๖

หนังสือชุดพระเกียรติคุณ
สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์

สมเด็จพระอริยวงษญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (นาค)

วัดราชบุรณะ

สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (นาค)

พระเกียรติคุณ

สมเด็จพระอริยวงษญาณ
สมเด็จพระสังฆราช [นาค]

วัดราชบุรณะ

สุเชาวน์ พลอยชุม เรียบเรียง

พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ (นาค)

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สุเชาวน์ พลอยชุม

พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ (นาค)

วัดราชบุรณะ.__ กรุงเทพฯ :

มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2541.

95 หน้า

1. สมเด็จพระอริยวงษญาณ (นาค)

I. ชื่อเรื่อง.

294.30922

ISBN 974-580-856-3

©สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๔๑ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา พลอากาศเอก หะริน หงสกุล

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร กรุงเทพฯ
โทร. ๒๘๑๗๗๙๐

คำนำ

เนื่องในวโรกาสฉลองพระชนมายุครบ ๘๔ พรรษา เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ดำเนินการจัดสร้าง "โรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก" ขึ้น จำนวน ๑๙ แห่ง ในภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อถวายเป็นพระอนุสรณ์แด่สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง ๑๙ พระองค์ เป็นการร่วมฉลองพระชนมายุเจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช ในวโรกาสดังกล่าวแล้ว และเพื่อให้ประชาชนทราบความเป็นมาของโครงการจัดสร้างโรงพยาบาลสกลมหาสังฆปริณายก พร้อมทั้งพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ กองบรรณาธิการนิตยสารธรรมจักษุ จึงได้เรียบเรียงพระประวัติสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นลำดับมา ปรากฏว่าเป็นที่สนใจของผู้อ่านทั่วไป ฉะนั้น เพื่อให้พระเกียรติคุณแห่งสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์เป็นที่รู้จักแพร่หลายในหมู่ประชาชนยิ่งขึ้น มหามกุฏราชวิทยาลัยจึงได้จัดพิมพ์พระประวัติสมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ที่เคยลงพิมพ์เผยแพร่ในธรรมจักษุนั้นขึ้นอีกครั้งหนึ่ง พร้อมทั้งปรับปรุงแก้ไขให้ถูกต้องสมบูรณ์ยิ่งขึ้น รวมเป็นหนังสือชุด **"พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์"** จำนวน ๑๙ เล่ม

เล่ม ๖ ในหนังสือชุดนี้คือ พระเกียรติคุณสมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (นาค) พระองค์ที่ ๖ แห่ง

กรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์พระองค์แรก ๆ นั้น มีข้อมูลเกี่ยวกับพระประวัติน้อยมาก ปรากฏหลักฐานเฉพาะพระศาสนกิจที่สำคัญ ๆ บางเรื่องเท่านั้น เพื่อให้ผู้อ่านทราบถึงพระเกียรติคุณประการต่าง ๆ ของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ๆ ชัดเจนขึ้น และเพื่อประโยชน์ในทางการศึกษาอ้างอิง จึงได้นำพระนิพนธ์และเอกสารเกี่ยวกับสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น ๆ บางเรื่องมาพิมพ์เป็นภาคผนวกไว้ด้วย

ในเล่มนี้ได้นำเอกสารเรื่อง สมณทูตไทยไปลังกาในรัชกาลที่ ๓ ครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ ซึ่งคัดจากพระนิพนธ์ เรื่อง **ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป** ของสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ มารวมพิมพ์ไว้เป็นภาคผนวก เพราะเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในสมัยของสมเด็จพระสังฆราชพระองค์นั้น จึงเป็นส่วนหนึ่งแห่งพระเกียรติคุณของพระองค์ท่านที่ควรแก่การศึกษาเป็นอย่างยิ่ง

จึงหวังว่าหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์**นี้ จักอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านทั้งหลายตามสมควร

(พระมหารัชมงคลดิลก)
ผู้อำนวยการ

มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์
มิถุนายน ๒๕๔๑

สารบาญ

นำเรื่อง	(๑)
พระประวัติเบื้องต้น	๑
สมเด็จพระสังฆราชองค์ที่ ๖	
แห่งกรุงรัตนโกสินทร์	๓
สมณทูตไทยไปลังกา	๑๓
พระอวสานกาล	๑๗
เชิงอรรถ	๑๘
ภาคผนวก	
เอกสารเรื่องสมณทูตไทยไปลังกา	
ในรัชกาลที่ ๓ ครั้งที่ ๑	๒๑
สมณลิขิตมีไปจากกรุงเทพ ฯ	๒๓
สมณสันเทศของพระสังฆนายกวัดบุบผาราม	๓๒
สมณสันเทศของพระสังฆนายกวัดไหยคีรี	๔๒
สมณสันเทศฝ่ายมะรัมมะวงศ์	๕๗
สมณสันเทศพระสงฆ์เมืองโคลัมโบ	
ขอให้ตั้งวงศ์ธรรมยุติกาในลังกา	๗๑
สมณทูตไทยไปลังกาในรัชกาลที่ ๓ ครั้งที่ ๒	๗๕
สมณสันเทศของพระศิรินิวาศราชครูฝ่ายอุบาลีวงศ์	๗๖

จดหมายอุบาสกเมืองสิงขัณฑ์	๘๐
สมณสันเทศฝ่ายมะรัมมะวงค์	๘๒
สมณสันเทศของพระในโรหณะรัฐ	๘๗
สมณสั่นเทศของพระสุมังคละ	๙๐
สมณสันเทศของพระสุมนติสสะ	๙๓

นำเรื่อง

สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณฐานันดร หรือสมณศักดิ์สูงสุดในทางการปกครองของคณะสงฆ์ไทย เป็นตำแหน่งที่มีมาคู่กับคณะสงฆ์ไทย ตั้งแต่ครั้งกรุงสุโขทัยเป็นอย่างต่ำ ตามหลักฐานดังที่ปรากฏในศิลาจารึกสมัยสุโขทัย ทรงดำรงอยู่ในฐานะองค์พระประมุขแห่งสังฆมณฑลทั่วราชอาณาเขตที่เรียกว่า สังฆปริณายกบ้าง มหาสังฆปริณายกบ้าง สกลมหาสังฆปริณายกบ้าง สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงเป็นผู้สถาปนาหรือแต่งตั้ง

สมัยกรุงสุโขทัย สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์เรียกว่า **พระสังฆราช** และสันนิษฐานว่า พระสังฆราชน่าจะมีมากกว่า ๑ องค์ กล่าวคือ เมืองใหญ่ ๆ น่าจะมีพระสังฆราชองค์ ๑ เป็นสังฆปริณายก หรือประมุขของสงฆ์บริษัทตลอดเขตเมืองนั้น

สมัยกรุงศรีอยุธยา ในชั้นต้นมี พระสังฆราช ๒ องค์ คือ เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายคามวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระพุทธโฆษาจารย์** เป็นเจ้าคณะใหญ่ฝ่ายอรัญวาสีองค์หนึ่ง มีราชทินนามว่า **พระวันรัตน** องค์ไหนเป็นผู้มีอายุพรรษามากองค์นั้นได้เป็น **สมเด็จพระสังฆราช** และมีคำว่า “สมเด็จ” นำหน้าราชทินนาม ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่า บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระวันรัตน** บางครั้งออกนาม **สมเด็จพระพุทธ-โฆษาจารย์** ฉะนั้น ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช จึงเป็นสมณศักดิ์สูงสุดและมีเพียงองค์เดียว

มาถึงตอนปลายกรุงศรีอยุธยา จึงเกิดมีราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชขึ้นคือนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษาสังฆราชาธิบดี** ซึ่งสันนิษฐานว่า เกิดมีขึ้นในสมัยสมเด็จพระเจ้าเอกทัศเป็นครั้งแรก และได้ใช้เป็นแบบสืบมา

สมัยกรุงธนบุรี การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงรูปแบบเหมือนสมัยกรุงศรีอยุธยา คือมีสมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นตำแหน่งสูงสุดทางการปกครอง และมีสมเด็จพระสังฆราชเพียงองค์เดียวเป็นประมุขของสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่าอย่างไร

สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ การปกครองคณะสงฆ์ก็ยังคงดำเนินไปเหมือนเมื่อครั้งกรุงธนบุรี มีตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เป็นสมณศักดิ์สูงสุดและเป็นประมุขแห่งสงฆ์บริษัททั่วราชอาณาเขต ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ปรากฏหลักฐานว่าสมเด็จพระสังฆราชมีราชทินนามว่าอย่างไร กระทั่งสมัยรัชกาลที่ ๒ เมื่อทรงสถาปนา สมเด็จพระพนรัตน (มี) เป็นสมเด็จพระสังฆราช มีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ ปริยัติวราสังฆราชาธิบดี** นำให้สันนิษฐานได้ว่า แม้ในสมัยกรุงธนบุรีและสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น สมเด็จพระสังฆราชก็คงจะมีราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ** เช่นเดียวกัน

ราชทินนามนี้ได้ใช้เป็นแบบสืบมาจนกระทั่งถึงสมัยรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระกรุณาโปรดให้แก้เป็น **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** และได้ใช้เป็นราชทินนามสำหรับตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชสืบมาจนทุกวันนี้

แต่สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ปัจจุบัน ได้รับพระราชทานทินนามต่างไปจากสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อน ๆ ว่า **สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช** จึงนับเป็นสมเด็จพระสังฆราชพระองค์แรกที่มิได้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์ แต่ได้รับพระราชทานราชทินนามเป็นพิเศษเฉพาะพระองค์ ไม่ได้ใช้พระนามว่า **สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ** ตามแบบอย่างที่เคยเป็นมา

ในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นนุชิตชิโนรส เป็นกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ที่สมเด็จพระสังฆราช แต่ไม่เรียกว่า สมเด็จพระสังฆราช เมื่อถึงคราวจะออกพระนามเรียกพระนามกรม เมื่อจะกล่าวถึงตำแหน่งเรียกต่อพระนามว่า **สมณุตมมหาสังฆปริณายก** เป็นครั้งแรกที่เจ้านายได้ทรงรับตำแหน่งนี้

ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษก แด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ

กรมหลวงวชิรญาณวโรรส เป็นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ที่สมเด็จพระสังฆราช คำว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** ซึ่งใช้เรียกเจ้านายผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษกแทนคำว่า "สมเด็จพระสังฆราช" เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

ต่อมาเมื่อ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สิ้นพระชนม์ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงสถาปนา พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ เป็นพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรสิริวัฒน์ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า คำว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** ก็เกิดมีขึ้นในคราวนี้เป็นครั้งแรก

สรุปได้ว่า ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ สมณศักดิ์สูงสุดในคณะสงฆ์คือตำแหน่งที่ **สมเด็จพระสังฆราช** นั้นมีคำเรียกเป็น ๓ อย่าง คือ

๑. เจ้านายชั้นสูงผู้ได้รับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช) เรียกว่า **สมเด็จพระมหาสมณเจ้า** มี ๓ พระองค์ คือ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (พระองค์เจ้าวาสุกรี) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระองค์เจ้าฤกษ์) และสมเด็จพระมหา-

สมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (พระองค์เจ้ามนุษยนาคมานพ) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระมหาสมณเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น สูงกว่าสมเด็จพระสังฆราชผู้ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น

๒. พระบรมวงศานุวงศ์ผู้ทรงได้รับสถาปนาเป็นที่สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราชเจ้า** มี ๒ พระองค์ คือ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ (หม่อมเจ้าภุชงค์) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม และสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ (หม่อมราชวงศ์ชื่น นภวงศ์) วัดบวรนิเวศวิหาร สมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงเศวตฉัตร ๕ ชั้น แต่สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ได้รับพระราชทานฉัตรตาดเหลือง ๕ ชั้น

๓. ท่านผู้มิใช่พระบรมวงศานุวงศ์ เมื่อได้รับสถาปนาเป็นที่ สมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า **สมเด็จพระสังฆราช** ทรงเศวตฉัตร ๓ ชั้น ดังที่ปรากฏทั่วไป

ตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช ในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาต่อเนื่องกันมามิได้ขาดทุกรัชกาลกระทั่งถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส เพียงพระองค์เดียว เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สิ้นพระชนม์แล้ว มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่

สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๔ จึงว่างสมเด็จพระสังฆราชเกือบตลอดรัชกาลคือ ๑๕ ปี

ในรัชกาลที่ ๕ ในช่วง ๒๓ ปีแรกแห่งรัชกาล ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเช่นกัน กระทั่ง พ.ศ. ๒๔๓๔ จึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พระองค์นั้นก็ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชเพียง ๑๐ เดือนเท่านั้นก็สิ้นพระชนม์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยา-ลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) เป็นพระองค์ที่ ๒ ในรัชกาลสมเด็จพระสังฆราช (สา) ทรงดำรงอยู่ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช ๕ ปีเศษก็สิ้นพระชนม์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ หลังจากสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ก็มิได้ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล ฉะนั้น ในรัชกาลที่ ๕ จึงรวมเวลาที่ว่างสมเด็จพระสังฆราชอยู่ถึง ๓๔ ปี นับแต่รัชกาลที่ ๖ เป็นต้นมา จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชต่อเนื่องกันมามิได้ขาดจวบจนปัจจุบัน

แต่โบราณมา พระเถระผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จ

พระสังฆราช รวมทั้งสมเด็จพระราชาคณะด้วยนั้น ปรากฏตามพระอธิบายของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ว่า **“เฉพาะบางรูปผู้ทรงคุณพิเศษ เช่น เป็นพระอุปัชฌายะหรือพระอาจารย์ของพระราชา...”** หากมิใช่เป็นพระอุปัชฌาย์อาจารย์ก็ **“ทรงเลือกที่เป็นผู้ใหญ่ผู้เฒ่า”** กล่าวโดยสรุปก็คือ ท่านผู้จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราชนั้นจะต้องมีความเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินในทางใดทางหนึ่ง ฉะนั้น ในบางรัชกาลเมื่อหมดท่านที่ดำรงอยู่ในฐานะดังกล่าวแล้ว จึงไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดเป็นสมเด็จพระสังฆราช และไม่ทรงสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะบางตำแหน่ง เช่น ในรัชกาลที่ ๓ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (นาค) สิ้นพระชนม์ ทรงพระราชดำริจะสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) วัดสุทัศนเทพวราราม เป็นสมเด็จพระสังฆราช จนโปรดให้อาลักษณ์ร่างนามที่จะทรงตั้งและกำหนดวันที่จะทรงตั้งแล้ว แต่ทรงพระประชวรเสด็จสวรรคตเสียก่อน จึงยังมิทันได้ทรงตั้ง ครั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นรัชกาลที่ ๔ ก็มิได้ทรงสถาปนา พระพิมลธรรม (อู่) เป็นสมเด็จพระสังฆราช แต่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นที่ทรงเคารพ

นับถือมากในฐานเป็นพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่และทรงเป็นครูอาจารย์แห่งราชสกุลวงศ์ เมื่อสมเด็จกรมพระปรมานุชิตชิโนรสสิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาท่านผู้ใดเป็นสมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล

ในรัชกาลที่ ๕ ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ สิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนา สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (สา ปุสฺสเทว) เป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์ เมื่อสมเด็จพระสังฆราช (สา) สิ้นพระชนม์แล้ว ไม่ทรงสถาปนาพระเถระรูปใดในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราชอีกจนตลอดรัชกาล แม้ว่าในขณะนั้นจะมีพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวชิรญาณวโรรส ทรงเป็นประธานอยู่ในสังฆมณฑล ก็ไม่ทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกหรือสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช เพราะทรงอยู่ในฐานะเป็นพระเจ้าน้องยาเธอ

ถึงรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงถวายมหาสมณุตมาภิเษกแด่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในตำแหน่งที่สมเด็จพระสังฆราช

เพราะทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ในพระองค์ ครั้นสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงสถาปนาพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า เพราะทรงเป็นพระราชกรรมวาจาจารย์ในพระองค์

หลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นต้นมา ธรรมเนียมการสถาปนาสมเด็จพระสังฆราชได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมดังที่กล่าวมาแล้ว คือมิได้ถือความสัมพันธ์เกี่ยวข้องในสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเป็นสำคัญ แต่ถือตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติคณะสงฆ์เป็นสำคัญ ซึ่งโดยหลักการแล้วก็คือ พระมหาเถระผู้มีสมณศักดิ์สูงสุดเป็นลำดับที่ ๑ จะได้รับสถาปนาเป็นสมเด็จพระสังฆราช

การปกครองคณะสงฆ์ไทยแต่เดิมมา แบ่งเป็นคณะแต่ละคณะมีเจ้าคณะใหญ่ปกครองโดยไม่ขึ้นแก่กัน ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอธิบายไว้ในพระมหาสมณศาสนฉบับหนึ่งว่า

"แต่ก่อน คณะแยกกันครอง หรือบางสมัยมีสังฆราชก็เจริญอายุพรรษา มีอยู่ก็เปนแต่เพียงกิตติมศักดิ์ กระทรวงธรรมการจำต้องทำน่าที่สังฆราช ฯ ผลเปนอย่างไรบ้าง ฯ" และในเชิงอรรถพระราชบัญญัติลักษณะปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑

ตอนหนึ่งว่า **"คณะใหญ่ทั้ง ๔ นั้นต่างมิได้ขึ้นแก่กัน เมื่อมีกิจอันจะพึงทำร่วมกัน เสนาบดีกระทรวงธรรมการรับพระบรมราชโองการสั่งฯ เจ้าคณะรูปใดมีสมณศักดิ์สูง เสนาบดีก็พูดทางเจ้าคณะรูปนั้น ๆ"** สมเด็จพระสังฆราชจึงทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นกิตติมศักดิ์ ผู้ทำหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชที่แท้จริงคือเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งรับพระบรมราชโองการสั่ง (คือคำสั่ง) จากสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอีกทีหนึ่ง ฉะนั้น แต่โบราณมา ผู้ปกครองคณะสงฆ์ที่แท้จริงคือสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน

ถึงรัชกาลที่ ๖ เมื่อสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงรับถวายมหาสมณุตมาภิเษก (คือทรงรับสถาปนาเป็น สมเด็จพระสังฆราช) ได้ทรงแนะนำกระทรวงธรรมการว่า **"ในเวลานี้ได้ฉันเป็นสังฆราชขึ้น น่าที่กระทรวงธรรมการจะปลดเปลื้องการพระสงฆ์ ที่ตนไม่ถนัดถวายฉันเสียให้เป็นเด็ดขาด จะเบาแรงเข้าและการจะดีขึ้น"** ต่อมา พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึง **"ทรงมอบการทั้งปวงซึ่งเป็นกิจธุระพระศาสนา ถวายแด่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้เป็นมหาสังฆปริณายก เพื่อทรงเป็นธุระปกครอง"** ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๕ เป็นต้นมา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส จึงทรงเป็นผู้ทำให้พระสงฆ์ได้ปกครองพระสงฆ์กันเองเป็นครั้งแรก และทรงเป็นสมเด็จ

พระสังฆราชพระองค์แรกที่ทรงปกครองคณะสงฆ์โดยตรงด้วยพระองค์เอง ซึ่งได้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติสืบมาจนทุกวันนี้

แม้ว่าลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ของไทยนับแต่อดีตมาจนปัจจุบัน จะแตกต่างกันไปบ้างตามความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมือง แต่ก็เป็นที่ยอมรับกันทั่วไปว่า สมเด็จพระสังฆราชทุกพระองค์ทั้งในอดีตและในยุคกรุงรัตนโกสินทร์ ล้วนเป็นพระมหาเถระผู้ทรงพระเกียรติคุณและทรงปฏิบัติพระศาสนกิจเป็นคุณประโยชน์แก่พระศาสนาและชาติบ้านเมืองเป็นอย่างมาก แต่ประชาชนและพุทธศาสนิกชนจำนวนไม่น้อยที่ไม่ค่อยจะได้รู้จักความเป็นไปในส่วนพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ ซึ่งทรงดำรงอยู่ในฐานเป็นอภิปูชนียบุคคลของชาติและทรงเป็นหลักชัยของพุทธศาสนิกชนทั่วไป ฉะนั้น มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ จึงได้ดำริจัดพิมพ์หนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** จำนวน ๑๙ พระองค์รวมเป็นหนังสือ ๑๙ เล่มขึ้น เพื่อเผยแพร่แก่ประชาชนทั่วไป แต่ละเล่มว่าด้วยพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์ คือ

เล่มที่ ๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศรี) วัดระฆังโฆษิตาราม

เล่มที่ ๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ศุข) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (มี) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สุก) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) วัดมหาธาตุ

เล่มที่ ๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (นาค) วัดราชบุรณะ

เล่มที่ ๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (สา ปุสฺสเทว) วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๐ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๑ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระสังฆราชเจ้า กรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ วัดราชบพิธสถิต-มหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๒ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (แพ ติสฺสเทว) วัดสุทัศนเทพวราราม

เล่มที่ ๑๓ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วัดบวรนิเวศวิหาร

เล่มที่ ๑๔ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม

เล่มที่ ๑๕ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทย) วัดสระเกศ

เล่มที่ ๑๖ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (จวน อุฏฺฐายี) วัดมกุฏกษัตริยาราม

เล่มที่ ๑๗ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปุ่น ปุณฺณสิริ) วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

เล่มที่ ๑๘ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จ

พระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (วาสน์ วาสน) วัดราชบพิธสถิตมหาสีมาราม

เล่มที่ ๑๙ พระประวัติและพระเกียรติคุณ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช (เจริญ สุวฑฺฒน) วัดบวรนิเวศวิหาร

ในแต่ละเล่ม นอกจากจะเสนอพระประวัติและพระเกียรติคุณของสมเด็จพระสังฆราชแต่ละพระองค์แล้ว ยังได้เสนอพระนิพนธ์บางเรื่องของแต่ละพระองค์และเอกสารสำคัญบางเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระประวัติหรือการคณะสงฆ์ในยุคนั้น ๆ ไว้ด้วย เพื่อความชัดเจนของเรื่องราวที่ปรากฏในพระประวัติและเพื่อความสะดวกของผู้ที่สนใจจะศึกษาในรายละเอียดหรืออ้างอิง

พระประวัติสมเด็จพระสังฆราช ในหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้ มหามกุฏราชวิทยาลัยได้นำลงพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสารธรรมจักษุเป็นครั้งแรก ในการจัดพิมพ์ครั้งนี้จึงเป็นการพิมพ์ครั้งที่ ๒ และได้แก้ไขเพิ่มเติมในส่วนที่ผิดพลาดบกพร่องให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

จึงหวังว่าหนังสือชุด **พระเกียรติคุณสมเด็จพระสังฆราชแห่งกรุงรัตนโกสินทร์** นี้คงจะอำนวยประโยชน์แก่ผู้อ่านและผู้สนใจทั่วไป

สมเด็จพระอริยวงษญาณ (นาค)
วัดราชบุรณะ

สมเด็จพระสังฆราชพระองค์ที่ ๖ (นาค)

พระนามตามที่จารึกในพระสุพรรณบัฏ

สมเด็จพระอริยวงษญาณ ปริยัติวราสังฆราชาธิบดี ศรีสมณุตมปรินายก ติปิฎกธราจารย์ สฤษดิ์ขัติยสารสุนทร มหาคณฤศรทักษิณา สฤษดิสังฆะ คามวาสีอรัญวาสี เปนประธานถานาทุกคณานิกร จตุพิธบรรพสัช สถิตย์ในพระศรีรัตนมหาธาตุวรวิหาร พระอารามหลวง

พระอุโบสถวัดราชบุรณะ

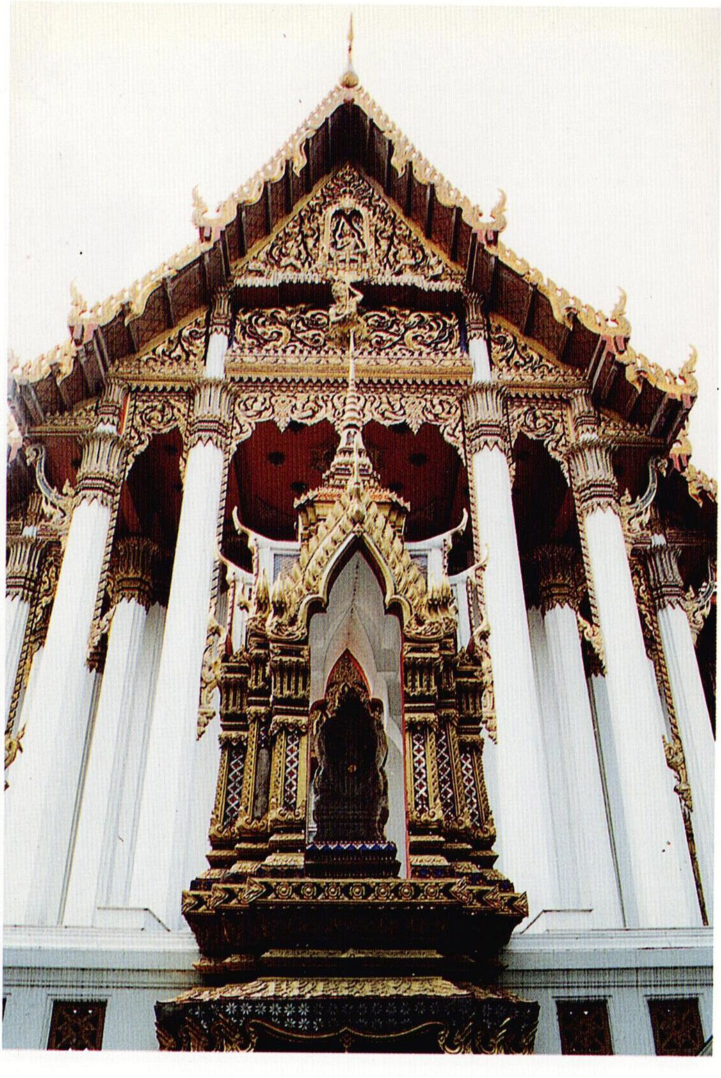

ซุ้มสีมาพระอุโบสถวัดราชบุรณะ

ซุ้มประตูพระอุโบสถวัดราชบุรณะ

พระประธานในพระอุโบสถวัดราชบุรณะ

พระปรางค์วัดราชบุรณะ

ทัศนียภาพวัดราชบุรณะ

พระเกียรติคุณ

สมเด็จพระอริยวงษญาณ
สมเด็จพระสังฆราช (นาค)

พระประวัติเบื้องต้น

สมเด็จพระสังฆราช (นาค) วัดราชบุรณะก็เช่นเดียวกับสมเด็จพระสังฆราชพระองค์ก่อน ๆ คือ มีพระประวัติเบื้องต้นเป็นมาอย่างไร ไม่ปรากฏหลักฐาน ทราบแต่เพียงว่าประสูติในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ รัชกาลสุดท้ายแห่งกรุงศรีอยุธยา เมื่อวันอาทิตย์ เดือน ๔ แรม ๔ ค่ำ ปีขาล จ.ศ.๑๑๒๐ ตรงกับวันที่ ๑๙ มีนาคม พ.ศ. ๒๓๐๑ สันนิษฐานว่าเป็นพระราชาคณะที่**พระนิกรมมุนี** มาแต่ในรัชกาลที่ ๑

ถึงรัชกาลที่ ๒ เลื่อนเป็น**พระพรหมมุนี** เมื่อปีชวด พ.ศ. ๒๓๕๙ ในคราวที่ทรงตั้งสมเด็จพระพนรัตน (มี) เป็นสมเด็จพระสังฆราช มีสำเนาประกาศทรงตั้ง ดังนี้

"ศรีศยุภะมัศดุอดีตกาล พระพุทธศักราชชะไมยะ-สหัศสังวัจฉะระไตรยสตาธฤกษ เอกุนสัฏฐิเตมาศะประจุบันกาล มุกสิกสังวัจฉะระสาวนมาศ กาฬปักษยะครุวาระสัตะดฤษถี-ปริเฉทกาลอุกฤษฐ สมเด็จบรมธรรมฤกะมหาราชารามาธิราชเจ้า ผู้ทรงทศพิธราชธรรม์อะนันตคุณวิปุลปรีชาอันมหาประเสริฐ ทรงพระราชศรัทธามีพระราชโองการมาณพระบัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่งพระราชูทิศถาปนาให้พระเทพโมลี เปนพระพรหมมุนี ศรีวิสุทธิญาณนายก ติปิฎกธรา มหาคณิศร บวรสังฆาราม คามวาสี สถิตยะในราชบุรณาวาสวรวิหาร พระอารามหลวง ให้จฤระถฤตฤกาละอวยผล พระชนะมายุศมะศรีสวัสดิพิพัฒ-มงคล วิมลทฤฆายุศมะ ในพระพุทธศาสนาเถิด ฯ"

ต่อมา ในรัชกาลที่ ๒ หรือในรัชกาลที่ ๓ ไม่ทราบแน่ เลื่อนเป็น**พระธรรมอุดม** ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๓๗๓ ในรัชกาลที่ ๓ เลื่อนเป็น**สมเด็จพระพนรัตน** มีสำเนาประกาศทรงตั้ง ดังนี้

"ศรีศยุภะมัศดุอดีตกาล พระพุทธศักราชชะไมยะ-สหัสสังวัจฉะระ ไตรสัตตาทฤกะเตสัตติสังวัจฉะระ ปัญจมาสะ ประจุบันกาล พยัฆสังวัจฉะระ กฎิกมาศ ศุขปักษย์ เตรัสมี ดฤษถี สุกระวาระ ปริเฉทกาลอุกฤษฐ สมเด็จบรมธรรม์มฤก มหาราชารามาธิราชเจ้า ผู้ทรงทศพิธราชธรรม์ อนันตคุณวิบุล ปรีชาอันมหาประเสริฐ ทรงพระราชศรัทธา มีพระราชโองการ มาณพระบัณฑูรสุรสิงหนาทดำรัสสั่ง พระราชูทิศถาปนาให้

พระธรรมอุดม เปนสมเด็จพระพนรัตน ปริยัติวรา วิสุทธิสังฆาปรินายก ติปิฎกธราจารย์ สฤทธิขัติยสารสุนทร มหาคณิศรบวรวามะคณะ สังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี สถิตย์ในราชบุรณาวาศวรวิหาร พระอารามหลวง ให้จฤระถฤตฤกาลอวย่ผล พระชนมายุศมศรีสวัสดิพิพัฒมงคล วิมลทฤฆายุศมในพระพุทธสาสนาเถิด ฯ”[๑]

สมเด็จพระสังฆราช พระองค์ที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์

พ.ศ. ๒๓๘๕ สมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) สิ้นพระชนม์ และพระราชทานเพลิงพระศพ เมื่อเดือน ๔ ขึ้น ๑๓ ค่ำ ศกนั้น

ครั้น ปีเถาะ เดือน ๖ แรม ๑๑ ค่ำ พ.ศ. ๒๓๘๖ ในรัชกาลที่ ๓ ทรงตั้งสมเด็จพระพนรัตน (นาค) เป็นสมเด็จพระสังฆราชในราชทินนามว่า **สมเด็จพระอริยวงษญาณ** มีสำเนาประกาศทรงตั้ง ดังนี้

“ศิริศยุภมัศดุ อดีตกาลพระพุทธศักราชชะไมยะสหัสสังวัจฉะระ ไตรยสตาธฤกฉะอะสีติปัตยุบันกาลสะสะสังวัจฉะระ วิสาขมาศกาฬปักษ์เอกาทศะมีตฤตถี พุทธ-วาระ ปริเฉทกาลอุกฤษฐ สมเด็จบรมธรรม์มฤกมหาราชา-ธิราชเจ้า ผู้ทรงทศพิธราชธรรม์ อนันตคุณวิบุลปรีชาอันมหาประเสริฐ ทรงพระราชศรัทธา มีพระราชโองการมาณพระ

บัณฑูรสุรสิงหนาท ดำรัสสั่งพระราชูทิศถาปนา ให้เลื่อนสมเด็จพระพนรัตนขึ้นเปนสมเด็จพระอริยวงษญาณ ปริยัติวรา สังฆราชาธิบดี ศรีสมณุตปรินายก ติปิฎกธราจารย์ สฤษฎ์ขัติยสารสุนทร มหาคณฤศรทักษิณา สฤษดิสังฆะ คามวาสีอรัญวาสี เปนประธานถานาทุกคณานิกร จตุพิธบรรพสัช สถิตย์ในพระศรีรัตนมหาธาตุวรวิหาร พระอารามหลวง (แล้วมีนามองค์อื่นต่อไป ลงท้ายจึงมีพรว่า) ให้จฤระถฤตฤกาลอวยผล พระชนมายุศมศิริสวัสดิพิพัฒมงคลวิมลทฤฆายุ ในพระพุทธศาสนาจงทุก ๆ พระองค์เทอญ ฯ”[๒]

ในประกาศทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (นาค) ดังกล่าวข้างต้นระบุว่าสถิต ณ วัดมหาธาตุ ซึ่งขณะนั้นเรียกว่า วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ แต่ในความเป็นจริง สมเด็จพระสังฆราช (นาค) มิได้เสด็จมาสถิต ณ วัดมหาธาตุ เพราะขณะนั้นวัดมหาธาตุอยู่ในระหว่างการปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ ซึ่งต้องรื้อลงแล้วทำใหม่ดุจสร้างใหม่ทั่วทั้งพระอาราม โดยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริที่จะให้เป็นที่อยู่จำพรรษาของภิกษุสามเณรได้ ๑,๐๐๐ รูป ได้เริ่มลงมือปฏิสังขรณ์เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๗ จนสิ้นรัชกาลที่ ๓ ก็ยังไม่เสร็จสมบูรณ์ดี จนต้นรัชกาลที่ ๔ จึงสำเร็จบริบูรณ์[๓] สมเด็จพระสังฆราช (นาค) จึงสถิต ณ วัดราชบุรณะจนถึงสิ้นพระชนม์ ธรรมเนียมการแห่สมเด็จพระสังฆราชมาสถิต ณ วัดมหาธาตุ ก็เป็นอันเลิกไปตั้งแต่สมัยของสมเด็จพระ

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

รัชกาลที่ ๓

พระอมราภิรักขิต (เกิด อมโร) วัดบรมนิวาส
พระเถระรูปหนึ่งในคณะสมณทูตไทยไปลังกา ครั้งที่ ๑
ในรัชกาลที่ ๓

รูปพระพุทธรูปแบบลังกา

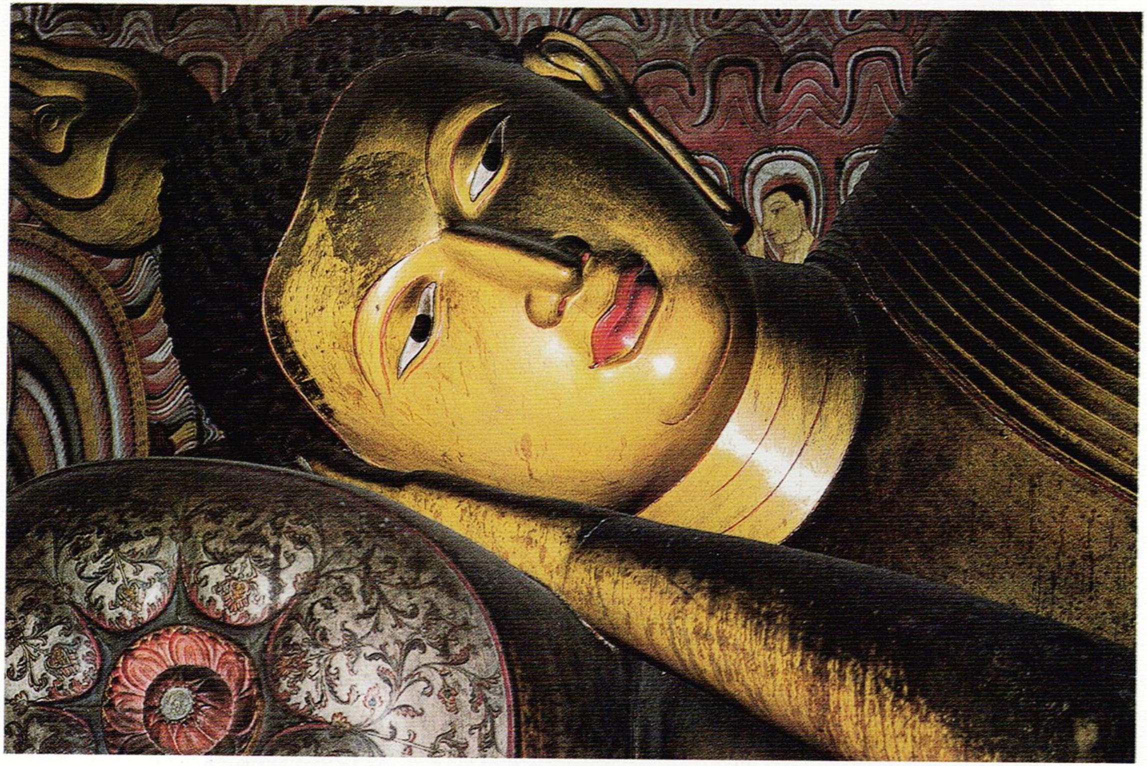

พระพุทธรูปไสยาสน์แบบลังกา

พระพุทธรูปปางสมาธิและพระสถูปแบบลังกา

วัดพระทันตธาตุ เมืองแคนดี ลังกา

พระเจดีย์ ณ เมืองอนุราธปุระ ลังกา

พระภิกษุ สามเณร ลังกา

สังฆราช (นาค) เป็นต้นมา นับแต่นั้นมาสมเด็จพระสังฆราชเคยสถิตอยู่ ณ พระอารามใด เมื่อก่อนที่จะเป็นสมเด็จพระสังฆราชก็ยังสถิตอยู่ ณ พระอารามนั้นสืบไป ดังที่ถือปฏิบัติเป็นธรรมเนียมกันต่อมาจนถึงทุกวันนี้

สมณทูตไทยไปลังกา

ในสมัยสมเด็จพระสังฆราช (ด่อน) ในรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะทรงผนวชอยู่ วัดบวรนิเวศวิหาร ทรงจัดสมณทูตไปลังกา เมื่อ พ.ศ. ๒๓๘๕ เพื่อสืบข่าวพระศาสนาและยืมคัมภีร์พระไตรปิฎกในส่วนที่ไทยยังบกพร่อง สมณทูตชุดนี้ได้เดินทางกลับถึงกรุงเทพฯ ในต้นปี พ.ศ. ๒๓๘๖ อันเป็นปีที่ทรงตั้งสมเด็จพระสังฆราช (นาค) ครั้นปี พ.ศ. ๒๓๘๗ พระสงฆ์ลังกาฝากหนังสือเข้ามาเตือนหนังสือพระไตรปิฎกที่ยืมมาเที่ยวก่อน ๔๐ พระคัมภีร์ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงจัดสมณทูตออกไปลังกาอีกครั้งหนึ่ง นับเป็นครั้งที่ ๒ ในรัชกาลนี้ พระสงฆ์ที่ไปในครั้งนี้ ๖ รูปคือ

๑. พระอมร (คือ พระอมราภิรักขิต เกิด วัดบรมนิวาส) ซึ่งเคยร่วมไปในสมณทูตชุดก่อนด้วย

๒. พระสุภูติ (คือพระสมุทรมุนี สังข์) ซึ่งเคยร่วมไปในสมณทูตชุดก่อนด้วย

๓. พระสังฆรักขิต

๔. พระปิลันทวัชชะ (ในพระราชพงศาวดารเรียกว่า พระปิลินทวัจฉะ)

๕. พระยัญญูทัตตะ

๖. พระอาสภะ

๗. สามเณรแก่น เปรียญ (ภายหลังลาสิกขา ได้เป็นพระยาโอวาทวรกิจ) (ในพระราชพงศาวดาร เรียกว่าสามเณรปันชาระ)

สมณทูตชุดนี้ก็เป็นพระภิกษุสามเณรธรรมยุตล้วนเช่นเดียวกับชุดก่อน สมณทูต ๗ รูปพร้อมด้วยพระภิกษุชาวลังกาอีก ๑ รูป และไวยาวัจกร ๑๐ คน ออกเดินทางจากกรุงเทพฯ เมื่อเดือน ๑๒ ข้างแรม พ.ศ. ๒๓๘๗ โดยเรือหลวงอุดมเดช และได้กลับมาถึงกรุงเทพฯ ในเดือน ๔ ปีเดียวกัน พร้อมกับได้ยืมหนังสือพระไตรปิฎกเข้ามาอีก ๓๐ คัมภีร์ และในคราวนี้ได้มีภิกษุสามเณรและคฤหัสถ์ชาวลังกาติดตามมาด้วยถึง ๔๐ คนเศษ[๔]

คัมภีร์พระไตรปิฎกที่ยืมมาคราวนี้มีอะไรบ้างยังไม่พบหลักฐาน แต่จากความในสมณสันเทศ (จดหมาย) ของพระ

สงฆ์ลังกาที่ฝากเข้ามาถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งยังทรงผนวชอยู่และทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารอยู่ในขณะนั้น ปรากฏชื่อคัมภีร์บางส่วนที่พระสงฆ์ได้มาในครั้งนั้นคือ

๑. นามรูปปริเฉท
๒. มหานยสารทีปนี
๓. เอกักขรโกสฎีกา
๔. วัจจวาจฎีกา
๕. สัททัตถรชาลินีฎีกา
๖. วินยวินิจฉยฎีกา
๗. บุราณฎีกาบาลีมุต
๘. นวฎีกามูลสิกขา
๙. บุราณฎีกาอังคุตร
๑๐. ฎีกามหาวงศ์ (๑๐ คัมภีร์นี้ ให้ยืมมา)
๑๑. เภสัชมัญชุสา
๑๒. ชินจริต
๑๓. เรื่องทันตธาตุ[๕]

เป็นที่น่าสังเกตว่า ในสมัยรัชกาลที่ ๓ ไทยกับลังกาได้มีการติดต่อกันในทางพระศาสนาค่อนข้างใกล้ชิด ทั้งโดยทางราชการและโดยทางเอกชน ทั้งพระสงฆ์และคฤหัสถ์ชาวลังกาได้

เดินทางเข้ามาประเทศไทยบ่อย ๆ และโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะทรงผนวชและทรงเป็นเจ้าอาวาสวัดบวรนิเวศวิหารอยู่ทำหน้าที่ต้อนรับดูแลพระสงฆ์ลังกาตลอดถึงจัดสมณทูตไทยออกไปลังกาตามพระราชประสงค์ถึง ๒ ครั้ง ที่วัดบวรนิเวศวิหารถึงต้องมีหมู่กุฏิไว้รับรองพระสงฆ์ลังกาโดยเฉพาะ เรียกว่า คณะลังกา (คือตรงที่เป็นพระวิหารพระศาสดาในบัดนี้) ดังที่กล่าวไว้ในตำนานวัดบวรนิเวศวิหารว่า

"ครั้งนั้น พระเปรียญ วัดบวรนิเวศวิหาร พูดมคธได้คล่อง มีพระลังกาเข้ามา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-เจ้าอยู่หัว จึงต้องทรงมีหน้าที่เป็นผู้รับรองในราชการ มีคณะไว้สำหรับพระลังกาที่วัดบวรนิเวศวิหาร ตั้งอยู่ที่เป็นพระวิหารพระศาสดาในทุกวันนี้ ทรงสื่อสารกับคณะสงฆ์ที่ลังกา บางคราวก็ทรงแต่งสมณทูตส่งไปลังกาโดยราชการก็มี"[๖]

การที่ต้องมีคณะลังกาไว้ที่วัดบวรนิเวศวิหารนั้น แสดงว่าคงมีพระสงฆ์ลังกาเข้ามาพำนักอยู่บ่อย ๆ หรือเป็นประจำ และที่น่าสนใจก็คือ พระเปรียญวัดบวรนิเวศวิหารครั้งนั้นไม่เพียงแต่พูดมคธได้คล่องเท่านั้น แต่บางท่านยังสามารถพูดภาษาอังกฤษได้คล่องอีกด้วย เช่นพระอมระ (คือพระอมราภิรักขิต เกิด) ซึ่งเป็นสมณทูตไปลังกาถึง ๒ ครั้ง ในรัชกาลที่ ๓ ชาวลังกาก็ชมว่า "พูดได้เหมือนอังกฤษทีเดียว"[๗] สมเด็จพระพุฒาจารย์ (ศรี) ซึ่งเป็นสมณทูตไปลังกาแต่ครั้งยัง เป็นพระราชาคณะที่

พระอโนมศิริมุนี ในรัชขกาลที่ ๔ ก็สามารถเทศนาเป็นภาษามคธให้ชาวลังกาฟังได้[๑] อันแสดงให้เห็นว่าการศึกษาภาษาบาลีของพระสงฆ์ไทยยุคนั้นเจริญก้าวหน้ามาก ทั้งมีความตื่นตัวในการศึกษาภาษาของชาวตะวันตก เช่น ภาษาอังกฤษเป็นต้นด้วย ทั้งนี้ก็โดยมีพระสงฆ์ในสำนักพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว วัดบวรนิเวศวิหารเป็นผู้นำ ซึ่งแบบอย่างอันนี้ได้ตกทอดมาจนถึงยุคของสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ในรัชกาลที่ ๕

พระอวสานกาล

สมเด็จพระสังฆราช(นาค) ทรงดำรงตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราชอยู่ ๕ ปีเศษ สิ้นพระชนม์เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๓๙๒ ในรัชกาลที่ ๓ สิริพระชนมายุได้ ๘๖ พรรษา.

เชิงอรรถ

๑ **เรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์.** พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธ์ กรมพระดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียง, ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๖, โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, หน้า ๘๙-๙๑

๒ เล่มเดียวกัน, หน้า ๙๑-๒

๓ **เรื่องประวัติวัดมหาธาตุ.** พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์, ฉบับพิมพ์เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๖๑, โรงพิมพ์โสภณ-พิพรรฒธนากร, หน้า ๖๑-๕

๔ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓. เล่ม ๒.** ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์, องค์การค้าของคุรุสภา, พ.ศ. ๒๕๐๔, หน้า ๘๒, และ **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป.** สมเด็จพระเจ้าบรม-วงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเรียบเรียง, พิมพ์ในงานพระเมรุพระศพ สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์, พ.ศ. ๒๕๐๓, หน้า ๔๑๒-๓

๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒๒-๔

๖ **ตำนานวัดบวรนิเวศวิหาร.** สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิร-ญาณวโรรส ทรงพระนิพนธ์, พิมพ์ในงานถวายพระเพลิงพระศพสมเด็จพระมหาสมณเจ้า ฯ พ.ศ. ๒๔๖๕, หน้า ๒๓

๗ **เรื่องประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป.** อ้างแล้ว, หน้า ๔๑๗

๘ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔.** ของเจ้าพระยาทิพากร-วงศ์, พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางอนงค์ เทียรฆราช, พ.ศ. ๒๕๐๗, หน้า ๕๔

ภาคผนวก

เอกสารเรื่อง
สมณทูตไทยไปลังกา* ในรัชกาลที่ 3
ครั้งที่ 1

ในรัชกาลที่ ๓ ปรากฏว่า ได้โปรดให้พระสงฆ์ไทยเป็นสมณทูตออกไปเมืองลังกาอีก ๒ ครั้ง มีเรื่องราวอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์แต่ง แลสำเนาสมณลิขิตมีอยู่ในห้องอาลักษณ์ ได้ความว่าเมื่อปีชวด โทศก จุลศักราช ๑๒๐๒ พ.ศ. ๒๓๘๓ มีพระภิกษุลังกาชื่อกกุสนธะภิกษุกับคฤหัสถ์ชาวลังกาคน ๑ เข้ามายังกรุงเทพฯ ว่าจะมาเที่ยวนมัสการพระมหาเจดียสถานในสยามประเทศ มีรับสั่งให้ไต่ถาม ชี้แจงข้อวัตรปฏิบัติแม่นยำ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงผนวชแลทรงสมณศักดิ์เป็นพระราชาคณะอยู่ในเวลานั้นทรงรับทำนุบำรุงไว้ที่วัดบวรนิเวศ แล้วมีพระลังกาพวกเดียวกันตามเข้ามาอีกพระภิกษุ ๓ สามเณร ๑ เป็น ๔ รูป รวมทั้งเก่าใหม่เป็น ๕ รูป พระลังกาพวกนี้ไปเที่ยวบูชามหาเจดียสถานแล้วอยู่ในสยามประเทศ ๒ ปี ถึงปีขาล จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๐๔

---

* คัดจากเรื่อง **ประดิษฐานพระสงฆ์สยามวงศ์ในลังกาทวีป** ของ สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พ.ศ. ๒๓๘๕ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปพระราชทานพระกฐินวัดบวรนิเวศวิหาร พระลังกาพวกนี้ ถวายพระพรลาจะกลับไปบ้านเมืองแลขอรับพระราชทานพระบรมราชานุเคราะห์ให้ได้กลับไปโดยสะดวก จึงทรงพระราชดำริเห็นพร้อมกันกับพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าการพระศาสนาในลังกาจะเป็นอย่างไร ไม่ได้ไปสืบสวนให้ทราบความช้านานหลายปีมาแล้ว อีกประการ ๑ หนังสือพระไตรปิฎกที่ฉบับของไทยยังบกพร่องควรจะสอบสวนกับฉบับลังกามีอยู่หลายคัมภีร์ ถ้าแต่งพระภิกษุสงฆ์ไทยเป็นสมณทูตไปลังกาอีกสักครั้ง ๑ เห็นจะเป็นการดี ทรงพระราชดำริเห็นพร้อมกันเช่นนี้ จึงโปรดให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกสรรพระภิกษุสงฆ์ที่จะส่งไปลังกา แลมีสมณลิขิตไปถึงสังฆนายกตามพระราชประสงค์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเลือกได้พระภิกษุสงฆ์ธรรมยุติกา ๕ รูป คือ :-

๑. พระพุทธญาณ

๒. พระอมร (ซึ่งภายหลังได้เป็นพระราชาคณะที่พระอมราภิรักขิต ชื่อเกิด อยู่วัดบรมนิวาส)

๓. พระสุภูติ (ซึ่งภายหลังได้เป็นพระราชาคณะที่พระสมุทรมุนีชื่อสังข์ เป็นน้องสมเด็จพระสังฆราชวัดราชประดิษฐ์)

๔. พระคัมภีร์

๕. พระพุทธวีร

สมณลิขิตที่มีไปครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงร่าง ภาษาไทยมีข้อความพิสดารต่อไปนี้ แต่คำแปลเป็นภาษามคธยังไม่พบฉบับ

สมณลิขิตมีไปจากกรุงเทพ ฯ

ลิขิตพระเถระราชาคณะฐานานุกรม อันสถิตอยู่ ณ วัดบวรนิเวศพระอารามหลวง อันตั้งอยู่ในทิศอีสานแห่งพระราชวังสมเด็จบรมบพิตรธรรมิกราชาธิราช อันเสด็จถวัลยราชย์ ณ กรุงรัตนโกสินทรเทพมหานครบวรราชธานี แว่นแคว้นสยามรัฐชนบท ขอเจริญเมตตามายังประชุมชนชาวสิงหฬทวีป บรรดาที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นบัณฑิตมีปัญญาควรจะได้รู้ลิขิตนี้ มีพระเถรานุเถระที่ได้ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาอยู่ ณ ที่นั้นเป็นประธาน ให้ทราบ

ด้วยเมื่อพระพุทธศาสนกาลล่วง ๒๓๘๓ พระวัสสากาละครั้นจิตรมาสสุกปักษ์ (ข้างขึ้นเดือน ๕) มีภิกษุองค์ ๑ ชื่อ กกุสนธะกับคฤหัสถ์คน ๑ ชื่อ กรามบุกวนบันดะ โดยสารเรือข้ามมาจากเมืองเกาะหมาก ขึ้นที่ท่าปเหลียนแขวงเมืองพัทลุง ซึ่งเป็นเมืองขึ้นกรุงเทพ ฯ แจ้งความกับพระยาพัทลุงว่า จะใคร่เข้ามาถวายนมัสการพระเจดียฐาน แลฟังข่าวคราวพระบวรพุทธศาสนาในสยามประเทศนี้ จะใคร่เข้ามาให้ถึงกรุงเทพ ฯ

จึงพระยาพัทลุงส่งตัวภิกษุกับอุบาสกสิงหฬนั้นมายังเมือง สงขลา พระยาสงขลารับพาเข้ามายังกรุงเทพ ฯ กราบทูลพระกรุณาสมเด็จพระบรมธรรมิกราชาธิราชให้ทรงทราบ จึงทรงพระราชดำริว่า อันชาวสิงหฬทวีปนี้ก็ได้ทรงสดับมาแต่ก่อนว่าเป็นคนนับถือพระพุทธศาสนาเหมือนกันกับชาวสยามประเทศนี้ แต่บัดนี้ก็ไม่ได้ไปมาถึงกันนานแล้วจะดีร้ายประการใดหารู้แจ้งถนัดไม่ ภิกษุองค์นี้เล่า จะเป็นคนมีศีลอัธยาศัยบริสุทธิหรือ ๆ จะมีความเศร้าหมองประการใด อยู่ในทวีปของตนมิได้จึงมา ก็ไม่รู้ชัด แต่ทว่าเมื่อมีปฏิญาณว่าเป็นภิกษุแล้ว ยังมิได้เห็นความผิดก็ควรอนุเคราะห์ด้วยอาคันตุกทานโดยสมควร ตามอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน จึงมีพระราชดำรัสให้เจ้าหนักงานไต่ถามลัทธิข้อปฏิบัติภิกษุสิงหฬก็ให้การข้อพระวินัยสิกขาบทถูกต้องอยู่แลคติปฏิบัติเล็กน้อยก็ร่วมกันกับเราทั้งปวงซึ่งอยู่ในวัดบวร-นิเวศพระอารามหลวงโดยมาก จึงมีพระราชดำรัสให้ราชบุรุษนำมามอบไว้อยู่ในที่สภาคฐาน พระราชทานอาคันตุกภัตร ตามธรรมเนียมที่เคยพระราชทานแด่ภิกษุอันมาแต่ต่างประเทศ

กกุสนธะภิกษุกับกรามบุกวนบันดะ วิงวอนแก่เราว่า ภิกษุชาวสิงหฬ ๓ รูป กับสามเณร ๑ คฤหัสถ์ ๒ คน มาด้วยกันแต่สิงหฬทวีป ยังตกค้างอยู่ ณ เมืองเกาะหมาก จะใคร่เข้ามา ณ กรุงเทพ ฯ ยังหาได้เรือซึ่งจะเข้ามาไม่ จะขอพึ่งพระบารมีให้พวกนั้นได้มาถึงพร้อมกัน เราจึงได้เอาความนั้นขึ้นมาถวายพระ

พรสมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชให้ทรงทราบ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้เสนาบดีมีท้องตราออกไปให้ขุนนาง ณ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพังงา ๒ เมือง จัดแจงเรือให้รับภิกษุสามเณรคฤหัสถ์ชาวสิงหฬเหล่านั้นเข้าไปกรุงเทพ ฯ ในเดือนภัทรบทกาฬปักษ์ (ข้างแรมเดือน ๑๒) ในปีนั้นมีพระราชดำรัสให้พาเอามาอยู่ในอารามนี้พร้อมกัน แต่คฤหัสถ์สิงหฬคน ๑ ชื่อ เลกำมะหะมะยะ ป่วยหนักมาแต่กลางทางแล้ว มาถึงกรุงเทพ ฯ อยู่ได้ประมาณ ๑๕ วันถึงแก่ความตาย แลเมื่อคนชาวสิงหฬอยู่ในพระอารามนี้ ก็ปฏิบัติสม่ำเสมอถ้วนถี่เรียบร้อยอยู่ ไม่เห็นโทษอันหนึ่งอันใด ถึงข้อวัตรปฏิบัติในธรรมวินัย ซึ่งยักเยื้องผิดกันอยู่บ้าง ครั้นเมื่อว่ากล่าวด้วยเหตุผลก็เห็นด้วย ก็อ่อนน้อมประพฤติตามอยู่บ้าง ครั้นเมื่อออกพระวัสสาแล้ว ภิกษุสามเณรคฤหัสถ์ชาวสิงหฬ วิงวอนให้เราพาไปนมัสการพระเจดียฐานในกรุง นอกกรุง เราได้ทำนุบำรุงพาไปนมัสการพระเจดียฐานในกรุง มีพระปฏิมากรแก้วมรกตเป็นต้น นอกกรุง มีพระปฐมเจดีย์ แลพระพุทธบาทเป็นต้นหลายตำบล ตามอัชฌาสัยมิได้ขัดขวาง แต่เที่ยวนมัสการที่ต่าง ๆ อยู่ถึง ๒ เดือนเศษ แล้วกลับมาอยู่ในพระอารามหลวงนี้ อำลาจะใคร่กลับไปแต่ปีหลังยังหาโอกาสที่จะส่งไปไม่ สิทธัตถะสามเณรนั้นวิงวอนแก่เราว่าจะใคร่คืนอุปสมบทเข้าเป็นภิกษุอีก เราเห็นว่าเป็นคนลาสิกขามาแต่ประเทศอื่น หารู้ว่าจะต้องออกจากความเป็นภิกษุด้วยเหตุไร

ไม่ จะสืบสาวดูให้แน่นอนสิ้นรังเกียจของพระสงฆ์ทั้งปวงก่อน จึงจะอุปสมบทได้ ครั้นมาเมื่อวิสาขมาส (เดือน ๖) กกุสนธะภิกษุกับสามเณรสิทธัตถะนั้นป่วยเป็นโรควสูริกาพาธ (คือออกฝีดาด) เราได้ให้แพทย์มารักษา สิทธัตถะสามเณรออกเม็ดยอดหนามากนัก เป็นไข้ตัดแพทย์รักษามิได้ อยู่ได้ ๗ วันถึงแก่ความตาย แต่กกุสนธะภิกษุนั้น แพทย์พยาบาลหายเป็นปรกติ ในระหว่างนี้ภิกษุแลคฤหัสถ์ชาวสิงหฬซึ่งมานี้ ป่วยไข้คนละเล็กคนละน้อย เราก็ได้รักษาพยาบาล ก็คลายหายขึ้นได้เป็นปรกติ อนึ่ง เมื่อภิกษุชาวสิงหฬจะประสงค์สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นของมีในประเทศนี้เราก็ได้สงเคราะห์หาให้ตามสมควรโดยทางธรรม แลความซึ่งเราทั้งหลายได้ปฏิบัติในธรรมแลอามิสทั้งปวงประการใด ๆ ก็เห็นอยู่กับตาแจ้งอยู่กับใจของภิกษุชาวสิงหฬซึ่งได้มาอยู่นั้นแล้ว

ครั้นมา ณ อัสสะยุชมาส กาฬปักษ์ (ข้างแรมเดือน ๑๑) ดิถี ๑๑ ค่ำ สมเด็จพระบรมธรรมิกราชาธิราช เสด็จพระราชดำเนินมาพระราชทานพระกฐินทานในพระอารามนี้ พระสงฆ์สิงหฬได้ไปอยู่ในที่ประชุมพร้อมกันด้วย มีพระราชปฏิสันถารปราศรัยไต่ถามพระสงฆ์สิงหฬโดยสมควร พระสงฆ์สิงหฬทั้ง ๔ รูปถวายพระพรว่า จะขอพึ่งพระบารมีให้ได้กลับไปโดยสะดวก จึงทรงพระราชดำริว่า จะให้ภิกษุสิงหฬเหล่านี้โดยสารเรือแขกฝรั่งอังกฤษไป ก็จะไม่สบายเพราะเป็นคนถือทิฐิต่างกัน ถ้าได้

ไปกับกำปั่นกรุงเทพ ฯ เห็นจะได้ความสุขสมควร อนึ่งเล่า ข่าวคราวพระพุทธศาสนาในเกาะลังกาก็นานแล้วหาได้ทรงสดับไม่ ถ้าหากว่าพระพุทธศาสนายังเป็นปรกติมีอยู่ พระสงฆ์ข้างโน้นจะมา พระสงฆ์ข้างนี้จะไป ให้เป็นสมณไมตรีรู้ข่าวดีร้ายถึงกันเป็นอันหนึ่งอันเดียว จะสมควรนักหนา จึงมีพระราชดำรัสโปรดว่า พระสงฆ์ชาวสิงหฬจะกลับไปก็ไปเถิด ให้ไปกับกำปั่นหลวงซึ่งจะไปจำหน่ายสินค้าเมืองบัมใบ อนึ่ง พระสงฆ์ไทยองค์ใดที่มีจิตศรัทธา จะไปนมัสการเจดีย์และสืบข่าวพระพุทธศาสนาบ้างก็ให้โดยสารเรือกำปั่นหลวงไปด้วยตามปรารถนาเถิด บัดนี้กำปั่นหลวง ชื่อจินดารัตนคุลิกา (แปลว่า จินดาดวงแก้ว) จะไปจำหน่ายสินค้า ณ เมืองบัมใบ เราทั้งหลายจึงได้ไปคิดอ่านกับจมื่นไวยวรนารถ[๑]อำมาตย์ พนักงานแต่งเรือกำปั่น ทำให้โอกาสแก่พระสงฆ์ซึ่งจะไปนั้นเสร็จแล้ว เราทั้งหลายได้พาพระสิงหฬเข้าถวายพระพรลาสมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชในพระราชนิเวศน์ ได้ทรงถวายไทยธรรมไตรจีวรบริขาร แลปาไถยทานเสบียงอาหาร สมควรแก่คมิกภิกษุตามธรรมเนียม แลพระราชทานเสื้อผ้าเงินตรากับคฤหัสถ์สิงหฬที่เป็นศิษย์ตามม่าด้วยตามราชประเพณีแล้ว ก็มีพระราชดำรัสโปรดให้ลงกำปั่นไปพวกภิกษุสิงหฬว่าแก่เราจะใคร่ได้สมณสาสน์ออกไปเป็นสำคัญ

---

๑. คือ สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์

เราทั้งหลายเห็นว่า เมื่อภิกษุสิงหฬเข้ามานั้นหาได้สมณสาสน์ของพระสังฆนายกในลังกาเข้ามาไม่ เป็นแต่มาเองตามลำพัง ครั้นจะจัดแจงให้มีสมณสาสน์สมเด็จพระสังฆราชเป็นการใหญ่ออกไปก็ยังไม่ควรเพราะมิได้รู้ว่าภิกษุซึ่งมานี้ เป็นภิกษุชั่วหรือดีของชาวลังกาไม่ ภิกษุเหล่านั้นอ้อนวอนขอแต่หนังสือสำคัญของเจ้าคณะมาเป็นพยาน เราจึงให้ลิขิตอันนี้มาโดยมิได้จำเพาะต่อผู้ใด

อนึ่ง ภิกษุชาวลังกาเมื่อมาอยู่ที่นี่ มาวิสาสะคุ้นเคยกับภิกษุในอารามนี้หลายรูป ได้ชักชวนภิกษุที่คุ้นเคยชอบอัชฌาสัยว่า ถ้ามิเชื่อข่าวคราวพระพุทธศาสนาในลังกาก็ให้ไปด้วยกัน ถ้าพระสงฆ์ไทยไปถึงประเทศนั้น ก็จะมีผู้นับถืออยู่ดอก ครั้งนี้ภิกษุ ๕ รูป คือ พระพุทธญาณภิกษุ ๑ พระอมรภิกษุ ๑ พระสุภูติภิกษุ ๑ พระคัมภีรภิกษุ ๑ พระพุทธวีรภิกษุ ๑ สมัครจะใคร่ออกไปนมัสการพระเจดียฐานในสิงหฬทวีป ด้วยภิกษุสิงหฬที่จะออกไปครั้งนี้ กับอุบาสก ๕ คนรับเป็นไวยาวัจกรปฏิบัติพระสงฆ์ออกไปด้วย เมื่อจะออกไปนั้น พระสงฆ์ในวัดบวรนิเวศบ้าง ทายกอุบาสกอุบาสิกาบ้างได้จัดแจงเครื่องสักการบูชาต่าง ๆ เป็นกัปปิยภัณฑ์บ้าง อกัปปิยภัณฑ์บ้าง มอบให้ในมือกัปปิย-การก ๕ คนนำไปถวายนมัสการพระเจดียฐานในเกาะลังกา มีพระทันตธาตุเป็นต้น ก็เมื่อภิกษุแลคนกัปปิยการกไปถึง ท่านทั้งปวงชาวสิงหฬผู้ควรจะอนุเคราะห์แล้ว ขอท่านทั้งหลาย ช่วย

อนุเคราะห์ทำนุบำรุงให้ภิกษุเหล่านี้ได้ถวายนมัสการพระทันตธาตุเจดียฐาน ตามปรารถนา ถ้าที่ใดอยู่ไกลภิกษุเหล่านี้จะไปมิได้จะฝากของไว้ให้เอาไปบูชา ก็ช่วยอนุเคราะห์รับเอาไว้นำไปให้ถึงด้วย

อนึ่ง ในกรุงเทพ ฯ นี้ สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราช แลพระราชวงศานุวงศ์กับทั้งอำมาตย์มนตรีเศรษฐีคหบดีที่มีทรัพย์สมบัติแลมีศรัทธาปัญญา ย่อมพิจารณาเห็นว่า พระปริยัติธรรมเป็นมูลรากแก้วอย่างยิ่งแห่งพระพุทธศาสนา จึงได้มีอุตสาหะบริจาคทรัพย์สร้างพระคัมภีร์บาลีอรรถกถาฎีกาและศรัทธาวิเศษไว้เป็นอันมาก และการที่จะชำระหนังสือนั้น เป็นธุระของเราพวกภิกษุพหุสูตได้ช่วยชำระดูแลเป็นอุปการอยู่ เมื่อสร้างจนสิ้นฉบับในแว่นแคว้นสยามประเทศแล้วเราทั้งหลายก็ได้ส่งภิกษุแลคฤหัสถ์ซึ่งไปชนบทจาริกในประเทศอื่น ให้ช่วยหาฉบับคัมภีร์ที่ไม่มีในประเทศนี้ ยืมมาทำฉบับจำลองไว้แล้วต้นฉบับก็คืนไปยังประเทศเดิม จนครั้งนี้ภิกษุสิงหฬเข้าไป ณ กรุงเทพ ฯ ได้เห็นคัมภีร์โยชนาฎีกาสังคหะ ฎีกาอภิธาน มงคลทีปนี ฎีกาคัณฐาภรณ บอกแก่เราว่า ในสิงหฬทวีปหามีไม่ จะใคร่ได้ฉบับไปเราก็ได้สร้างคัมภีร์ทั้งปวงนั้นมอบให้ไปเป็นฉบับกลาง ตามแต่จะลอกคัดต่อไปทั่วทั้งทวีปอย่าให้ใครห้ามหวงแต่ในกรุงเทพฯ นั้น คัมภีร์ที่ขาดอยู่ส่วนหนึ่งสองส่วน ไม่บริบูณ์ก็หลายคัมภีร์ที่มีแต่ชื่อจดไว้แต่โบราณ ไม่มีตัวเลยนั้นก็มี ชื่อคัมภีร์เหล่านั้น

ได้จดหมายให้พระสงฆ์สิงหฬแลพระสงฆ์ไทยที่ออกมานี้รู้อยู่ทุกรูปแล้ว คัมภีร์ใดที่แต่งไว้เป็นมคธภาษาประหลาดกว่าฉบับที่มีอยู่ในกรุง ฯ เราทั้งหลายก็ต้องการจะใคร่ยืมมาลอกทั้งสิ้น เมื่อภิกษุไทยเหล่านี้ออกไปถึงเที่ยวสืบหา ขอท่านทั้งปวงจงได้เห็นแก่พระพุทธศาสนาด้วย ช่วยอนุเคราะห์แนะนำหาให้ ว่าคัมภีร์นั้นคัมภีร์นี้มีอยู่ที่นั่นที่นี่อย่าหวงแหนกำบังด้วยความรังเกียจเลย เมื่อมาคัดลอกแล้ว ๑ ปี ๒ ปี จะฝากฉบับคืนไปคงตามเดิม ถ้าท่านทั้งหลายจะมิเชื่อ ก็ให้ภิกษุสิงหฬที่มีอุตสาหะกำกับฉบับเข้ามาด้วยเถิด ภิกษุชาวสิงหฬองค์ใด ๆ จะใคร่สมัครเข้ามานมัสการเจดียฐาน แลชนบทจาริกเพื่อผาสุกวิหารประการใดในสยามประเทศนี้ ก็อย่าให้มีความรังเกียจใจเลย ให้เข้ามาตามสบายในเรือกำปั่นหลวงซึ่งมานี้เถิด ไม่ต้องเสียค่าเช่าระวาง เมื่อมาถึงกรุงเทพ ฯ แล้วก็จะได้การสงเคราะห์ด้วยธรรมแลอามิสสมควรแก่อาคันตุกะเหมือนอย่างภิกษุซึ่งมาก่อน เมื่อจะกลับไปก็คงจะไปได้โดยสะดวกอย่างนี้ แลข้อความทั้งนี้ก็ได้มีหนังสือเจ้าพนักงานมาถึงอังกฤษเจ้าเมืองที่ ๑ ที่ ๒ ให้ทราบด้วยแล้ว

เราทั้งหลายพระเถรานุเถระ แลพระภิกษุสงฆ์ในวัดบวรนิเวศแลอารามซึ่งเป็นวัดขึ้นทั้งปวง ได้ประพฤติพระพุทธศาสนาตามพระธรรมวินัย เล่าเรียนคันถธุระ วิปัสนาธุระบำเพ็ญอยู่ต่าง ๆ อย่างเช่นภิกษุสิงหฬซึ่งเข้ามาได้จดหมายออกไปนั้น ได้บุญกุศลประการใด ๆ ตามสติกำลัง ขอแผ่ส่วนกุศล

ไปถึงพระเถรานุเถระ อุบาสกอุบาสิกา หมู่คฤหัสถ์ แลมนุษย์เทพยดาในสิงหฬทวีป ให้อนุโมทนาจงเจริญสุขสวัสดิ์ สำเร็จความปรารถนาอันปราศจากโทษในชั่วนี้ชั่วหน้าจงทุกประการเถิด ความที่ได้เกิดประสบพบพระพุทธศาสนาอันนี้เป็นบุญลาภอันยิ่งหาสิ่งเสมอมิได้ ขอท่านทั้งปวงจงประกอบไปด้วยความไม่ประมาทในกุศลธรรมทุกเมื่อเถิด ลิขิตมา ณ วัน ๑ ฯ ๒ ค่ำ ปีขาล จัตวาศก จุลศักราช ๑๒๐๔ ฯ (พ.ศ. ๒๓๘๕)

ร่างลิขิตฉบับนี้ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ฯ ทรงแต่ง ฯ แล้วได้ให้พระยาธิเบศร์บดีจางวางมหาดเล็กอ่านทูลเกล้า ฯ ถวายจนสิ้นข้อความ ฯ ทรง ฯ สั่งว่าดีแล้ว ให้เอาตามร่างนี้เถิด เมื่อ ฯ ทรง ฯ สั่งนั้น พระยาธิเบศร์บดี จมื่นไวยวรนารถเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทอยู่ด้วย (สมณสาสน์ที่มีไปเป็นภาษามคธตามความในฉบับนี้ เข้าใจว่าคงจะเป็นพระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ยังไม่พบสำเนา)[๑]

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้จัดเรือกำปั่นหลวงส่งพระสงฆ์สมณฑูตไปพร้อมกับพระลังกา ไปอยู่ปี ๑ กลับมาถึงกรุงเทพ ฯ เมื่อปีเถาะ เบญจศก จุลศักราช ๑๒๐๕ พ.ศ. ๒๓๘๖ ยืมหนังสือพระไตรปิฎกเข้ามาจากลังกาได้ ๔๐ คัมภีร์

สมณฑูตไปคราวนี้ จะได้ทำจดหมายเหตุเหมือนอย่างสมณฑูตเมื่อไปครั้งรัชกาลที่ ๒ หรือไม่ ยังไม่พบหนังสือ

จดหมายเหตุ จึงทราบไม่ได้ แต่พระสงฆนายกลังกา ทั้งฝ่ายอุบาลีวงศ์ แลมะรัมมะวงศ์ มีสมณสันเทศให้ทูตไทยถือกลับมาหลายฉบับ ต้นฉบับหนังสือภาษามคธที่มีมายังไม่พบ พบแต่คำแปลซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลพร้อมด้วยสมเด็จพระสังฆราช (สา) แต่ยังเป็นพระราชาคณะที่อมรโมฬี และพระยาศรีสุนทรโวหาร (ฟัก สาลักษณ์) แต่ยังเป็นพระราชาคณะที่พระศรีวิสุทธิวงศ์อยู่ ณ วัดบวรนิเวศ สมณสันเทศเหล่านี้มีมาหลายฉบับด้วยกัน ความเป็นสาระในพงศาวดารบ้าง เป็นแต่ของพระคุณแลส่งของมาถวายไม่เป็นสาระในทางพงศาวดารบ้าง ได้เลือกแต่สมณสันเทศซึ่งเห็นเป็นสาระน่าอ่านมาพิมพ์ไว้ต่อไปนี้ รวม ๔ ฉบับ คือ -

ฉบับที่ 1
สมณสันเทศของสังฆนายกวัดบุบผาราม แลอุโบสถารามเมืองสิงขัณฑนคร

พระมหากษัตริย์ผู้ประเสริฐกว่ากษัตริย์ทั้งหลาย คือ องค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งปวงนี้ พระองค์เป็นนายกผู้หนึ่งผู้เดียวแห่งสัตวโลกทั้งปวง พระองค์เสด็จทรงนั่ง ณ บัลลังก์ภายใต้ไม้พระมหาโพธิ แล้วได้ถึงพระโพธิญาณอันอุดม พระองค์ทรงพิจารณาแล้วรู้ว่านานไปข้างหน้าศาสนาของพระองค์

จะมาตั้งอยู่ในลังกาทวีปนี้นานประมาณถึง ๕๐๐๐ ปี พระองค์ทรงทราบดังนี้แล้ว จึงได้เสด็จมายังเกาะลังกานี้ในเดือนที่ ๙ แต่กาลเมื่อพระองค์ได้ตรัสมา ได้เสด็จทรงนั่ง ณ ที่ตั้งมหิยังคณะเจดีย์ ทรงทรมานยักษ์แลเสนายักษ์ให้พ่ายแพ้หนีไปเสียแล้ว จึงทำประเทศอันนี้ให้ควรเป็นที่ตั้งแห่งพระศาสนาของพระองค์ ครั้นภายหลังพระองค์ทรงพระมหากรุณาเสด็จมายังสิงหฬทวีปนี้อีก เสด็จทรงนั่งเข้าสมาบัติในที่กัลยาณีเจดีย์ และที่ฆวาปีเจดีย์แลมุติงคณเจดีย์แล้ว ได้เหยียบพระบาทไปเหนือยอดเขาสุมนกูฏ แลได้เสด็จประทับบรรทมกลางวันในถ้ำทิวาคูหา แล้วได้เสด็จมานั่ง ณ ที่เจดีย์ในดิสสมหาวิหาร แล้วมายังที่เมืองอนุราธ เสด็จทรงนั่งในที่พระมหาโพธิ์แลที่มริจิวัฏฏิยเจดีย์ แลที่เหมมาฬิกเจดีย์และที่ถูปารามเจดีย์แลที่เชตวันเจดีย์แลที่เสลเจดีย์แลที่ขีรสถูป แล้วเสด็จไปนั่งที่เจดีย์นาคทวีป สิริเป็นที่ประเทศพระองค์ได้ทรงบริโภคประทับนั่ง ๑๖ แห่งด้วยกัน ยังเป็นเจดียฐานปรากฏอยู่จนเท่าทุกวันนี้ พระองค์เสด็จนั่งสักครู่หนึ่งในที่แห่งหนึ่งทรงเข้าสมาบัติต่าง ๆ แล้วก็เสด็จกลับไปชมพูทวีป พระองค์ทรงทรมานอยู่กระทำพุทธกิจทั้งปวงให้สำเร็จแล้ว พระองค์ทรงบรรทมเหนือพระแท่นที่นิพพานในระหว่างไม้รังทั้งคู่อันมีอยู่ในป่ารังใกล้เมืองกุสินาราย เป็นของกษัตริย์มลราชทั้งหลาย เวลานั้นพระองค์ได้ตรัสเรียกท้าวสุชัมบดีเทวราชตรัสฝากพระศาสนาของพระองค์ กับทั้งเกาะลังกาอันนี้ด้วย ว่าท่านจงรักษา

ไว้ให้ดีทุกเมื่อเถิด ท้าวเทวราชได้รับคำพระองค์นั้นแล้ว จึงได้มอบกิจอันนี้ให้แก่เทวบุตรผู้ใหญ่คนหนึ่ง ชื่ออุปะละวัณณะเทวบุตร ช่วยรับธุระรักษาสืบไปด้วยอานุภาพของตนนั้น พระราชบุตรเป็นเชื้อกษัตริย์ชื่อวิชัยจึงมาถึงเกาะลังกานี้ได้ฆ่ายักษ์เสียเป็นอันมาก ได้เป็นพระมหากษัตริย์องค์ต้นในเกาะลังกาอันนี้ ได้ทำการสงเคราะห์แก่คน สร้างเมืองขึ้นในเกาะลังกาอันนี้ แล้วเสวยราชสมบัติเมืองนั้นชื่อเมืองอนุราธ สร้างขึ้นก่อนเมืองทั้งปวงในเกาะลังกาสนุกนักหนาดังเมืองอาฬกมัณฑา ในชั้นจาตุมหาราช ครั้นสืบ ๆ มากษัตริย์องค์หนึ่งเป็นบุตรพระเจ้ามุตตะสิวะ ชื่อว่าเทวานัมปิยดิสเมื่อพระบิดาล่วงแล้วได้อภิเษกในลังกา กษัตริย์องค์นี้เธอมีบุญมากในกาลพระเจ้าเทวานัมปิยดิสนั้น สาวกพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งชื่อมหามหินทเถระ ท่านออกจากชมพูทวีปมายังเกาะลังกานี้ ได้มาส่องสว่างแก่ฝูงคน ๆ ได้เป็นคุณพระพุทธศาสนา ครั้นสืบมาในกาลกษัตริย์องค์นั้น กิ่งไม้มหาโพธิ์เป็นที่ได้ตรัสแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า กษัตริย์อโศกมหาราชได้ตัดส่งมาประดิษฐานไว้ในเกาะลังกาทวีปนี้ ครั้นกาลสืบมานานโดยลำดับกษัตริย์ต่อมาหลายชั่วกษัตริย์องค์หนึ่งชื่อกิตติศิริเมฆ ได้เสวยราชสมบัติในเกาะลังกาครั้งนั้น พระทันตธาตุมาแต่เมืองกลิงคราฐ มาประดิษฐานไว้ในเกาะลังกานี้ด้วย อันหนึ่งเล่าพระอรหันต์องค์หนึ่งชื่อวสภเถระ เป็นศิษย์พระสารีบุตร ได้เชิญเอาพระคิวาธาตุมายังเกาะลังกานี้ เอา

บรรจุในพระสถูปแก้วอินทนิลที่เทวดาทำถวายในที่มหิยังคณะเจดีย์ แล้วกลบเสียด้วยศิลาแลปูน เพื่อจะมิให้เป็นอันตรายทำให้เป็นสถูปสูงขึ้น ภายหลังมากษัตริย์องค์หนึ่งชื่อกากวัณณดิส ได้พระนลาตธาตุมาก่อพระเจดีย์ไว้ที่ริมสระชื่อเสรุ กษัตริย์อีกองค์หนึ่งชื่อทุฏฐคามินีอภัย ได้พระธาตุมาประมาณโทณะหนึ่ง จึงได้สร้างเหมมาฬิกเจดีย์ อนึ่ง พระรากขวัญเบื้องขวากับพระธาตุอื่น ๆ เป็นอันมากกษัตริย์เทวานัมปปิยดิสได้เชิญมาบรรจุสร้างมหาเจดีย์ชื่อถูปารามดังนี้ แลที่พระเจดียฐานในเกาะลังกานี้มีขึ้นหลายตำบลเป็นที่อันประเสริฐใหญ่ ๆ กษัตริย์ในลังกาแต่ก่อน ๆ นับถือรักใคร่ทำนุบำรุงพระสัมมาสัมพุทธศาสนานี้ด้วยดีนักหนา อุตส่าห์รักษาดังหนึ่งพระชนมชีพของพระองค์ ครั้นกาลสืบมาภายหลังกษัตริย์ในเกาะลังกานี้เอง ที่ประมาทไม่ตั้งอยู่ในยุติธรรม ปฏิบัติมิดีทำให้พระพุทธศาสนาทรุดโทรมเสื่อมเสียไปจนถึงเชื้อสายพระสงฆ์สิ้นเสีย จะอุปสมบทกันต่อ ๆ ไปมิได้ มาถึงครั้งกษัตริย์ทรงพระนามชื่อว่ากิตติศิริราชสีหะได้เสวยราชสมบัติ ชาวเมืองทั้งปวงให้พระองค์ทรงราชอุตสาหะให้ทูตไปรับเอาพระภิกษุสงฆ์มาจากสยามประเทศ เป็นอาณาเขตพระเจ้าสาเมนทราธิบดีครั้งนั้นพระภิกษุสงฆ์เป็นอันมากมีพระอุบาลีเถระเป็นประธาน มาจากสยามประเทศถึงเกาะลังกาอันนี้แล้วจึงให้อุปสมบทแก่กุลบุตรมีพระสังฆราชองค์เดิมเป็นต้นพระอุบาลีมหาเถระเจ้าองค์นั้น ท่านได้ให้พวกเราชาวลังกา

ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัยให้ได้ทำศาสนกิจทั้งปวง พร้อมมูลทุกอย่างตามคติของท่าน เบื้องหน้าแต่นั้นมาจนเท่าทุกวันนี้ เราทั้งหลาย พระเถรานุเถระ เป็นศิษย์ของท่านนั้น ได้บำเพ็ญข้อปฏิบัติสืบมา ๆ ตั้งอยู่ในเกาะสิงหฬสมัครสโมสรพร้อมเพรียงกันดีอยู่ เดี๋ยวนี้เราทั้งหลายได้พึ่งความเมตตากรุณาแห่งท่านพระยาอังกฤษผู้เป็นอิสระในลังกาทวีปนี้ ท่านช่วยทำนุบำรุงเกื้อหนุนมิได้ลำบากด้วยจตุปัจจัย ได้อยู่ตามสุขสบายยิ่งนัก อันท่านผู้รักษาแผ่นดินคนนี้ท่านเกิดในเกาะอิงเกลนดา เจ้านายของท่านให้มาเป็นใหญ่อยู่ในที่นี้ ท่านเป็นคนดีนัก ย่อมปฏิบัติให้เจริญแก่โลกแลพระศาสนาทุกเมื่อ อนึ่ง ขุนนางคนใช้ทั้งปวงนั้น ก็เฉลียวฉลาดในราชกำหนดกฎหมาย ขนบธรรมเนียมมั่นคงนักหนา ย่อมปฏิบัติบำรุงที่ได้เคยนับถือพระพุทธศาสนามานั้น ก็ได้มีความศรัทธาเลื่อมใสปฏิบัติยินดีในพระพุทธศาสนาบำเพ็ญบุญต่าง ๆ อยู่ทุกเมื่อดอก ในลังกาทวีป เดี๋ยวนี้พระพุทธศาสนายังคงเป็นไปดีโดยปกติทุกแห่งทุกตำบล ไม่เสื่อมเศร้าหมอง ฝูงชนในสยามประเทศทั้งปวงจงรู้ดังเราบอกไปนี้เถิดถ้าเชื่อแล้วจงวางใจอย่าคลางแคลงเลย

แต่ปรินิพพานแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้ามา ๒๓๘๕ ปี ถึงฤดูร้อนเดือนผคุณมาส วัน ๓ ฯ ค่ำ พระจันทร์เสวยฤกษ์มาฆะ เวลาประมาณสัก ๑๘ ชั่วโมง คือเวลาย่ำค่ำแล้ว พระสงฆ์สยาม ๕ องค์ พระพุทธญาณองค์หนึ่ง พระอมรองค์หนึ่ง

พระสุภูติอันเป็นบ่อเกิดแห่งคุณองค์หนึ่ง พระคัมภีระองค์หนึ่ง พระพุทธวีระองค์หนึ่ง มาแต่สยามประเทศกับคฤหัสถ์ไวยาวัจกร ๕ คน มาถึงเมืองนี้อันเป็นเมืองศิริวัฒนะ คือสิงขัณฑเสละอันนี้ ประดับด้วยปราสาทอันแวดล้อมด้วยกำแพงอันหนาแลป้อมแล เชิงเทินแลศาลาเป็นที่มาชื่นชมยินดี มีถ้องแถวตึกกว้านร้าน ประดับด้วยวิหารใหญ่ทั้งสอง อันงามด้วยเครื่องประดับอาราม คือเรือนปฏิมาเจดีย์แลกุฎีพระสงฆ์สนุกสนานดังชั้นจาตุมหาราชิกา มีหมู่ผู้คนไปมามั่งคั่งเกลื่อนกล่นด้วยสมบัติมีประการต่าง ๆ คนปฏิบัติพระพุทธศาสนานับถือพระรัตนตรัยว่า เป็นของตัวมี ศรัทธาเลื่อมใสอยู่ในเมืองนั้นมากมายหนักหนา ครั้นได้รู้ว่า ภิกษุชาวสยามมาถึงที่ใกล้แห่งเมืองอันนี้แล้ว ก็ชวนกันชื่นชม ยินดีรีบเร็วพลัน ปูลาดถนนหนทางเดินด้วยผืนผ้า แล้วป่าวร้อง คนประโคมให้ตีเครื่องพิณพาทย์พร้อมกัน ทั้งภิกษุแลทายกชาว เมืองเป็นอันมาก ออกมาต้อนรับภิกษุ ๕ องค์ แวดล้อมด้วย หมู่มหาชนแห่แหนนำเข้าไปในเมืองโดยท้องถนนทางใหญ่ ได้ให้ ไปอยู่บุบผารามวิหารที่เป็นของพระเจ้ากิตติศิริราชสีหะทรงสร้างไว้ ได้เป็นที่อยู่แห่งพระอุบาลีมหาเถระมาแต่ก่อนในบุบผารามวิหารนั้น พระมหาเถระชื่อสุมังคละเป็นพระมหาสังฆนายกทรงพระคุณดัง ต้นกัลปพฤกษ์ ให้สำเร็จสมบัติทั้งปวงแก่ชาวสิงหฬ พระมหา เถระอีกองค์หนึ่งชื่อ ศิรินิวาสมีจิตอันสงบสงัด อยู่วัด โปราณุโปสถาราม เป็นพระอนุสังฆนายก ยังพระมหาเถระอีก

องค์หนึ่ง ชื่อวิปัสสี ย่อมยินดีในประโยชน์แก่สัตว์ทั้งปวงอยู่วัดบุบผาราม เป็นพระอนุนายกรองลงมา ภิกษุสยามประเทศ ๕ องค์นั้น ได้พบปะพระมหาสังฆนายกสุมังคละมหาเถระองค์นั้นแล้ว ท่านจัดแจงให้อยู่ที่นั้นสบายดี ครั้นแล้วพระสงฆ์ทั้งปวงคือมหานายกที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ ในวัดบุบผารามแลอุโบสถาราม แลในไหยคีรีวิหารทั้ง ๓ แห่งก็ได้พบปะพูดจากันด้วยภิกษุสยาม ๕ องค์นี้ คฤหัสถ์ก็ดี บรรพชิตก็ดี ได้ปฏิบัติภิกษุ ๕ องค์ นี้ตามกำลัง พวกเราพระเถรานุเถระภิกษุหนุ่มแก่ปานกลางทั้งปวงครั้งนี้ได้เห็นภิกษุสยามมีข้อปฏิบัติงามเป็นที่เลื่อมใส ก็มีความชื่นชมยินดียิ่งนักทุกองค์ด้วยกัน อนึ่งเราทั้งปวงได้รับหนังสือข่าวสาส์นที่ท่านให้นำไปแต่สยามประเทศนั้น มานุมชุมกันอ่านฟังแล้ว ก็ได้ชื่นชมยินดีรับคำสั่งของท่านทุกประการ อนึ่ง ส่วนบุญที่ท่านพระเถรานุเถระในสยามประเทศอุทิศให้ไปในหนังสือนั้น พวกเราทั้งปวงได้ฟังก็มีใจเต็มไปด้วยปีติปราโมทย์อนุโมทนาแล้วเพราะพระเถรานุเถระทั้งปวงปรึกษาพร้อมกัน นำเอาความทั้งปวงเข้าไปแจ้งแก่ท่านพระยาอังกฤษผู้รักษาแผ่นดินให้ทราบทุกประการแล้ว ท่านก็ให้รับรองให้สงเคราะห์แก่พระสงฆ์สยาม ๕ รูปนั้นตามน้ำใจไม่ขัดขวาง ในเมืองสิงขัณฑศิริวัฒนะนี้อลงกตงามดีดังมณเฑียรทิพแห่งเทพยดามีที่สำคัญอันหนึ่ง คือพระทันตธาตุแห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ประดิษฐานไว้ในห้องสุวรรณปทุม อันตั้งอยู่ในผะอบประดับแก้ว ๗ ชั้น ตั้งอยู่

บนพุทธอาสน์อันประเสริฐฐกุก่องด้วยแก้วต่าง ๆ อันนายช่างนิรมิตด้วยดี ด้วยสุวรรณมณีมุกดามีราคาจะนับมิได้ อยู่ในภายในห้องอันประเสริฐแห่งปราสาท ๒ ยอด อันพระทันตธาตุองค์นี้เดี๋ยวนี้ชาวสิงหฬนับถือนัก ดังองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันทรงพระชนม์อยู่กับเราเป็นนิตย์เหมือนกัน เราทั้งปวงกับท่านพระยาอังกฤษเจ้าแผ่นดินพร้อมใจกันยอมให้ภิกษุสยาม ๕ องค์กับทั้งคฤหัสถ์ไวยาวัจกร ๕ คน ได้เห็นได้ชมถนัดแลให้นมัส-การตามสบาย อนึ่งเครื่องบูชาทั้งปวง คือ ดอกไม้ทอง ดอกไม้เงิน แลประทีปธูปเทียน สิ่งของต่าง ๆ ที่ส่งออกมาแต่สยามประเทศ เพื่อจะให้บูชาพระทันตธาตุนั้นก็แต่ล้วนงามดีมีราคาจะนับมิได้ เมื่อยังมิได้บูชาตราบใดท่านพระยาอังกฤษผู้รักษาแผ่นดิน ให้ช่วยกันรักษาไว้ให้ดีมิให้มีอันตรายครั้นถึงวันเปิดพระทันตธาตุออก ก็ให้นำเอาของทั้งปวงนั้นไปให้แก่ภิกษุสยามให้บูชา ณ เรือนพระทันตธาตุเสร็จแล้ว ในวันอื่น ๆ ภิกษุแลคฤหัสถ์ที่มาแต่สยามประเทศเหล่านั้น ก็ได้ไปนมัสการบูชาหลายเวลาภิกษุชาวสยามประเทศไปอยู่ในเมืองสิงขัณฑะนี้ไม่ช้าอยู่ได้ ๑๕ วันเท่านั้นจะใคร่กลับมายังสยามประเทศ พวกเราอ้อนวอนให้อยู่ช้า ๆ ก็หายอมอยู่ไม่ พวกเราพระเถรานุเถระทั้งปวงได้เอาเนื้อความนั้นไปแจ้งแก่ท่านพระยาอังกฤษเจ้าเมืองให้ทราบ ท่านพระยาอังกฤษก็ยอมตามใจพระภิกษุชาวสยามให้มาตามปรารถนา พวกเราทั้งคฤหัสถ์บรรพชิตที่มีศรัทธา ก็ได้

จัดแจงไทยธรรมบูชาปฏิบัติตามกำลัง แล้วจัดแจงเครื่องธรรมบรรณาการ คือ ผะอบพระบรมธาตุ แลพระพุทธรูปถวายเข้ามาในพระเจ้าสาเมนทราธิบดี และพระมหาเถระผู้ใหญ่ ๒ พระองค์ตามกำหนดในของที่ส่งเข้ามาแล้วนั้น แลเมื่อจัดแจงของทั้งนี้ก็ได้แจ้งแก่ท่านพระยาอังกฤษให้ทราบด้วยแล้ว จึงมอบให้ในมือภิกษุสยามนำเข้ามา แลเครื่องธรรมบรรณาการเหล่านี้เป็นแต่พระสังฆนายกพระอนุนายก ๓ องค์ข้างบุบผารามฝ่ายเดียวได้ส่งมาแล้วพวกเราได้จัดแจงกันส่งเสียลงมาตามหนทางทุกตำบลให้ปฏิบัติถวายอาหารทานแลที่พักแรมในที่นั้น ๆ ตามมีตามได้ตลอดถึงท่า

ข้อหนึ่งซึ่งมีมาในลิขิตของพระเถรานุเถระเจ้าทั้งหลาย ว่าจะต้องประสงค์หนังสือคัมภีร์ฉบับแปลกประหลาดกว่าที่มีในสยามประเทศนั้น พวกเราทั้งปวงได้ทราบสิ้นแล้ว แต่ว่าครั้งนี้ภิกษุสยามด่วนไปเร็วนัก กาลเป็นโอกาสที่จะได้ไปเที่ยวหาหนังสือนั้นไม่มี เพราะว่าบัดนี้หนังสือพระคัมภีร์เป็นอันมาก หาได้อยู่ในเมืองสิงขัณฑะไม่ ท่านผู้อื่นท่านเอารักษาไว้ในชนบทบ้านนอกต่าง ๆ หลายแห่งหลายตำบลแยกย้ายกันอยู่จะต้องไปประมวลเอามาให้พร้อมมูลแล้ว จึงจะดูชื่อตามบัญชีที่จดหมายไปแต่สยามประเทศนั้นสอบสวนดู ถ้าเห็นคัมภีร์แปลกประหลาดจึงจะค่อยจัดแจงส่งเข้ามาให้ได้ต่อครั้งหลัง แลการจะจัดแจงอย่างนี้ก็เป็นธรรมอยู่ดอก พวกเราทั้งปวงปรารถนาอยู่

จะรับเอาเป็นธุระอย่าวิตกเลย

ครั้งนี้โคผู้ผู้สำรวม คือภิกษุสิงหฟองค์หนึ่งชื่อสิทธัตถะ มีความรักใคร่ชอบใจ จะใคร่ไปมาด้วยภิกษุสยามให้ถึงสยามประเทศให้จงได้ เมื่อภิกษุองค์นั้นไปถึงประเทศโน้นแล้ว ขอท่านพระเถรานุเถระทั้งปวงอันอยู่ในสยามประเทศจงได้เป็นที่พึ่งแก่เธอนั้นด้วย ทุกอย่างทุกประการเถิด ด้วยว่าในประเทศโน้นคนเชื้อชาติเดียวกันไม่มีเว้นไว้แต่สพรหมจารีใครจะมาเป็นที่พึ่งเล่าแต่ทว่าเมื่อไรเธอจะใคร่กลับไปการที่จะส่งกลับคืนไปนั้นก็คงจะเป็นธุระของท่านทั้งปวงด้วย ขอให้เธอได้ไปแลมาได้โดยสะดวกเถิด ฯ

อนึ่ง บุญทั้งปวงพวกเราภิกษุผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งหลายทั้งปวงได้กระทำแลสะสมด้วยการที่ปราศจากอามิส มีปฏิบัติวินัยแลเล่าเรียนเป็นต้นก็ดี ด้วยการที่ประกอบด้วยอามิสมีให้ทานบูชาเป็นต้นก็ดี บุญทั้งปวงนี้เราได้ทำเนือง ๆ เป็นนิตย์ไป เราขออุทิศส่วนกุศลแต่บุญทั้งปวงนั้นให้แก่ท่านทั้งหลายชาวประเทศไกลขอเชิญท่านทั้งหลายอนุโมทนายินดีตามโดยความเอื้อเฟื้อคำรพเถิดด้วยอานุภาพบุญทุก ๆ อย่างที่ท่านทั้งหลายได้อนุโมทนานั้นขอท่านทั้งปวงจงปราศจากทุกข์โรคพิบัติอันตรายทุกเมื่อ นานไปข้างหน้าพระโลกนาถ ชื่อเมตไตรยบังเกิดในโลกนี้แล้ว ขอท่านทั้งปวงจงได้พบได้เห็นแล้ว แลได้ฟังธรรมมีศรัทธาเลื่อมใสออกบรรพชาในพระศาสนานั้นแล้ว แลปฏิบัติจนบรรลุถึงพระ

อรหัตพ้นทุกข์ทั้งปวงด้วยกันเถิด

อนึ่ง สมเด็จบรมธรรมิกมหาราชาธิราช พระเจ้าสาเมนทราธิบดี ผู้ทรงอุปการเกื้อหนุนแก่พระบวรพุทธศาสนา จึงมีพระเดชานุภาพราชสิริอิสริยยศเหมือนพระเจ้าธรรมาโศกราช จงทรงพระชนม์ยืนอยู่นานด้วยดี อนึ่ง ขอชัยมงคลจงบังเกิดมีแก่หมู่อำมาตย์มุขมนตรีแลประชาชนชาวสยามประเทศทั้งปวงเถิด

หนังสือสันเทศฉบับนี้ เราทั้งหลายคือพระสังฆนายก อนุนายก ๓ องค์กับพระสงฆ์ทั้งปวง อันอยู่ในบุบผารามแลอุโบสถาราม ๒ อารามด้วยกัน พร้อมกันจัดแจงแต่งฝากมายังสยามประเทศ ท่านทั้งหลายจงรู้เนื้อความตามในหนังสือนี้เถิด ถ้าว่าเชื่อแล้วก็จงยินดีให้สำเร็จการทั้งปวงด้วย

หนังสือสันเทศฉบับนี้ มา ณ วันพฤหัสบดี แรม ๑๕ ค่ำ เดือนผคุณมาสต้นฤดูคิมหันต์ พระพุทธศาสนกาล ๒๓๘๕ พรรษา ภิกษุสิงหฬได้ฝากมากับภิกษุสยามแล้ว

ฉบับที่ 2

สมณสันเทศของสังฆนายกวัดไหยคีรี

หนังสือสันเทศพระคุณรัตนธรรมกิติมหาสังฆนายก แลพระรัตนโชติ ๑ พระทีปังกร ๑ สององค์เป็นอนุนายก ทั้ง ๓ องค์เป็นอธิบดีในคณะฝ่ายอารามไหยคีรี๑ ณ สิงขัณฑศิริวัฒน

นคร ณ เกาะสิงหฬลังกาทวีป ขอถวายมายังพระเถรานุเถระบรรดาเป็นใหญ่แก่หมู่คณะนั้น ๆ มีพระวชิรญาณเถระ[๒] เป็นต้นอันอยู่ ณ กรุงเทพมหานครบวรราชธานีในสยามประเทศให้ทราบ

จะขอแสดงความเดิมแห่งเกาะลังกาทวีปอันนี้ ให้ท่านทั้งปวงสดับก่อนเป็นสวัสดิมงคล กาลเมื่อครั้งพระองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอันประกอบไปด้วยพระคุณเป็นอเนกอนันต์ผู้เป็นพระศาสดาจารย์แห่งเราทั้งหลาย พระองค์ได้สำเร็จแก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณ ณ ที่ตั้งมหาโพธิ ณ วันเพ็ญเดือน ๖ พระองค์ได้ทรงสำแดงพระธรรมจักกัปปวัตนสูตร ณ ป่าอิสิปตนะวัน ในวันเพ็ญเดือน ๘ ครั้นถึงวันเพ็ญเดือนยี่ย่างเข้าเดือนที่ ๙ แต่พระองค์ได้ตรัสมา พระองค์เสด็จมายังเกาะตามพปัณณิทวีป คือ เกาะลังกานี้ ทรงปูจัมมขัณฑ์เสด็จนั่งในที่มหิยังคณสถูป เข้าเตโชกสิณสมาบัติทรมานหมู่ยักษ์ ปีศาจอันร้ายกาจทั้งปวง ซึ่งอยู่ในเกาะลังกาทวีปนี้ ให้พ่ายแพ้ต่อพระพุทธเดชานุภาพแล้ว ก็กันเสียให้ไปอยู่ในคีรียทวีป แล้วก็ชุมนุมเทพยดาบรรดาที่ใจอ่อนน้อมเลื่อมใส ให้มาได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระองค์ แล้วมอบหมายให้พิทักษ์รักษาเกาะลังกานี้

---

๑. ชื่อวัดที่เรียกว่า ไหยคีรีนี้ เป็นวัดเดียวกับที่เรียกว่าอัสสคิรีวิหาร ในหนังสือสยามูปสัมปทวัตนั้นเอง ทำนองชื่อที่เรียกกันเป็นปากตลาด เห็นจะเรียกว่าวัดเขาม้าตามภาษาลังกา

๒. คือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระนามฉายาเมื่อยังทรงผนวช

ไว้ให้ดี ครั้งนั้นเทพบุตรองค์ ๑ ชื่อว่าสุมนะ เป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งปวงในสมาคมนั้นฟังพระธรรมเทศนาได้สำเร็จโสดาปัตติผล ทราบว่าพระองค์จะเสด็จกลับไปชมพูทวีปโดยพลันจึงกราบทูลขอวัตถุที่ควรจะไหว้บูชาแทนพระองค์ สมเด็จพระผู้ทรงพระภาคจึงทรงเสยพระเศียรด้วยพระหัตถ์ได้พระเกษธาตุประทานให้เทวบุตรนั้น แล้วเสด็จกลับมายังชมพูทวีปเทวบุตรจึงเชิญพระเกษธาตุสอดใส่บรรจุในแก้วกุณฑล แล้วจึงกระทำพระเจดีย์แล้วด้วยแก้วอินทนิลสูง ๗ ศอก ประดิษฐานไว้เป็นปฐมในที่มหิยังคณเจดีย์ ครั้นภายหลังเมื่อพระผู้มีพระภาคนิพพานแล้วพระขีณาสพเจ้าองค์ ๑ เป็นศิษย์พระสารีบุตร ชื่อสรภู ยื่นมือเข้าในเชิงตะกอนกองเพลิงที่เผาพระสรีระแห่งพระผู้มีพระภาค หยิบเอาพระธาตุในพระศอองค์ ๑ มีสัณฐานดังกลองทองได้แล้ว ก็เหาะมายังเกาะลังกานี้ ซ้ำบรรจุเข้าในพระเจดีย์มหิยังคณะ ที่สุมนะเทวบุตรทำไว้แต่ก่อน แล้วก็ก่อแวดล้อมด้วยศิลานาคสวาดิให้เป็นพระเจดีย์สวมลงสูง ๑๒ ศอก ภายหลังพระอภัยราชกุมารจึงได้มาสร้างพระเจดีย์สวมลงอีกองค์ ๑ สูง ๓๐ ศอก ภายหลังพระเจ้าทุฏฐคามินีอภัยจึงได้มาสร้างสวมลงอีกชั้น ๑ สูง ๘๐ ศอก แลพระมหิยังคณเจดีย์เป็นที่พระองค์เสด็จมาทรงนั่งทรมานยักษ์เป็นปฐมนั้น ยังมีเป็นที่ไหว้บูชาแห่งเทพยดามนุษย์ ประดิษฐานอยู่ในลังกาคุมเท่าทุกวันนี้ อนึ่ง เมื่อพระผู้มีพระภาคได้ตรัสแล้ว ๕ พรรษา หมู่นาคเป็น

อันมากในเกาะลังกาวิวาทกัน ครั้งนั้นพระองค์ทรงพระมหากรุณาได้มาทำปาฏิหาริย์ห้ามปราม สำแดงธรรมให้นาคเหล่านั้นสมัครสโมสร หมู่นาคเหล่านั้นเลื่อมใสเอาบัลลังก์แก้วมณีออกมาถวาย พระองค์ทรงรับแล้วบริโภคนั่งหน่อยหนึ่ง แล้วประทานคืนให้หมู่นาคเหล่านั้นเอาไว้บูชาแทนพระองค์ แล้วพระองค์ก็เสด็จกลับยังชมพูทวีป หมู่นาคเหล่านั้นจึงเชิญเอามณีบัลลังก์นั้นบรรจุในภายใน สร้างไว้เป็นเจดีย์ที่นาคทวีป ใกล้กันกับเกาะลังกา ครั้นเมื่อปีที่นับเป็นที่ ๘ แต่พระองค์ได้ตรัสมาแล้ว พระยามุณีอักขิกะนาคราชไปนิมนต์พระองค์เสด็จมาทั้งพระอสีติมหาสาวกมายังที่กัลยาณีเจดีย์ ทรงนั่งในบัลลังก์ทองที่ท่ามกลางมณฑปที่พระยานาคเนรมิตถวาย ทรงสำแดงธรรมให้นาคเหล่านั้นตั้งอยู่ในสรณคมน์แลศีล จึงมอบบัลลังก์นั้นเป็นบริโภคเจดีย์ประทานแก่นาคเหล่านั้น แล้วจึงเสด็จไปจากที่นั้น นาคเหล่านั้นจึงสร้างกัลยาณีเจดีย์สวมบัลลังก์นั้นลง กัลยาณีเจดีย์นั้นยังประดิษฐานเป็นที่นมัสการอยู่จนทุกวันนี้ ครั้งนั้นพระองค์เสด็จมาจากกัลยาณีประเทศแล้วเสด็จไปยังเขาสมันตกูฏ (สุมนกูฏก็เรียก) ที่เป็นจอมมงกุฎสูงยิ่งใหญ่กว่าเขาทั้งปวงซึ่งมีอยู่ในลังกา สุมนะเทวบุตรอาราธนาให้พระองค์เหยียบพระบาทไว้ในยอดเขานั้น แล้วพระองค์เสด็จมาประทับบรรทมกลางวัน ณ ถ้ำทิวาคูหา อันมีอยู่ในประเทศอันหนึ่ง ณ เชิงเขานั้น จึงกระทำถ้ำนั้นให้เป็นบริโภคเจดียฐาน แล้วเสด็จออกจากถ้ำนั้น

พร้อมทั้งพระอสีติมหาสาวกตามเสด็จเป็นบริวาร ไปทรงนั่งเข้าสมาบัติแห่งละน้อย ๆ ในเจดียฐานใหญ่ ๆ ทั้งปวงซึ่งปรากฏในเกาะลังกา คือ ที่ตั้งทีฆวาปีเจดีย์ ๑ มุติงคณเจดีย์ ๑ ที่ตั้งติสสมหาวิหารเจดีย์ ที่พระเจ้ากากวรรณดิสราชบรรจุพระบรมนลาตธาตุกระทำไว้ ๑ ที่ตั้งขีรเจดีย์ในกาจรคาม ๑ แล้วเสด็จมาถึงที่ตั้งเมืองอนุราธ เสด็จประทับเข้าสมาบัติ ณ ที่ตั้งไม้พระมหาโพธิตำบล ๑ ที่ตั้งมริจิวัฏฏิยเจดีย์ตำบล ๑ ที่ตั้งเหมมาฬิกเจดีย์ที่บรรจุพระบรมธาตุ ประมาณโทณะหนึ่งนั้น ตำบล ๑ ที่ตั้งถูปารามที่บรรจุพระอักขธาตุนั้นตำบล ๑ ที่ตั้งอภัยคีรีเจดีย์ตำบล ๑ ที่ตั้งเสลเจดีย์ตำบล ๑ ที่ตั้งเชตวันเจดีย์ตำบล ๑ ในที่ทั้งปวงเหล่านี้ พระองค์เสด็จเข้าสมาบัติแห่งละน้อย ๆ สิ้นแล้วเสด็จกลับคืนไปยังพระเชตุวัน ภายหลังพระบวรพุทธศาสนาได้มาประดิษฐานตั้งอยู่ในเกาะลังกานี้แล้ว พระอริยเจ้าทั้งปวงได้รู้ที่ทั้งหลายนี้ว่าเป็นพุทธบริโภคฐาน ด้วยอำนาจญาณแห่งตนบ้าง ด้วยอำนาจเทพยดาแลนาคอันบังเกิดประสบในครั้งนั้นบอกกล่าวบ้าง จึงได้อำนวยแนะให้ท่านผู้มีศรัทธาสร้างพระมหาเจดียฐานนั้น ๆ ลงไว้ได้ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ภายหลังโบราณราชกษัตริย์ได้พระทันตธาตุมาแต่เมืองกลิงคราษฎร์นำสืบต่อ ๆ มา บัดนี้พระทันตธาตุได้มาประดิษฐานอยู่ในสิงขัณฑศิริวัฒนมหานคร เป็นที่นมัสการบูชาอันประเสริฐนับถือยิ่งนักของชาวลังกาเหมือนดังพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรง

พระชินม์อยู่ด้วยประการนี้ เกาะลังกาย่อมมีเครื่องเฉลิมเป็นของสำคัญ คือพระบรมธาตุเจดียฐาน แลที่นมัสการอันประดับประดาวิจิตรต่าง ๆ

แลเกาะลังกานี้ เมื่อพุทธกาลก็หาเป็นที่อยู่แห่งมนุษย์ไม่ ต่อมาในปีที่ปรินิพพานแห่งพระผู้มีพระภาค มนุษย์จึงได้มาตั้งอยู่กษัตริย์ชื่อวิชัย เสวยราชสมบัติเป็นปฐมก่อนกว่ากษัตริย์ทั้งปวงเบื้องหลังกษัตริย์องค์นั้นมา กษัตริย์อีก ๔ องค์ได้เสวยราชสมบัติล่วงแล้วไป ในกาลกษัตริย์ ๕ องค์เท่านี้ พระพุทธ-ศาสนายังหาได้ตั้งอยู่ไม่ ต่อเมื่อพระผู้มีพระภาคปรินิพพานแล้วได้ ๒๓๖ ปี กษัตริย์เป็นที่ ๖ ชื่อพระเจ้าเทวานัมปิยดิสได้เสวยราชสมบัติ ในปีเป็นปฐมแห่งกษัตริย์องค์นั้น พระขีณาสพเถระเจ้าชื่อมหินทเถระกับพระอรหันต์อีก ๔ องค์ กับสามเณรองค์ ๑ กับคฤหัสถ์อนาคามี ๑ เป็น ๗ ออกจากชมพูทวีปเหาะมาลงยังมิศกะบรรพต แล้วก็ให้อุปสมบทอุบาสกนั้นเป็นภิกษุ เป็น ๖ กับทั้งตัวท่าน ได้สำแดงตนแก่พระเจ้าเทวานัมปิยดิสแล้ว ให้โอวาทคำสั่งสอนโดยทางธรรมในพระพุทธศาสนา ได้ทรมานบุรุษประมาณ ๔ หมื่นเศษกับทั้งกษัตริย์นั้นให้นับถือพระพุทธ-ศาสนาลงก่อน แล้วก็สั่งสอนมหาชนไปโดยลำดับให้ได้ถึงมรรคผลธรรมวิเศษเป็นอันมาก แล้วก็ได้บวชกุลบุตรที่มีศรัทธาอุตสาหะจะประพฤติพรหมจรรย์ให้เป็นภิกษุสามเณรมากกว่าแสน แล้วให้เล่าเรียนพุทธวจนะนวังคสัตถุศาสนา จำเดิมแต่นั้นมา

เกาะลังกามีพระพุทธศาสนาบริบูรณ์ทุกประการ กษัตริย์แต่โบราณได้ถือเอาจารีตประเพณีนั้นทำนุบำรุงสืบ ๆ มาจน ๒ พันปีเศษ ศาสนกิจประเพณีทั้งพระปริยัติ แลข้อปฏิบัติแห่งคฤหัสถ์บรรพชิตก็มิได้เสื่อมทราม

ครั้นภายหลังกษัตริย์ลางองค์ได้เสวยราชสมบัติในระหว่าง ๆ ไม่เอาพระทัยใส่ในการจะทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเหมือนอย่างกษัตริย์ซึ่งตั้งอยู่ในธรรมแต่ก่อน กระทำกิจอื่น ๆ ตามอัธยาศัยแห่งพระองค์ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาทรุดโทรมลงโดยลำดับ ภายหลังจนอุปสมบทเป็นภิกษุพร้อมด้วยจตุปาริสุทธิศีลจนองค์ ๑ ก็หามีในเกาะลังกาไม่ มีแต่สามเณรแลคฤหัสถ์ผู้เลื่อมใสเล่าเรียนอยู่บ้างแลคนที่ปฏิบัติบูชาในพระเจดีย์แลได้รักษาศีล ๕ ศีล ๘ ตามสติกำลังมีอยู่โดยมาก ภายหลังกษัตริย์องค์ ๑ ทรงนามชื่อพระเจ้ากิติศิริมหาราช ตั้งอยู่ในธรรมมีพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยยิ่งนัก ได้ราชาภิเษกเสวยราชสมบัติในเมืองสิงขัณฑศิริวัฒนมหานครนี้ ทรงบำเพ็ญบุญบูชาประดิษฐานสร้างพระธาตุมณเฑียร แลสรรพเครื่องสักการบูชาทั้งปวงถวายพระทันตธาตุ แลคิดการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา อุปถัมภ์แก่สามเณรคฤหัสถ์ผู้เล่าเรียนพระปริยัติด้วยปัจจัยต่าง ๆ จึงทรงพระดำริกับด้วยนักปราชญ์ราชบัณฑิตผู้ศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยว่า พระศาสนาในลังกาหาบริบูรณ์ไม่ ด้วยภิกษุที่เป็นอุปสัมบันที่บริบูรณ์ด้วยจตุปาริสุทธิศีล

อย่างยิ่งไม่มีเลยจำเราจะเที่ยวสืบเสาะหาภิกษุสงฆ์มาแต่ประเทศอื่นมาให้อุปสมบทบวชกุลบุตรขึ้นในประเทศของเราให้เป็นปรกติดังเดิมจงได้ จึงมีรับสั่งให้สืบตามลูกค้าวาณิช ซึ่งได้เคยไปมาในประเทศอื่น ได้ทรงทราบว่าในกรุงศรีอยุธยาบวรราชธานีแว่นแคว้นสยามประเทศ มีพระพุทธศาสนาอันรุ่งเรืองไพโรจน์ด้วยพระภิกษุสงฆ์ทรงศีลเจริญอร่ามด้วยรัศมีแห่งผ้ากาสาวพัสตร์ทั่วทั้งภายในภายนอกพระนครทุกตำบล พระเจ้ากิติศิริจึงให้ทูตานุทูต เชิญพระราชสาส์น กับเครื่องมงคลราชบรรณาการลงเรือข้ามมหาสมุทรไปสยามประเทศ ทูตานุทูตถวายพระราชสาส์นกับเครื่องมงคลราชบรรณาการแก่สมเด็จพระเจ้าสาเมนทาธิบดี ทูลขอพระสงฆ์เพื่อไปสืบศาสนประเพณีวงศ์ในเกาะลังกา สมเด็จพระเจ้าสาเมนทาธิบดีมีพระทัยยินดีชื่นชมโสมนัสยิ่งนัก จึงทรงปรึกษากับพระเถรานุเถระแลอำมาตยมุขมนตรี จัดแจงพระสงฆ์ได้ยิ่งกว่า ๑๐ องค์ มีพระอุบาลีมหาเถระเป็นประธานแล้วทรงจัดแจงสรรพการ คือ อนุเคราะห์แก่ทูตชาวลังกา แลส่งพระสงฆ์สยามออกมาด้วยสรรพสิ่งทั้งปวงอันบริบูรณ์ทุกประการ พระสงฆ์ ๑๐ องค์เศษ มีพระอุบาลีเป็นประธาน ครั้นมาถึงเกาะลังกาแล้ว จึงได้ให้อุปสมบทสามเณรเป็นอันมาก ซึ่งมีอยู่ในเกาะลังกากับทั้งกุลบุตรอีกที่มีศรัทธาอุตสาหะขึ้นให้เป็นภิกษุจำเดิมแต่นั้นทุก ๆ ปี พระสงฆ์ได้ชุมนุมกันในอุโบสถารามบ้างไหยคีรีวิหารบ้าง แล้วทำอุปสมบทกรรมแก่สามเณรที่มีอายุครบ

๒๐ ปี แลกุลบุตรที่มีศรัทธาอุตสาหะจะประพฤติพรหมจรรย์เป็นอันมากต่อ ๆ ไป แล้วแยกย้ายกันไปอยู่ในวิหารต่าง ๆ นอกเมืองจนพระสงฆ์มากมายขึ้นมีทั่วไปทุกตำบล แต่ห้ามมิให้อุปสมบทกันในที่อื่น ๆ นอกจากอุโบสถารามแลไหยคีรีวิหารซึ่งเป็นวัดใหญ่ในเมือง ๒ วัดนั้นเลย พระอุบาลีเถระเจ้าได้สั่งสอนพระสงฆ์ลังกาให้เล่าเรียนพระสัทธรรมศึกษาพระปริยัติแลศาสนประเพณีคติปฏิบัติแห่งพระสงฆ์ซึ่งมาแต่สยามประเทศแลการทั้งปวงก็ได้ต่อตั้งยั่งยืนอยู่แต่นั้นมาจนถึงทุกวันนี้

ครั้นอยู่มาภายหลัง มีพวกคนชาติต่ำช้าเป็นพวกช่างทอหูกบ้างพวกพรานปลาบ้าง ที่ชาวลังกาไม่ไว้ใจให้อุปสมบทบวชเป็นภิกษุแล้วออกจากเกาะลังกาไปเมืองอมรปุระแว่นแคว้นพม่าไปได้อุปสมบทบวชเป็นภิกษุมาแต่โน้นแล้วกลับคืนมายังเกาะลังกานี้ เกลี้ยกล่อมคนชาติต่ำช้าเหมือนกันบวชเป็นพระสงฆ์สามเณรขึ้นเป็นอันมากเป็นพวก ๑ เรียกว่ามะรัมมะวงศ์ เราพวกวงศ์พระอุบาลีมีความคลางแคลงสงสัยอยู่จึงนัดหมายปรึกษากัน มิให้ร่วมอุโบสถสังฆกรรมด้วยพวกนั้นเลยทีเดียวจนกาลบัดนี้[๑]

พระเจ้ากิติศิริมหาราชได้อนุเคราะห์พระพุทธศาสนา แลบำเพ็ญพระราชกุศลอื่น ๆ เป็นอันมาก แลได้เสวยราชสมบัติอยู่

---

๑. เรื่องที่พวกพระสงฆ์สยามนิกายในลังกาทวีป ยกเป็นเหตุข้อรังเกียจพระสงฆ์พวกมะรัมมะวงศ์ พึงปรากฏในหนังสือนี้

๓๕ ปี สิ้นพระชนม์ จึงพระกนิษฐาธิราชของพระเจ้ากิติศิริได้ เสวยราชสมบัติทรงพระนามว่า ราชาธิราชสีหะ ทรงปฏิบัติบริบูรณ์ในทางธรรมเหมือนพระเชษฐาธิราช อยู่ในราชสมบัติ ๑๘ ปีสิ้นพระชนม์ จึงพระเจ้าหลานของพระเจ้าราชาธิราชสีหะนั้นได้เสวยราชสมบัติ ทรงพระนามว่า ศิริวิกมะราชสีหะ กษัตริย์องค์นี้มิได้อยู่ในธรรมเบียดเบียนสมณพราหมณาจารย์ อาณาประชาราษฎรให้ได้ความเดือดร้อนเป็นอันมาก เพราะพระอาการใกล้ ๆ จะเสียพระจริต คิดแต่โลภเห็นแก่ทรัพย์ แต่ตั้งอยู่ในราชสมบัติได้ ๑๘ ปี ครั้งนั้นคนชาติอังกฤษมาแต่เกาะเองเคลนด์ ได้มาเป็นใหญ่อธิบดี ณ เมืองกุลุมพู (โคลัมโบ) อันเป็นเมืองท่าทิศตะวันตกเกาะลังกา ย่อมทำนุบำรุงบ้านเมืองซึ่งอยู่ในอำนาจอังกฤษให้เป็นสุขสนุกสบายด้วยขนบธรรมเนียมข้างอังกฤษ คนชาวลังกาเล่าลือนิยมนับถือมาก ครั้นมาในปีที่ ๑๘ ของพระเจ้าศิริวิกมะราชสีหะ ขุนนางลังกาในเมืองสิงขัณฑ์ทั้งปวงได้ความเดือดร้อนนัก จึงพร้อมใจกันเข้าคิดลงมาหาอังกฤษผู้ใหญ่ ณ เมืองกุลุมพู ยอมยกบ้านเมืองให้ แล้วขอกองทัพทหาร ๑๐ ฝ่ายเป็นอันมากยกขึ้นมายังเมืองสิงขัณฑ์ จับกษัตริย์ศิริวิกมะราชสีหะส่งไปเสียประเทศอื่น แล้วอังกฤษก็เข้าครอบครองเอาเมืองสิงขัณฑนครแลเมืองทั้งปวง ซึ่งอยู่ในอำนาจแห่งกษัตรย์ลังกาแต่ก่อนได้สิ้นเมื่ออังกฤษได้เป็นใหญ่แล้วก็มิได้เบียดเบียนพระพุทธศาสนาด้วยประการใดประการ

หนึ่งเลย บ้านส่วยแลไร่นาซึ่งบุราณราชกษัตริย์อุทิศถวายแก่รัตนตรัยเป็นสงฆ์บ้าง เป็นเจดีย์บ้าง ก็ให้คงขึ้นอยู่ตามที่โดยปรกติ มิได้ชักเย่อลดหย่อนเสียแต่สักหน่อยหนึ่ง ประการ ๑ พระสงฆ์ซึ่งอยู่ในวัดใหญ่ ๒ วัดในเมืองสิงขัณฑ์ อังกฤษให้ถวายนิจภัตเป็นค่าข้าวแลค่ากับข้าวให้พอเพียงเป็นนิจ ถึงกำหนดก็ถวายผ้าจำนำพระวัสสาแลทอดกฐิน ตามประเพณีกษัตริย์แต่ก่อนทำมาทุกประการมิได้ให้เสื่อมเสียแต่สักอย่าง แลอังกฤษมาตั้งอยู่ในเมืองสิงขัณฑ์นั้น จัดแจงว่าถ้อยความของราษฎรแลบังคับบัญชาการงานทั้งปวงตามธรรมเนียมข้างอังกฤษ แผ่นดินอยู่เย็นเป็นสุขมากกว่าแต่ก่อน ในเมืองสิงขัณฑ์บัดนี้ มีอารามใหญ่เป็นที่อยู่พระสังฆนายกอนุนายกเจ้าคณะเป็น ๒ ฝ่าย คือ บุบผาราม แลอุโบสถารามที่อยู่ข้างทิศทักษิณแห่งเมืองฝ่าย ๑ คือ ไหยคีรีวิหารเป็นวัดโบราณเป็นที่อยู่ของพวกเรา ตั้งอยู่ในปัจฉิมทิศแห่งเมืองฝ่าย ๑ แลวัดขึ้นอยู่ในบังคับบัญชาของวัดใหญ่ทั้ง ๒ ฝ่าย มีมาก อยู่ในประเทศนอกเมืองออกไปเจ้าคณะใหญ่ทั้ง ๒ ฝ่าย แบ่งปันกันว่ากล่าวทำนุบำรุงอยู่ให้เป็นปรกติเหมือนอย่างเดิมทุกประการ

บัดนี้เราทั้งปวง คือ พระสังฆมหานายกเป็นอธิบดีในไหยคีรีแลพระอนุนายก ๒ องค์กับพระสงฆ์ทั้งปวง พร้อมกันคิดขอความเมตตากรุณาของพระเถรานุเถระในสยามประเทศ จึงพร้อมกันแต่งหนังสือสันเทศข่าวสาส์นฉบับนี้ ถวายมายังพระ

เถรานุเถระมีพระวชิรญาณเถระเป็นต้นให้ทราบ ด้วยกาลเมื่อปีหลังไป ๒ ปี ๓ ปี มีพระสงฆ์ชาวลังกา ๔ รูป ชื่อ สัทธาดิส ๑ กกุสนธะ ๑ วิปัสสี ๑ เรวัต ๑ กับสามเณรชื่อสิทธัตถะ ๑ อุบาสก ๒ ภันทะ ๑ เลกัมหะไม ๑ กับกุมารชื่อสัญจิคน ๑ เข้ากันเป็น ๘ โดยสารเรือลูกค้าเข้าไปเที่ยวในสยามประเทศ สิทธัตถะสามเณร กับเลกัมหะไมอุบาสกป่วยถึงแก่ความตายในสยามประเทศเหลือแต่ภิกษุ ๔ คฤหัสถ์ ๒ เข้ากันเป็น ๖ จะใคร่กลับคืนมายังเกาะลังกา สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชเป็นเอกอิศราธิบดีในสยามประเทศได้ทรงทราบ จึงทรงพระกรุณาโปรดให้กำปั่นหลวงมาส่งกับพระสงฆ์ชาวสยาม ๕ รูป ชื่อ พุทธ-ญาณ ๑ อมร ๑ สุภูติ ๑ คัมภีระ ๑ พุทธวีระ ๑ กับคฤหัสถ์ไวยาวัจกร ๕ คน ตามออกมากับกำปั่นนั้นด้วย เพื่อจะนมัส-การพระเจดีย์แลเยี่ยมเยียนเพื่อนพรหมจารีในเกาะลังกา กำปั่นมาถึงท่าเมืองกุลุมพูเดือน ๔ ในปีมีพระพุทธศาสนกาลล่วงแล้ว ๒๓๘๕ พระวัสสา ชาวบ้านนิคมในเกาะลังกาชื่นชมยินดีนิมนต์พระสงฆ์สยาม ๕ รูปขึ้นจากเรือ แล้วทำบุญให้ทานเป็นอันมาก แล้วส่งต่อ ๆ มาจนถึงเมืองสิงขัณฑนครอันเป็นเมืองหลวงใหญ่อันนี้ พวกพระสังฆนายกในบุบผารามรู้เข้าก่อนเขาจัดแจงพวกพ้องออกไปชิงรับรองมาให้อยู่เสียในบุบผารามทีเดียว พวกเราพระสังฆนายกแลอนุนายกแลภิกษุสงฆ์ฝ่ายข้างไหยคีรีมีความปรารถนาจะใคร่ทำสงเคราะห์สักการบูชา เป็นการเคารพนับถือ

แก่พระสงฆ์สยามนั้นบ้างตามสติกำลัง ได้ส่งภิกษุหนุ่มไปนิมนต์ถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้งก็หาได้พระสงฆ์สยามมาไม่ ต้องจนใจอยู่ครั้นอยู่มาวัน ๑ ภิกษุสยามองค์ ๑ มาที่ไหยคีรีวิหาร ได้สั่งสนทนาเจรจากับด้วยพวกเราทั้งปวง แล้วก็กลับไปบุบผารามเสียในวันนั้นไม่อยู่นอนค้าง มาอีกวัน ๑ ภิกษุสยาม ๓ รูปมายังไหยคีรีวิหารอีก นำเอาเครื่องบริขารต่าง ๆ ที่เอามาแต่สยามประเทศมาบูชาถวายแก่พระสังฆนายกผู้ใหญ่ แลพระอนุนายก ๒ องค์แล้ว ก็กลับไปบุบผารามเสียในวันนั้น พวกเราจะชวนให้อยู่ค้างสักคืน ๑ ก็ไม่ได้เลย เมื่อครั้งก่อนนานล่วงมาแล้ว ๒๗ ปี พระสงฆ์สยาม ๘ รูป จำชื่อได้อยู่แต่จันทโชติรูป ๑ ออกมาแต่สยามประเทศ[๑] ครั้งนั้น ก็มาอยู่ในบุบผารามเหมือนอย่างครั้งนี้ก็จริง แต่ภิกษุพวกนั้นได้มานอนค้างในไหยคีรีบ้างสัก ๒ คืน ๓ คืน เพราะดังนั้นพวกเราจึงได้ทำสงเคราะห์สักการบูชาเป็นการนับถือแก่พวกภิกษุที่มาก่อนนั้นโดยสมควรตามสติกำลังบ้าง แต่ครั้งนี้ไม่ได้ช่องได้โอกาสเพื่อจะทำเหมือนอย่างครั้งนั้นเลย การซึ่งเป็นดังนี้ก็ไม่เป็นความผิดของพวกเรา

ในปีนี้ เป็นเวรวาระของพระสงฆ์ข้างคณะไหยคีรีเป็นใหญ่เป็นประธาน ในที่จะจัดแจงการทั้งปวงที่พระธาตุมณเฑียร มิใช่เวรของพวกข้างบุบผาราม เหตุดังนั้น พวกเราจึงได้อนุเคราะห์

---

๑. ที่อ้างถึงพระสงฆ์สยามออกไปคราวก่อนตรงนี้ คือ คราวที่พระอาจารย์เทพเป็นประธานออกไปเมื่อในรัชกาลที่ ๒

แก่พระสงฆ์ที่มาแต่สยามประเทศ ให้ได้ทำสักการบูชาแก่พระทันตธาตุด้วยเครื่องสมณบริขารต่าง ๆ แลดอกไม้เงินดอกไม้ทองแลธงผ้าธูปเทียนทั้งปวง ซึ่งเอามาแต่สยามประเทศตามปรารถนา แลได้เชิญดวงแก้วมณีรัตนจินดา อันอาจให้ความปรารถนาทั้งปวงสำเร็จ คือองค์พระบรมทันตธาตุอันมีศรีโสภาคย์วิลาสเป็นอย่างยิ่ง ออกไปให้พระภิกษุสยาม ๕ รูปทั้งคฤหัสถ์ไวยาวัจกร ๕ คนได้เห็นได้ชมโดยถนัด นมัสการให้เต็มตามอัธยาศัย แลหนังสือคำคาถานมัสการพระทันตธาตุแลสำแดงปณิธานปรารถนาที่วชิรญาณเถระสั่งออกมานั้น พวกเราได้ให้พระสงฆ์สยามอ่านถวายจำเพาะหน้าผะอบพระบรมทันตธาตุ แล้วได้ให้ปิดผนึกไว้ที่ฝาภายในห้องพระบรมทันตธาตุ ถึงในวันอื่น ๆ พวกเราก็ได้ให้กระทำโอกาส ให้พระสงฆ์สยามได้ไปนมัสการบูชาทำวัตรปฏิบัติในเรือนพระทันตธาตุ ให้จิตประสาทศรัทธาเลื่อมใสเป็นหลายเวลา ครั้นล่วงมาประมาณกึ่งเดือน พระสงฆ์สยามอำลาพระภิกษุสงฆ์ลังกาแลอังกฤษเจ้าเมืองกลับไปยังท่ากุลุมพูไม่อยู่ช้า

ครั้งนี้ข้าพเจ้าทั้งปวงได้ฟังกิติศัพท์ กิติคุณแห่งพระวชิรญาณเถระผู้เป็นอธิบดีวัดบวรนิเวศในกรุงรัตนโกสินทรเทพในสยามประเทศ ก็มีน้ำจิตเลื่อมใส จึงพระสังฆนายกผู้มีเกียรติยศเพราะพระสัทธรรมมีนามว่า พระคุณรัตน เป็นอธิบดีในไหยคีรี ได้ฝากพระเจดีย์ทองคำสูง ๔ นิ้ว มีพระบรมธาตุบรรจุ

ในภายในองค์ ๑ กับตาลิปัตรด้ามงาคัน ๑ ถวายพระวชิรญาณเถรเจ้า พระอนุนายกที่ ๒ ชื่อรัตนโชติ ได้ฝากพระเจดีย์งาองค์ ๑ มีพระบรมธาตุ ๒ องค์ ถวายแก่พระวชิรญาณเถระ พระอนุนายกที่ ๓ ชื่อที่ปังกร ได้ฝากพระพุทธรูปก้าไหล่ทององค์ ๑ พระบรมธาตุองค์ ๑ ถวายในสมเด็จบรมธรรมิกราชาธิบดีในสยามประเทศ ได้ฝากพระเจดีย์เงินองค์ ๑ มีพระบรมธาตุองค์ ๑ ถวายในพระวชิรญาณเถระ พระมหาเถระเจ้า ชื่อ ธรรมรักขิตอยู่ในวัดไหยคีรี ได้ฝากพระพุทธรูปเงินก้าไหล่ทององค์ ๑ กับไม้เท้าลายเขียนคัน ๑ ถวายในสมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชแลได้ฝากพระพุทธรูปก้าไหล่ทององค์น้อยองค์ ๑ กับไม้เท้าลายเขียนคัน ๑ ถวายในพระวชิรญาณเถระ แลได้ให้พระพุทธรูปทองเหลืองก้าไหล่ทององค์ ๑ กับไม้เท้าลายเขียนคัน ๑ แก่ท่านสุภูติภิกษุที่ได้มาคุ้นเคยนั้นด้วย แลสิ่งของที่ข้าพเจ้าฝากเข้าไปนั้น ขอจงได้ถึงตามที่โดยกำหนดในหนังสือฉบับนี้เถิด อนึ่งส่วนกุศลอันใดที่พระเถรานุเถระในสยามประเทศมีพระวชิรญาณเถระเป็นต้น ได้อุทิศมาในลิขิตสำหรับตัวภิกษุซึ่งออกมานั้น ข้าพเจ้าทั้งหลายได้ทราบแล้วก็ชื่นชมอนุโมทนา ได้บอกกล่าวอุบาสกอุบาสิกาให้อนุโมทนาต่อไป แล้วพร้อมกันชื่นชมยินดีเลื่อมใส จึงขอตอบแทนธรรมบรรณาการ คือ กุศลที่พวกเราพระสงฆ์ทั้งปวงอันอยู่ในไหยคีรี มีพระสังฆนายกเป็นประธานได้สะสมด้วยกาย วจี มโนทวาร ประการใด ๆ ขอ

อุทิศกุศลทั้งปวงนั้นถวายมายังพระเถรานุเถระในสยามประเทศ มีพระวชิรญาณเถระเป็นต้น ขออาราธนานิมนต์กระทำน้ำจิตให้ประกอบด้วยเมตตาแก่เราทั้งหลายแล้วแลมีปีติปราโมทย์อนุโมทนา แลป่าวร้องให้อุบาสกอุบาสิกาอนุโมทนาต่อไปด้วย บรรดาท่านทั้งหลายชาวสยามประเทศทั้งคฤหัสถ์แลบรรพชิต จงอยู่เป็นสุขสำราญนิราศปราศจากภัยอันตรายทั้งปวงเถิด

ฉบับที่ ๓
สมณสันเทศของพระสังฆนายก
ฝ่ายข้างมะรัมมะวงศ์อยู่เมืองคาฬุ เข้าชื่อกัน
กับขุนนางสิงหฬคนหนึ่ง

ข้าพเจ้าพระสุมนมหาเถระเป็นพระสังฆนายกข้างมะรัมมะวงศ์ ขอถวายนมัสการสมเด็จพระผู้ทรงพระภาค เป็นใหญ่กว่าผู้ชนะมารทั้งปวง เป็นบุคคลอันอุดมมีพระกรุณาดังสาคร แล้วจะขอกล่าวคำสั่งตอบแก้ข่าวสาส์นที่มาประสบพบกันในทวีปของเรา แต่โดยย่อ อันสมเด็จพระผู้ทรงพระภาคเจ้านั้น มีพระกรุณาอันใหญ่ยิ่งแต่ดั้งเดิมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลาย พระองค์บำเพ็ญพระบารมีธรรมทั้งปวงเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายไม่เลือกหน้า แล้วจึงได้ทรงสำเร็จแก่พระโพธิญาณ คือความตรัสรู้ยิ่งด้วยพระองค์เองหาสิ่งเสมอมิได้ด้วยเดชะความสัตย์อันนี้

ศรีสวัสดิ์พิพัฒนมงคลจงบังเกิดมีแก่ท่านทั้งหลายชาวสยามทั้งปวงเถิด อันพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีพระบารมีคุณแลพระกรุณาคุณอันใหญ่ยิ่งมหึมาเสมอกัน พระองค์ดำรงอยู่ ๔๕ วัสสา ทรงสำแดงพระธรรมเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายทั้งปวง ด้วยเดชะความสัตย์อันนี้ ความเบิกบานจงมีแก่เราทั้งหลายด้วยพระผู้มีพระภาคเจ้านั้น มีบุญญาธิการใหญ่ยิ่งสม่ำเสมอกัน พระองค์นั้นได้ทรงเหยียบไว้ซึ่งรอยพระบาทของพระองค์ ในเขาสุ์จพันธคีรีเพื่อประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลาย อันจะเกิดต่อไปในภายหน้า ด้วยเดชะความสัตย์อันนี้ ขอพระบวรพระพุทธศาสนาจงได้ตั้งต่อประดิษฐานอยู่ในเราทั้งหลายทั้ง ๒ ประเทศ คือเกาะลังกาแลสยามประเทศด้วยกันขอท่านผู้มีอายุพระเถรานุเถระชาวสยามประเทศทั้งปวง ผู้ปรารถนาสิกขาคำรพวินัย จงฟังถ้อยคำของเราที่สั่งมาอันนี้เถิด พวกเราพระภิกษุสงฆ์มะรัมมะวงศ์อยู่ในวาลิการามวิหาร อันตั้งอยู่ในบ้านคัดทันลาวิกาณ อันบริบูรณ์ด้วยหมู่คนถือพระศาสนา มั่งคั่งด้วยพระคัมภีร์บาลีอรรถกถาแลฎีกาสัตถสาตรต่าง ๆ ที่พระเถรานุเถระผู้เป็นคนรักใคร่สิกขาได้สืบ ๆ มาแต่มหาวิหารนิกายที่ได้ร้องเรียกว่ามะรัมมะวงศ์อันบริบูรณ์ด้วยหมู่คณะทั้งหลายเป็นอันมาก มีศรัทธาแลศีลการสดับเป็นต้น อาศัยเมืองคาฬุในโรหนะชนบทเป็นโคจรตั้งอยู่ในเกาะลังกาทวีป อันมีสิริประดับประดาด้วยบ่อเกิดแห่งแก้วต่าง ๆ เป็นที่อยู่แรมมานานแห่ง

พระธรรมวินัย ที่พระโบราณมหาอรหันต์มีพระมหามหินทเถระ เป็นต้น เป็นบุคคลประดับไปด้วยไตรวิชชาแลอภิญญาแล ปฏิสัมภิทาอเนกคุณ ได้ปลูกเพาะพืชธรรมลงไว้ให้จำเริญสืบมา ครั้นเมื่อพระพุทธศาสนากาลล่วงแล้ว ๒๓๘๓ พระวัสสา ใน อาสาธมาสเดือน ๘ ภิกษุเถระมะรัมมะวงศ์องค์หนึ่งชื่อสัทธาดิศ เป็นศิษย์แห่งพระสังฆนายกคณาจารย์ผู้ประเสริฐข้างมะรัมมะวงศ์ กับภิกษุอีก ๓ องค์ชื่อกกุสนธะแลวิปัสสีแลเรวัต กับสามเณร คนหนึ่งชื่อสิทธัตถะกับคฤหัสถ์กัปปิยการก ๓ คน มาว่ากล่าว แก่ท่านมหาคณาจารย์อันอยู่ในมหาวิหาร ให้ช่วยทำโอกาส คือ ขอหนังสือเบิกล่องแต่อังกฤษให้อนุญาตยอมแล้ว อำลาลงเรือ แขกจุเลียไปไม่เฉพาะประเทศใดประเทศหนึ่ง เป็นแต่ว่าจะไป ฟังข่าวศาสนาในประเทศอื่นแลจะนมัสการพระเจดียฐานในที่นั้นๆ ภิกษุแลคฤหัสถ์จำพวกนั้นหายไป ๒ ปี ครั้นมากาลบัดนี้พระ พุทธศาสนาล่วงแล้ว ๒๓๘๕ พระวัสสา ผคุณมาสเดือน ๔ มี กำปั่นมาแต่กรุงรัตนโกสินทรเทพพระมหานคร ถึงท่ากุลุมพู พา เอาภิกษุสิงหฬ ๔ องค์ที่ไปนั้นกับคฤหัสถ์ ๒ คน ขึ้นมา แต่ พระสัทธาดิศเถระองค์เดียวมาถึงอารามนี้ก่อน มาแจ้งความว่า ได้พากันเข้าไปถึงสยามประเทศ ได้เข้าไปอยู่ในวัดบวรนิเวศ พระอารามหลวงในภายในกำแพงรัตนโกสินทรเทพ อารามนั้น อยู่ในทิศอีสานแห่งพระราชวัง สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชเป็น ใหญ่เป็นอธิบดีแก่นานาประเทศ แลวัดบวรนิเวศนั้น เป็นที่อยู่

แห่งพระภิกษุสงฆ์อันทรงศีลสังวรวิสุทธิวิเศษสะอาดแลฉลาดในพระธรรมวินัยย่อมปฏิบัติชอบ มีกิจการทางทำที่ประกอบนำมาซึ่งเลื่อมใสแก่นักปราชญ์ผู้มีปัญญา มีวัดขึ้นที่บำเพ็ญปฏิบัติเหมือนกัน ๒-๓ อาราม แลสงฆบริษัทในอารามทั้งปวงนั้นมอบธุระสิทธิ์ขาดในธรรมวินัยกิจการทั้งปวงแก่พระเถระ ๑๐ องค์ มีพระวชิรญาณเถระเป็นประธาน ในวัดบวรนิเวศนั้นเป็นที่นมัสการบูชาแห่งสมเด็จบรมธรรมิกมหาราชาธิราช ประดับไปด้วยเกียรติยศคืออำนาจเป็นที่ยำเยงแห่งเทพยดามนุษย์ แลกิติคุณคือทานแลศีลแลบริจาคแลพระปัญญาเป็นต้น แลเป็นที่พึ่งแก่พระศาสนาอันอุดม แห่งองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้มีพระมหากรุณา ทรงสงเคราะห์ด้วยอามิสทานแลปฏิสันถารต่อท่านสัทธาดิศเถระองค์นี้ กับทั้งภิกษุแลคฤหัสถ์ชาวสิงหฬที่เข้าไปนั้นได้พึ่งพระเดชพระคุณพระบารมีสมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชจนตราบเท่าได้กลับคืนไป แลอนุเคราะห์แห่งพระเถระทั้ง ๑๐ องค์ด้วยธรรมามิสที่มิได้กำเริบพระวินัย เป็นสุขนิราศปราศจากอันตรายแลพระมหานครกรุงรัตนโกสินทร์นั้น ประดับประดาด้วยเจดียฐานแลสงฆวิหารอันวิจิตรงามวิเศษต่าง ๆ พ้นที่จะพรรณนาสรรเสริญสิ่งนั้น ๆ ให้จบในเวลาหนึ่ง สองเวลาได้เหมือนได้เห็นเมืองสวรรค์ทิพยสถานก็ว่าได้ แต่จะจำมาเล่าก็จำไม่ได้ ปากก็ไม่พอที่จะพูดจะร่ำรำพันมนุษย์ชาวสยามประเทศก็มีศรัทธา บริจาคจตุปัจจัยไทยธรรมเป็นทานในพระศาสนา

มากมายนักหนาเหลือที่จะประมาณ อนึ่ง พระสัทธาดิศเถระได้สำแดงหนังสือที่พระเถรานุเถระทั้ง ๑๐ พระองค์ เขียนให้สำหรับตัวเธอออกไปด้วยฉบับหนึ่ง ในหนังสือนั้นเราทั้งปวงได้ดูเนื้อความเข้าใจแล้วทุกประการ หนังสือนั้นส่งไปในวันอาทิตย์เดือนยี่ขึ้นค่ำหนึ่งจุลศักราชข้างไทย มอญ พม่า เป็น ๑๒๐๓ พวกเรารู้ความในหนังสือนั้นแล้ว เรามีจิตเลื่อมใสยินดีปรีดาคิดถึงพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมธรรมิกราชาธิราช และพระเถรานุเถระที่ได้อนุเคราะห์แก่พวกพ้องของเราที่เข้ามาอยู่นั้นหนักหนา ข้างมะรัมมะวงค์ทั้งสิ้นได้อนุโมทนาส่วนบุญที่อุทิศออกมานั้นแล้ว ได้คัดเนื้อความนั้นออกเป็นภาษาสิงหฬเอาไปเที่ยวประกาศแก่พระเถรานุเถระแลภิกษุสงฆ์ทั้งปวงครั้งนี้ ก็มีความยินดีเป็นที่ยิ่ง แลได้ป่าวร้องบอกกล่าวเนื้อความนั้นให้รู้ทั่วทั้งเมืองคาฬุ บรรดามนุษย์ทั้งหลายที่ได้เป็นฝักฝ่ายนับถือพวกเราแล้ว

อนึ่ง ความประสงค์ของท่านที่แสดงไปในหนังสือว่า จะต้องการพระคัมภีร์ที่แปลกประหลาดกว่าที่มีในกรุงนั้น เราทั้งหลายก็จะอุตสาหะช่วยจัดแจงไม่ย่อท้อ แต่ทว่าจะขอเล่าเรื่องศาสนวงศ์ ข้างพวกเราให้ท่านผู้มีอายุทั้งหลายได้รู้เรื่องราวข่าวศาสนาในลังกานี้ แต่เรื่องมหินทวงศ์ที่มีในอรรถกถา กับเรื่องอุบาลีวงศ์ที่ไปแต่ประเทศของท่าน เหตุการณ์พวกข้างเราทั้งหลายพึ่งจะได้ข่าวในครั้งนี้ แลเมื่อพระสงฆ์สยามออกไป

ลังกาครั้งก่อนนั้น พวกข้างอุบาลีวงศ์เขาปกปิดพวกเราเสีย เขาหาให้รู้ว่าพวกเรามีอยู่ที่นี่ไม่ พระสงฆ์สยามครั้งนั้นก็ไม่มาทางนี้ไปทางอื่นเหตุดังนั้นจึงไม่รู้ความว่าไป อันพวกมะรัมมะวงศ์ คือพวกเรานี้ จะเป็นเชื้อสายอื่นหามิได้ ก็เป็นเชื้อสายศาสนาในลังกานี้เอง เพราะว่ากาลแต่หลังพระศาสนกาล ๒๐๑๙ พระวัสสาพระศาสนาในลังกายังบริบูรณ์ดีอยู่โดยปรกติ พระเจ้าลังกาชื่อภะวะเนกขะพาหุมหาราช ได้ครองสมบัติทำนุบำรุงพระพุทธ-ศาสนาให้รุ่งเรืองจำเริญ เป็นที่สรรเสริญแห่งนานาประเทศจะมีที่อื่นเสมอหามิได้ ครั้งนั้นพระเจ้าธรรมเจดีย์มหาราชเป็นเจ้ารามัญในเมืองหงษาวดี เกิดสงสัยในพระสงฆ์ที่มีในประเทศของพระองค์ จึงให้พระสงฆ์ ๒๒ รูป กับคฤหัสถ์ ๒๒ คน เป็น ๔๔ ไปยังเกาะลังกานี้[๑] ภิกษุที่เป็นประธานนั้นชื่อโมคลาเถระ พระสงฆ์แลคฤหัสถ์รามัญพวกนั้น ปลอดโปร่งไปได้ไม่มีอันตรายจนถึงเกาะลังกานี้ สึกเสียหมดแล้ว ก็พร้อมกันทั้งคฤหัสถ์เป็น ๔๔ เข้ารับบรรพชาอุปสมบท แล้วเล่าเรียนศึกษาข้อวัตรปฏิบัติแบบแผนโบราณในลังกาได้แล้ว ก็คืนมายังประเทศของตน มาต่อตั้งจารีตศาสนาในเมืองมอญแลพม่าที่นั้น ๆ ทุกแห่ง เพราะดังนั้นประเวณีพระสงฆ์ลังกาเดิมที่โบราณจดหมาย กับประเวณีพระสงฆ์เมืองมอญเมืองพม่ากาลทุกวันนี้

---

๑. เรื่องที่อ้างถึงนี้ มีพิสดารอยู่ในเรื่องรามัญสมณวงศ์ ซึ่งพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕

จึงถูกต้องร่วมกันโดยมาก ความอันนี้ถ้าท่านผู้มีอายุทั้งปวงมิเชื่ออาราธนา ไปสืบถามพระสงฆ์ทั้งมอญทั้งพม่าที่มีในสยามประเทศดูเถิด แม้นอย่างไรความก็คงจะสมดังเราว่ามา เพราะว่าจดหมายเหตุในลังกามีอยู่เป็นแน่ เพราะดังนี้แลจึงได้รู้ว่าพระศาสนาเมืองมอญเมืองพม่าทั้งปวงนี้ คือประเวณีวงศ์มหาวิหารในลังกาที่เดียวมิใช่อื่นเลย ก็อันวงศ์ศาสนาพวกเรามะรัมมะวงศ์เดี๋ยวนี้ จะเล่าให้ท่านทั้งปวงฟัง[๑] ต่อไปก่อนแต่นี้สัก ๑๐ ปีเศษ สามเณร ผู้หนึ่งเป็นชาวโรหนะชนบท เป็นคนดีมีขันตีเมตตาทิคุณ กับสามเณรอีก ๕ องค์ กับคฤหัสถ์ ๓ คน เข้ากันเป็น ๙ คน พากันออกจากลังกามายังแว่นแคว้นแดนเมืองพม่า จนถึงอมรบุรราชธานี ได้อุปสมบทในสำนักนี้ พระมหาสังฆปริณายกมหาเถระเป็นพระอุปัชฌาย์แล้วได้อยู่ที่นั้นนานเล่าเรียนพระธรรมวินัยได้แล้ว พาเอาพระสงฆ์เมืองพม่า ๓ องค์มีอัคคสาระมหาเถระเป็นประธาน ออกจากเมืองพม่าคืนไปยังเกาะลังกาแล้วได้ตั้งอยู่ ณ เมืองคาฬุนี้ จำเดิมแต่นั้นพระสงฆ์พม่า ๓ องค์ พระสงฆ์ลังกาเข้ามาบวช ๙ เข้ากันเป็น ๑๒ องค์ เมื่อได้กุลบุตรที่ควรอุปสมบทแล้ว อัคคสาระมหาเถระเป็นอุปัชฌาย์ให้อุปสมบท ด้วยคณะ ๑๒ องค์เท่านั้นสืบ ๆ มาแล้วได้ศึกษาข้อปฏิบัติตามประเวณี พม่าเรียกว่ามะรัมมะวงศ์อนึ่งเล่าทีหลังแต่นั้นไป ๒ ปี ๓ ปี ท่านอาจารย์ของเรา

---

๑. ความต่อนี้ ได้รู้พงศาวดารนิกายมะรัมมะวงศ์ในลังกาชัดเจน

ทั้งหลายที่เป็นขุนนางอังกฤษตั้งไว้ ชื่อสะมะระนายกเดี๋ยวนี้ ครั้งนั้นท่านบวชในอุบาลีวงศ์เป็นภิกษุแล้ว ท่านได้พักพาภิกษุพวกอุบาลีวงศ์ ๔ องค์ กับสามเณร ๒ รูปกับคฤหัสถ์ ๓ คน เข้ากันเป็น ๑๐ คน ข้ามมาเมืองพม่าอีก มาถึงเมืองอมร-บุรราชธานี พระมหาสังฆราชสมณะนายกเมืองอมรบุรราชธานี ท่านรังเกียจอยู่ จึงให้ท่านอาจารย์ธรรมขันธะกับภิกษุ ๔ องค์ ที่มากับท่านอุปสมทบซ้ำเสียใหม่ให้มั่น สามเณรที่มาด้วย ๒ คน ก็อุปสมบทด้วยทั้ง ๗ คน ได้รับชื่อภาษามคธว่า ธรรมขันธะองค์หนึ่ง ธรรมรัตนะองค์หนึ่ง ธรรมทินนะองค์หนึ่ง คุณรัตนะองค์หนึ่ง สุมนะองค์หนึ่ง สังฆติสสะองค์หนึ่ง สุธัญญะองค์หนึ่ง ภิกษุ ๗ องค์ นี้ ได้อุปสมบทที่เมืองพม่า ได้อยู่เล่าเรียนที่นั้นนานครั้นเมื่อจะคืนไปเกาะลังกา จึงได้ถวายพระพรลาพระเจ้าอังวะชื่อมหาธรรมราชาแล้ว ถวายพระพรขอหนังสือพระคัมภีร์ที่ไม่มีในลังกาเพื่อจะนำไปประดิษฐานในเกาะลังกานี้ด้วย ครั้งนั้นพระเจ้าอังวะจัดแจงให้สร้างหนังสือพระคัมภีร์เป็นอันมาก จะนับเป็นคัมภีร์ก็จำไม่ได้แต่หีบที่ใส่ไปเป็น ๔๐ หีบ ประทานให้ แลหนังสือเหล่านั้นบางคัมภีร์ก็ซ้ำกับคัมภีร์ที่มีในเกาะลังกานี้ บางคัมภีร์ก็เปลกประหลาด ครั้งนี้จะจดหมายบอกเข้ามาให้หมดก็ไม่ทัน ครั้งนั้นพระเจ้าอังวะเป็นอธิบดีในสุนาปรันตชนบท ถวายเครื่องบริขารพรรณต่าง ๆ แต่ล้วนที่ดีที่งามแก่พระสงฆ์ที่จะกลับคืนไปลังกา แล้วจึงมีรับสั่งว่านิมนต์ออกไปตั้งเชื้อสาย

ศาสนวงศ์ของพม่าให้มั่นคงในเกาะลังกาโน้นด้วยเถิด จะได้เป็นเกียรติยศต่อไปในภายหน้า พระเจ้าอังวะกำชับกำชาภิกษุพวกจะไปนั้นนักหนา แล้วจึงแต่งตั้งพระภิกษุธรรมขันธ์ชาวบ้านกับปาสะคามให้เป็นพระสัทธรรมวงศ์ปาสะมหาศิริธรรมขันธ์ศิริธรรมราชครูผู้ใหญ่แล้วตั้งธรรมรักขิตะภิกษุเป็นพระญาณาภิวงศ์ธรรมรักขิต ตั้งธรรมทินนะภิกษุเป็นพระอริยวงศ์ธรรมญาณาภิธรรมจารี ตั้งคุณรตนะภิกษุเป็นพระพุทธวงศ์สารทัสสีตั้งสุมนะภิกษุเป็นพระญาณลังการอรรถทัสสีตั้งสังฆติสสะภิกษุเป็นพระญาณสาสนวงศ์ ตั้งสุธัญญะภิกษุเป็นพระคุณาลังการชินวงศ์ ถวายไม้เท้าหวายเทศถักทองเป็นเครื่องยศองค์ละอันกับเครื่องยศบริขารอื่น ๆ ที่สมควรเป็นอันมาก แล้วถวายตราแก่ท่านราชครูองค์ใหญ่[๑] สำหรับจะได้ใช้หนังสือไปมา แล้วโปรดว่านิมนต์กลับไปลังกาเถิด แล้วพระเจ้าอังวะเขียนราชสาส์นฝากไปถึงเจ้าลังกา มอบหมายฝากฝังมะรัมมะวงศ์นี้เพื่อจะให้ตั้งอยู่มั่นคง ณ ลังกาด้วยฉบับหนึ่งแล้วส่งไป ภิกษุ ๗ องค์พวกนั้นกลับไปถึงเกาะลังกานี้แล้ว ก็มาสมาคมกันด้วยพวกเก่าแลชาวลังกาที่อัคคสาระมหาเถระมาบวชไว้เป็นพวกโตพวกใหญ่จำเริญขึ้นทุกวันเดี๋ยวนี้ก็มากมายนักหนา แต่ว่าไม่เท่าพวกอุบาลีวงศ์ แลซึ่งมีมาในลิขิตแห่งพระเถรานุเถระที่พระสัทธาดิศถือไปนั้นก็ดี แลได้ฟังถ้อยคำภิกษุสยาม ๕ รูป ที่ออก

---

๑. ที่พรรณนาตรงนี้ คือวิธีพม่าตั้งพระราชาคณะแลพระครู

ไปนั้นก็ดี ได้ความว่าพระเถรานุเถระในสยามประเทศ แลสมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชแลทายกผู้มีศรัทธามาก มีความปรารถนาจะใคร่ได้พระคัมภีร์ที่มีฉบับแปลกประหลาดกว่าฉบับที่มีแล้วในกรุงนั้น เพื่อจะสร้างขึ้นไว้ให้บริบูรณ์อุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา เราทั้งปวงก็อนุโมทนายินดีด้วยคิดถึงพระเดชพระคุณ สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชแลพระเถรานุเถระซึ่งได้อนุเคราะห์ทั้งปวงแก่พระสัทธาดิศเถระ อันเป็นพวกพ้องของเราทั้งปวงได้รับเอาจดหมายบาญชีจ่าสุตร ชื่อพระคัมภีร์ซึ่งพระสัทธาดิศเถระได้ออกไปนั้น มาพิจารณาเลือกฟั้น จึงจัดได้คัมภีร์ปฏิสัมภิทามีอังกาตั้งแต่ตัวกะจนถึงฏะมุทธชะคัมภีร์หนึ่งกับฎีกามัชฌิมนิกายมีอังกาตั้งแต่ตัวกะจนถึงลาคัมภีร์หนึ่งคัมภีร์สีมาลังการะมีอังกาตั้งแต่ตัวกะจนถึงตัวยูคัมภีร์หนึ่งคัมภีร์สัมพันธจินดามีอังกาตั้งแต่ตัวกะจนถึงตัวกุคัมภีร์หนึ่งคัมภีร์นลาตะธาตุวงศ์มีอังกาตั้งแต่ตัวกะจนถึงเณมุทธชะคัมภีร์หนึ่งเข้ากันเป็นหนังสือ ๕ คัมภีร์ จำลองเป็นอักษรสิงหฬออกจากฉบับพม่า ซึ่งท่านอาจารย์ธรรมขันธะท่านเอามาแต่เมืองอัมมะระบุระอังวะครั้งโน้น จัดเตรียมไว้คอยท่าภิกษุสยามทั้ง ๕ องค์ที่พวกอุบาลีวงศ์พาเอาไปครั้งภายหลัง ภิกษุ ๕ องค์ กลับมายังกุลุมพูแล้ว พระอาจารย์ธรรมขันธะที่ลาสิกขาบทเป็นขุนนางของอังกฤษ ชื่อว่าสะมะระนายก ได้ไปนิมนต์มาจนถึงวาลุการามนี้แล้วจึงได้มอบคัมภีร์เหล่านี้ให้เป็นของยืมไป เพื่อจะลอกใน

เมืองรัตนโกสินทรเทพพระมหานคร แล้วจะส่งคืนฉบับไปให้ต่อภายหน้า พระพุทธญาณภิกษุและอะมะระภิกษุแลสุภูติภิกษุ ๓ องค์มาถึงที่นี้ มาเลือกหาพระคัมภีร์ตามบาญชีที่จดหมายมาแต่เมืองพม่าจะยืมไปอีก ว่าไม่มีในสยามประเทศจึงว่ากล่าวขอยืม เราทั้งหลายปรึกษาพร้อมกันเห็นว่าคัมภีร์ที่เขียนเป็นอักษรพม่านี้เจ้าอังวะสร้างมอบไว้สำหรับมะรัมมะวงศ์อันมี ณ เกาะลังกามีอยู่ฉบับเดียวยังไม่ได้คัดออกเปนอักษรลังกาก่อน ครั้นจะให้ยืมไปข้ามน้ำข้ามทะเลไปทางไกลเกลือกจะมีอันตราย ภายหลังจึงจะคัดลอกออกเป็นอักษรลังกาส่งเข้ามาถวายให้ลอกฉบับเหมือนอย่างหนังสือที่ส่งมาแล้ว ถ้าว่าท่านผู้มีอายุพระเถรานุเถระทั้งหลายจะต้องประสงค์คัมภีร์เหล่านั้นให้ได้ ครั้งหลังจงให้กำปั่นออกไปรับเอาฉบับที่เราจะคัดไว้ให้นั้นเถิด อนึ่งครั้งนี้ท่านอาจารย์ธรรมขันธสะมะระนายกขุนนางอังกฤษ ได้ชอบพอคุ้นเคยรักใคร่กับพระอะมะระภิกษุที่ ๒ ที่ออกไปนั้น จึงได้ให้พระคัมภีร์โยคสิงหัง เป็นภาษาสะกะฏะเขียนด้วยอักษรสิงหฬคัมภีร์หนึ่งคัมภีร์อมระโกฏเป็นภาษาสะกะฏะ สำแดงอย่างอภิธานข้างสะกะฏะคัมภีร์หนึ่ง หนังสือ ๒ คัมภีร์ท่านอาจารย์ให้ขาดเป็นของอะมะระภิกษุองค์เดียว เธอนั้นได้รับแล้วเป็นของเธอ เพราะดังนั้นขอภิกษุอันเหลือ ๔ องค์ก็ดี พระเถรานุเถระในสยามประเทศก็ดี จงอย่าได้วิวาทถุ้งเถียงว่าหนังสือ ๒ คัมภีร์เป็นของยืมไปเพื่อจะลอกเหมือนอย่างคัมภีร์ก่อนนั้นเลย

อนึ่ง ครั้งนี้ท่านอาจารย์ธรรมขันธสะมะระนายกมีความยินดีนัก ด้วยพบพระสงฆ์ไปจากสยามประเทศ แลคิดถึงพระเดชพระคุณ สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราช มีความปรารถนาจักฝากหนังสือ ไปมาทำมิตรไมตรีกับท่านขุนนางผู้ใหญ่คนนั้นด้วยนักหนา ถ้า แม้นไฉนขอพระเถรานุเถระผู้มีอายุทั้งปวง ช่วยคิดอ่านจัดแจง ให้ได้ไปมาเป็นไมตรีต่อไปด้วยเถิด ครั้งนี้ท่านอาจารย์คิดอ่าน จัดแจงจะหาคัมภีร์อื่น ๆ นอกจากนี้ แลของถวายในสมเด็จ บรมธรรมิกราชาธิราช แลของกำนัลให้ท่านขุนนางใหญ่คนนั้น แลเครื่องสักการที่มีค่ามาก จะส่งเข้าไปบูชาพระเจดียฐานแล ถวายแก่พระเถรานุเถระ ท่านคิดอ่านหนักหนา แต่ทว่าจัดแจง ไม่ทันเลยเพราะว่ากำปั่นที่มาแต่สยามประเทศ ไปเมืองบุมใบ แล้วกลับมาถึงท่ากุลุมพูที่นี้แล้วไม่หยุดช้า จะรับพาเอาภิกษุ สยามที่มานั้นกลับไปโดยเร็วพลันยิ่งนัก แต่จะเขียนหนังสือฝาก เข้าไปก็หาใคร่จะทันไม่จึงไม่ฝากของสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นบรรณาการไป

อนึ่ง เหตุจะมีต่อไปข้างหน้า เราทั้งปวงจะว่ากล่าวออกตัว เข้ามาให้ท่านทราบเสียในเดิมแต่ครั้งนี้ เพราะว่าในเกาะลังกาแต่ ก่อนนี้มิใช่จะมีแต่สัมมาทิฐิดีไปหมด ภิกษุที่เป็นอลัชชีก็มีมาก คฤหัสถ์ที่เป็นสองใจ ถือลัทธิอย่างโน้นบ้างก็มี อย่างนี้บ้างก็มี แต่ก่อนนั้นชาวลังกายังหารู้แห่งทางจะไปสยามประเทศว่าง่าย ยากอย่างไรไม่ อนึ่ง ไม่รู้คุณคือสมบัติในสยามประเทศว่าเป็น อย่างไร ก็พากันเงียบสงบอยู่ ไม่มีใครจะไปค้าไปขายที่โน้น

เหมือนอย่างพวกคนชาติอื่น คือ แขกแลอังกฤษพวกภิกษุเล่าก็ไม่มีใครเคยไปเคยมา ก็ครั้งนี้ภิกษุ ๔ องค์ คฤหัสถ์ ๓ คน ชาวสิงหฬมีอุตสาหะศรัทธาไม่คิดชีวิต จึงออกจากประเทศของตัวไปโดยสุจริต เพราะเป็นใจบุญจริง ๆ เหตุดังนั้นเมื่อเข้าไปอยู่ในกรุงถึง ๒ ปีเศษ ก็ไม่มีข้อผิดอันใดอันหนึ่งให้ชาวสยามประเทศได้ยินได้เห็นแล้วแลตำหนิติเตียนได้แต่สักอัน ครั้นเมื่อภิกษุแลคฤหัสถ์จำพวกนั้นได้ลาภสักการ ของพระราชทานในพระบรมธรรมิกราชาธิราช แลท่านผู้มีศรัทธาได้สงเคราะห์ได้บูชาเป็นอันมาก แลได้กลับมาโดยสะดวกด้วยกันไม่เสียค่าจ้าง ครั้งนี้ชาวสิงหฬทั้งพระทั้งคหัสถ์รู้กันต่อไปก็เอิกเกริกต่างคนต่างว่าจะเข้าไปในกรุง ฯ นั้นมาก หนทางจะไปมาก็สบาย ลาภสักการก็หาง่ายในสยามประเทศ เราคาดการดูว่าแต่นี้ไปเห็นจะเป็นทุกปีก็ว่าได้ ภิกษุอลัชชีบ้าง คฤหัสถ์คนไม่ดีถือลัทธิสองหน้าสองใจบ้าง บางจำพวกจักโดยสารเรือแขกหรืออังกฤษเข้าไปเนือง ๆ แต่ว่าทั้งนี้เป็นการคะเนจะเอาแน่นั้นก็ไม่ได้ ถ้าภิกษุที่เป็นอลัชชีแลคฤหัสถ์คนอันไม่ดีเข้าไปในกรุงฯ แล้ว ไปทำความชั่วความผิดอย่างไร ๆ ให้ท่านทั้งปวงได้เห็นได้ฟัง ขอโปรดด้วยช่วยแก้ไขให้สมเด็จบรมธรรมิกมหาราชาธิราช แลเสนาอำมาตย์ผู้ใหญ่ อำมาตย์ผู้ที่เป็นอธิบดีในรัตนโกสินทร์ทราบด้วย ว่าชาวสิงหฬไม่ชั่วอย่างนั้นทั้งทวีปดอกเพราะเหตุดังนั้นขอท่านทั้งปวงอย่าได้นินทาเกาะลังกาว่าสูญเสียจากคนดีเลย

ความข้อนี้ท่านสะมะระนายกผู้อาจารย์ของเราท่านวิตกนัก เพราะตัวท่านเป็นขุนนางผู้ใหญ่อยู่ ณ ที่นี้ ท่านมาอ้อนวอนเราพระสงฆ์ให้สำแดงความเข้ามาเสียให้ทราบแต่เดิมที

อนึ่ง กุศลอันใดที่เราทั้งหลายพวกมะรัมมะวงศ์ ทั้งพระสงฆ์แลคฤหัสถ์ได้กระทำแลสะสมในที่นี้ด้วยกุศลเจตนาในกาลทั้ง ๓ เราพร้อมใจกันแผ่ส่วนกุศลนั้น ถวายเข้ามาในสมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชแลพระญาติพระวงศ์และอำมาตย์มนตรีเป็นต้นลงไปจนถึงสัตว์ที่อาศัยราชอาณาเขตเป็นที่สุด ให้อนุโมทนาด้วย เดี๋ยวนี้ท่านสัทธาดิศเถระที่กลับออกไปอยู่วัดใหม่ ชื่อโกดังคเจดีย์เขาสร้างขึ้นใหม่ใกล้เมืองกุลุมพู เราทั้งปวงบอกมาให้ทราบ เมื่อทีหลังจะฝากหนังสือข่าวสารหรือสิ่งใด ๆ ก็พึงให้เอาไปให้เธอที่โน้นเถิด หนังสือสมณสันเทศฉบับนี้ พระญาณาลังการะศิริสุมนมหาธรรมราชครู คณาจาริยนายกมหาเถระ อันเป็นอธิบดีในคณะมะรัมมะวงศ์นิกาย ณ เกาะลังกาทวีป กับสัทธาดิศเถระผู้เป็นศิษย์ กับท่านอาจารย์ธรรมขันธ์สะมะระนายกปรึกษากันเขียน แล้วมอบแก่ภิกษุสยามทั้ง ๕ รูป ให้นำไปในวันศุกร์ แรม ๑๔ ค่ำ จิตรมาสเดือน ๕ ในปีที่ ๒๓๘๖ แต่ปรินิพพานแห่งพระผู้มีพระภาคพระพุทธเจ้านั้นมา ขอได้ถึงแก่พระเถรานุเถระ ๑๐ องค์ มีพระวชิรญาณมหาเถระผู้เป็นคณาจารย์ในวัดบวรนิเวศเป็นต้นขอพระพุทธศาสนาตั้งอยู่นานเถิด ขอสมเด็จพระบรมธรรมิกราชาธิราชจงชนะโดยธรรมทั่วทุกทิศเถิด

ฉบับที่ 4
สมณสันเทศของพระสงฆ์ชาวเมืองโคลัมโบขอให้ตั้งวงศ์ธรรมยุติกา

หนังสือข้าพเจ้าภิกษุสงฆ์ชาวกุลุมพูในเกาะลังกาประชุมกันมากกว่า ๒๐ องค์ มีพระโสภิตะศิริธรรมเถระอันเป็นอธิบดีในบริเวณทั้ง ๕ มีวัดกิลุตุเป็นต้น ขอเขียนถวายฝากข่าวคราวมายังท่านผู้มีอายุ พระวชิรญาณเถระอันเป็นอธิบดีแก่นิกายอันน้อยอยู่ในสยามประเทศที่อยู่ แห่งพระเจ้าสาเมนทาธิบดี อันบรรทุกเต็มด้วยภาระ คือคุณมีศรัทธาแลศีลแลธุดงค์แลความมักน้อยสันโดษเป็นต้น อันประเสริฐยิ่งวิเศษแลปราศจากมลทินแลไพบูลย์ให้ทราบ ด้วยกาลบัดนี้ในสิงหฬทวีปมีสมณนิกายเป็น ๒ หมู่มานานแล้ว คือว่าก่อนแต่นี้ไป กษัตริย์สิงหฬผู้บำรุงพระศาสนา ได้ไปนิมนต์เอาพระสงฆ์เป็นวงศ์สยามภิกษุ มีพระอุบาลีมหาเถระเป็นประธานมาแต่สยามประเทศแล้ว จึงได้มาอุปสมบทแลสั่งสอนศาสนประเวณีแก่คฤหัสถ์บรรพชิตชาวสิงหฬทั้งปวงสืบ ๆ มาจนถึงทุกวันนี้ วงศ์อันนั้นได้เรียกว่าอุบาลีวงศ์เป็นนิกายอันหนึ่ง ครั้นมาภายหลังเล่า มีคนพวกหนึ่งเป็นชาติเปสะการะสกุลต่ำช้าไม่ควรจะบวชเป็นภิกษุให้คนมีชาติมีตระกูลกราบไหว้บูชา หลายคนด้วยกันเป็นอุบาสกบ้าง เป็นสามเณรแก่บ้าง ด้วยอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งไพล่พลัดไปได้ถึง

เมืองอัมมะระบุระอันเป็นราชธานีของพม่า แล้วถือเพศแห่งภิกษุคืนมายังเกาะสิงหฬทวีปนี้ แล้วปฏิญาณตัวว่าเป็นภิกษุมีผู้คนเข้านับถือด้วยเป็นอันมาก เป็นนิกายอันหนึ่งชื่อมะรัมมะวงศ์แลนิกายทั้งสองนี้ไม่ชอบพอกันเข้าเลย ย่อมเป็นข้าศึกแก่กันแลกันอยู่เป็นนิจ ไม่ได้ร่วมสามัคคีในสังฆกรรมเป็นอันเดียวกันแต่เดิมมาคุมเท่าบัดนี้ แลหมู่นิกายทั้งสองนั้นมีมานะต่อกัน ถือเราถือเขาไม่ใคร่จะอ่อนน้อมตามบัญญัติที่มีมาในบาลีแลอรรถกถาฝ่ายพวกข้าพเจ้าทั้งหลายถึงบวชในนิกายอุบาลีวงศ์แล้วพิจารณาดูเป็นกลาง ๆ ไม่เข้าข้างใคร ก็เห็นว่านิกายทั้งสองนี้ปฏิบัติผิด ๆ ถูก ๆ อยู่ด้วยกันข้างโน้นผิดอย่างนั้น ข้างนี้ผิดอย่างนี้ จะหาดีกว่ากันไปไม่ เรื่องที่ผิดอยู่นั้นก็ดูเป็นน่าสงสัยรำคาญแก่ผู้ที่ปฏิบัติจะให้เป็นบุญจริง ๆ ครั้นจะทำไปตามเห็นในหนังสือ เพื่อนฝูงพวกเดียวกันที่ไม่ปรารถนาต้องร่วมกันก็ว่ากล่าวติเตียนนินทาเพราะไม่มีที่พึ่งพาคติเป็นที่อ้าง ทั้งพวกอุบาลีวงศ์ที่ได้เป็นใหญ่ในเมืองสิงขัณฑะ ให้บรรพชาอุปสมบททั่วทุกแห่งทุกตำบลในวงศ์เดียวกันกาลบัดนี้เล่า ก็ปฏิบัติพานจะจืดจางหาเหมือนท่านแต่ก่อนไม่ มีเหตุต่าง ๆ น่ารำคาญน่าสงสัยไม่สู้สบาย บัดนี้ข้าพเจ้าทั้งหลาย ได้พบพระสงฆ์ลังกาที่ท่านเข้าไปอยู่ในสยามประเทศถึง ๒ ปี ข่าวคราวอย่างไรของพระสงฆ์แลคฤหัสถ์ที่ปฏิบัติพระพุทธศาสนาในเมืองโน้น ท่านเล่าให้ข้าพเจ้าทั้งปวงฟังได้ทราบทุกอย่างทุกประการแล้วแล

ข้าพเจ้าทั้งปวงได้ฟังข้อกิจการสัมมาปฏิบัติต่าง ๆ ในพวกพ้องของท่านที่อยู่ในวัด ๒-๓ แห่งมีวัดบวรนิเวศเป็นต้น ข้าพเจ้าทั้งปวงชอบใจนัก ทั้งได้เห็นได้พบภิกษุ ๕ องค์ ที่ออกมาครั้งนี้ด้วย ได้พูดจาสังสนทนากันแล้ว พวกข้าพเจ้า ๒๐ เศษ จึงได้พร้อมกันปรึกษาว่าแม้ไฉนหนอเราทั้งหลายจะได้ปฏิบัติในจารีตศีลแลการวินัยกิจทั้งปวงให้เหมือนพระสงฆ์พวกนี้จงทุกประการ ถ้าได้ดังนั้นแล้วจะดีนัก ข้าพเจ้าทั้งปวงเกิดจิตศรัทธาเลื่อมใสยิ่งนักทีเดียวเป็นความจริง ด้วยความบาลีอรรถกถาอย่างไรพวกท่านก็ว่าอย่างนั้น มิได้ดื้อดึงถือคติอาจารย์มากกว่าอรรถาธิบายในพระคัมภีร์ เหตุดังนั้นข้าพเจ้าทั้งหลายอ้อนวอนมาถึงท่านผู้มีอายุพระวชิรญาณเถระ จงได้มีความเอ็นดูกรุณาแก่ชาวสิงหฬ ที่ถือพระพุทธศาสนาโดยใจซื่อสัตย์สุจริตเหมือนอย่างพวกข้าพเจ้า ๒๐ เศษนี้เกิด ขอโปรดได้จัดพระเถระองค์หนึ่งซึ่งฉลาดในพระธรรมวินัย อาจเป็นอาจารย์อุปัชฌาย์ให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรต่อไปให้เป็นประธาน มีภิกษุสัก ๑๐ องค์เศษเป็นบริวารออกมายังลังกานี้ ให้มาตั้งปฏิบัติประเวณีอย่างพวกท่านปฏิบัติ อยู่ในที่นี้อีกสักเหล่าหนึ่งก็จะดีนักหนาจะดีกว่านิกายทั้งสองคือ อุบาลีวงศ์แลมะรัมมะวงศ์ ที่มีอยู่เดี๋ยวนี้อีกเป็นแท้ จะมีผู้นับถือตามด้วยมากอยู่ ครั้งนี้ผู้เห็นผู้รู้ในสิงหฬที่ได้ฟังข่าวคราว ที่ภิกษุเข้าไปยังสยามประเทศเล่าให้ฟังแล้ว ก็พากันซ้องสาธุการสรรเสริญแต่พวกหมู่คณะของท่าน

มีมากนัก ด้วยการรู้การเรียนด้วยข้อปฏิบัติศาสนกิจทั้งปวง ข้าพเจ้าทั้งหลายขอเชิญท่านช่วยคิดอ่านตามประทีปคือสติปัญญาของท่าน ให้มาส่องสว่างให้คนได้เห็นดวงแก้วทั้งหลายอันบรรทุกอยู่ในภาระ คือพระศาสนาแห่งพระทศพลในเกาะลังกานี้เถิดหนังสือข่าวคราวทั้งปวงอันนี้พระโสภิตะศิริธรรมเถระขอถวายพระบรมธาตุแก่พระวชิรญาณเถระ ๖ พระองค์ ใส่ในพระเจดีย์งาฝากมาด้วยแล้ว

เอกสารเรื่อง
สมณทูตไทยไปลังกาในรัชกาลที่ 3
ครั้งที่ 2

ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อปีมะโรงฉศกจุลศักราช ๑๒๐๖ พ.ศ. ๒๓๘๗ พระภิกษุสงฆ์ที่ไปคราวนี้ซ้ำกับที่ได้ไปคราวก่อน ๒ รูป คือ พระอมร ๑ พระสุภูติ ๑ นอกจากนั้นอีก ๔ รูปคือ -

พระสังฆรักขิต ๑

พระปิลันทวัชชะ ๑

พระยัญญูทัตตะ ๑

พระอาสภะ ๑

รวมพระภิกษุสงฆ์ ๖ รูป กับสามเณรคือ :- พระยาโอวาทวรกิจ (แก่น เปรียญ) แต่ยังบวชอยู่วัดบรมนิวาส ๑

พาต้นฉบับพระไตรปิฎกที่ได้ยืมมาจากลังกาทวีป เมื่อสมณทูตไปคราวก่อนกลับไปส่ง สมณทูตที่ไปคราวที่ ๒ กลับมาถึงกรุงเทพ ฯ ในปีเดียวกันนั้น ยืมพระไตรปิฎกมาได้อีก ๓๐ คัมภีร์ แลมีพระภิกษุสามเณร คฤหัสถ์ชาวลังกาติดตามเข้ามาถึง ๔๐ คนเศษ มีสมณสันเทศของพระสงฆ์ลังกาทั้ง ๒ นิกาย แลหนังสืออุบาสกลังกาฝากมาก็หลายฉบับ คัดแต่ที่น่าอ่านมาพิมพ์ไว้ต่อไปนี้ ๖ ฉบับ

ฉบับที่ 1
สมณสันเทศของพระศิรินิวาศราชครู ฝ่ายอุบาลีวงศ์

ในสมณสันเทศฉบับนี้แปลได้ความว่า อาตมภาพผู้เป็นพระมหาเถระชื่อ พระศิรินิวาศเป็นราชครู ถึงซึ่งตำแหน่งฐานันดรทุติยสังฆนายก สถิต ณ อุโบสถารามมหาวิหาร อันประดิษฐานทักษิณทิศาภาคแห่งเทพมณเฑียรสถานพระเจ้านาถอันสถิต ณ สิงขัณฑเสลศิริวัฒนราชธานีในลังกาทวีปนั้น ได้ส่งหนังสือสมณสันเทศนี้ถวายมายังสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงพระนามวชิรญาณมหาเถระ อันทรงสถิตคณะวัดบวรนิเวศมหาวิหาร ณ กรุงรัตนโกสินทรเทพมหานครในชมพูทวีป ให้ทรงทราบเป็นสำคัญ ด้วย ณ กาลเมื่อพุทธศักราชล่วง ๒๓๘๗ ปีมะโรงเดือน ๓ สุกกปักข์นั้น อาตมภาพพระสังฆนายกเถรานุเถระทั้งหลาย ซึ่งอยู่อุโบสถาราม แลบุบผาราม ได้ทราบข่าวว่าพระผู้เป็นเจ้าพระสุภูติ พระสังฆรักขิต พระปิลันทวัชชะ พระอาสภะ พระยัญญทัตตะ พระอะมะระ ๖ รูปกับบัณฑรสามเณรแลไวยาวัจกรทั้งหลาย ออกไปถึงท่ากุลุมพูแล้ว อาตมภาพทั้งปวงจึงพร้อมกันให้มูลค่าจ้างแก่ชาวเกวียนให้ออกไปรับเข้ามาจากท่ากุลุมพู เมื่อเข้ามาถึงที่ใกล้สิงขัณฑเสลศิริวัฒนนครแล้ว อาตมภาพทั้งพระภิกษุสงฆ์ กับมหาอำมาตย์ผู้หนึ่งก็พากันออกไปต้อนรับแห่แหนเข้ามายังบุบผารามแล้ว อาตมภาพพระเถรานุเถระทั้งหลายต่าง ๆ ก็ปฏิสันถาร แล้ว

ไต่ถามถึงความสุขแลทุกข์ แห่งพระเจ้าสยามินทาธิบดีแลพระวชิรญาณมหาเถระแลภิกษุสงฆ์อื่น ๆ ได้ฟังว่าอยู่เป็นผาสุกสิ้นด้วยกันก็ยินดีนัก แล้วจึงให้เลี้ยงดูพระภิกษุแลคฤหัสถ์ทั้งหลายด้วยอันนะปานาหารเป็นอันมาก ครั้นเสร็จการเลี้ยงดูแล้ว อา-ตมภาพทั้งปวงจึงให้คฤหัสถ์แลบรรพชิตชาวสิงหฬ พากันไปนมัสการพระเจดีย์นั้น ๆ แลไปสู่หาพระเถรานุเถระทั้งหลายในวิหารนั้น ๆ ตามอัชฌาศัย ภายหลังพระผู้เป็นเจ้าทั้งหลายจึงเอาจีวรแลบริขารทั้งหลายที่สมเด็จพระเจ้าสยามินทาธิบดี แลสมเด็จพระสังฆราชาธิบดี แลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎทรงพระนามว่า พระวชิรญาณมหาเถระ พระราชทานส่งออกไปนั้นบูชาแก่อาตมภาพพระเถรานุเถระทั้งปวงที่ควรได้แล้วอาตมภาพจึงแจ้งความแก่มหาอำมาตย์ของอังกฤษเจ้าเมืองว่าสยามภิกษุออกมาสู่สังกาทวีปจะใคร่นมัสการพระทันตธาตุครั้นได้โอกาสแล้วก็พาไปนมัสการบูชาด้วยปูชนียภัณฑ์ต่าง ๆ ภายหลังสยามภิกษุทั้งหลายจะมานั้น อาตมภาพทั้งปวงก็ได้จัดแจงส่งมาให้เป็นสุขแล้ว อนึ่ง สุวัณณปัฏมีประมาณห้าพันที่พระเจ้าสยามินทรธิบดีแลพระวชิรญาณมหาเถระ พระราชทานส่งออกไปนั้น อาตมภาพได้รับไว้แล้ว อนึ่ง ในทักษิณทิศาภาคแห่งสิงขัณฑเสลศิริวัฒนนครนี้มีชนบทหนึ่งชื่อว่าอุทนครในชนบทนั้นพระเจ้าลังกาภูวเนกขะพาหุแต่บุราณ ได้ทรงสร้างมหาวิหารมีพื้น ๔ ชั้นไว้ ยาว ๗๐ ศอก กว้าง ๖๐ ศอก สูง ๓๒

ศอก มีพระระเบียง ๓ ชั้น ๆ เป็นปฐม มีพระพุทธปฏิมากรสูง ๑๐ ศอก ประจุพระสารีริกธาตุ ๕๐๐ พระองค์ ทรงนั่งเหนือวชิรอาสน์ ชั้นเป็นคำรบ ๒ คำรบ ๓ มีพระพุทธปฏิมากรมากกว่าพัน อีกทั้งพระสถูปน้อยใหญ่ทั้งหลาย ที่มีอยู่ในบริเวณมหาวิหารนั้น ก็มีอยู่เป็นอันมาก ก็สุวัณณปัฏที่อาตมภาพรับพระราชทานไว้นั้น ได้นำไปปิดพระพุทธปฏิมากรใน พระระเบียงชั้นเป็นปฐมนั้น ๓๐ พระองค์แล้วได้บูชาตามสติกำลัง ก็ข่าวคราวอันนี้ขอจงพระเจ้าสยามินทาธิบดี แลพระวชิรญาณมหาเถระได้ทรงทราบ อนึ่ง อาตมภาพได้ส่งเครื่องบรรณาการทั้งหลายนี้ไปกับพระผู้เป็นเจ้าสุภูติ คือพระพุทธปฏิมากรองค์หนึ่ง กระทำด้วยงาช้างสูงศอกมุฐิ ถวายพระเจ้าสยามินทาธิบดี แลพัชนีด้ามงา ๑ บาตรสิงหฬ ๑ ไม้เท้า ๑ ถวายในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงพระนามว่า พระวชิรญาณมหาเถระ แลพระพุทธปฏิมากรทองแดงปิดทองคำ ๒ องค์ ถวายในสมเด็จพระสังฆราชาธิบดีองค์ ๑ ถวายในกรมหมื่นนุชิต-ชิโนรสมหาเถระองค์ ๑ พระวชิรญาณมหาเถระจงได้เอาเครื่องบรรณาการทั้งนี้ ถวายในสมเด็จบรมธรรมิกมหาราชาธิราช แลพระมหาเถระทั้งสองพระองค์ด้วย อนึ่ง อาตมภาพได้บรรพชาบำเพ็ญศาสนปฏิบัติก็ดี ได้บูชานมัสการนับถือในพระวิหารเป็นอันมาก มีพระสิริทันตธาตุมณเฑียรเป็นต้นก็ดี ได้ถวายซึ่งอัฏฐบริขารเป็นกฐินทานทุก ๆ ปีก็ดี ได้ปฏิสังขรณ์ซ่อมแปลง

ซึ่งพระอาวาสอันชำรุดตามสติกำลังก็ดีได้กระทำสักการแก่อาคันตุกะภิกษุก็ดี ได้เป็นอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทแก่กุลบุตรให้เล่าเรียนพระธรรมวินัยเป็นอันมากทุก ๆ ปีก็ดี ได้เชิญพระทันตธาตุขึ้นตั้งเหนือฝ่ามือ ให้คฤหัสถ์แลบรรพชิตได้นมัสการ ๔-๕ ครั้งก็ดีอาตมภาพขอถวายส่วนบุญทั้งหลายนี้ แด่สมเด็จพระเจ้าสยามินทาธิบดี จงให้พระองค์ทรงอนุโมทนาบุญนี้เถิด ด้วยเดชะกุศลานิสงส์แห่งปัตตานุโมทนานั้น ให้พระองค์จงทรงเจริญพระชนมสุขปราศจากโรคอุปัทวะต่าง ๆ อนึ่ง เดชะกุศลานุภาพนั้นให้พระองค์จงได้เสวยสุขสมบัติในสวรรค์แลมนุษย์ทุกๆ ชาติ อนึ่ง เมื่อถึงกาลพระอริยเมตไตรยมาอุบัติได้ตรัสแล้ว ให้พระองค์ได้ทรงพบให้ได้ทรงสดับพระธรรมเทศนาอันกอปรด้วยพระอริยสัจทั้ง ๔ ให้พระองค์ทรงเลื่อมใสให้ได้ทรงอุปัฏฐากด้วยจตุปัจจัย ให้ได้ทรงผนวชในพระศาสนาทรงบำเพ็ญศาสนปฏิบัติ ลุถึงพระนิพพานอันเกษม ๑ อนึ่ง อาตมภาพขอถวายส่วนบุญที่อาตมภาพได้กระทำนั้น แก่คฤหัสถ์แลบรรพชิตทั้งหลายอันอยู่ในสยามราฐ มีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระวชิรญาณมหาเถระเป็นต้นจงมีจิตประกอบด้วยกรุณาปัญญาอนุโมทนาส่วนบุญนั้นเถิด ด้วยเดชะกุศลานุภาพนั้น ท่านทั้งหลายจงอย่ามีโรคาพาธอุปัทวะ ให้จำเริญอายุสุขทุกประการ ให้ลุถึงพระนิพพานดังความปรารถนา อนึ่ง ความชัยมงคลสวัสดีจงเจริญแก่พระเจ้าสยามินทาธิบดีผู้ทรงพระราชศรัทธา ทรง

อุปการพุทธศาสนา แลหมู่อำมาตย์แลพระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายสิ้นด้วยกัน ฯ สมณสันเทศนี้อาตมาภาพส่งมา ณ กาลเมื่อพระพุทธศักราชล่วงได้ ๒๓๘๗ ปีมะโรง เดือน ๔ สุกกะปักษ์ ขึ้นค่ำ ๑ วันพุธ

ฉบับที่ 2
จดหมายอุบาสกที่เมืองสิงขัณฑ์ศิริวัฒนบุรี

หนังสือข้าพเจ้าติดเรบันฎารามหัดมียาดูนาแอล กราบถวายบังคมมายังฝ่าละอองธุลีพระบาท สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้ามงกุฎผู้เป็นเชื้อวงศ์กษัตริย์อันสูงผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ซึ่งเสด็จอยู่ ณ กรุงเทพพระมหานครให้ทรงทราบ ว่าข้าพเจ้านี้เป็นคนผู้ใหญ่อยู่ในเมืองสิงขัณฑ์ ถือพระศาสนาพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้ามีน้ำใจคิดถึงพระเดชพระคุณ สมเด็จพระเจ้าสาเมนทาธิบดีแลพระญาติวงศาทั้งปวงซึ่งมีความจำเริญสุข อยู่ในกรุงเทพพระมหานคร ข้าพเจ้าจึงได้พาพระสงฆ์ไทยกับคฤหัสถ์ซึ่งไปกับพระสงฆ์นั้น ให้ได้นมัสการได้บูชาได้เห็นพระทันตธาตุโดยสะดวก แลข้าพเจ้ามีความยินดีมาก ด้วยข้าพเจ้าได้พบพระสงฆ์ไทยผู้มีชื่อว่าอะมะระซึ่งพูดภาษาอังกฤษได้ ที่ไปกับพระสุภูติผู้เป็นใหญ่นั้น ๑ ข้าพเจ้ามีความชอบใจ ด้วยพระอะมะระนั้นพูดได้เหมือนอังกฤษทีเดียว ถ้าแม้นพระอะมะระนั้นมิได้ไป

กับพระสุภูติผู้เป็นใหญ่นั้นแล้ว ข้าพเจ้าเห็นว่าการงานทั้งปวงก็จะขัดขวางอยู่โดยมาก แล้วข้าพเจ้าดูอาการพระอะมะระองค์นี้พูดจากล้าหาญดีเปรียบเหมือนทหารที่แกล้วกล้า อนึ่ง เมื่อพระสงฆ์สิงหฬในเมืองสิงขัณฑ์ปรารถนาจะจัดแจงนำส่งพระทันตะธาตุถวายเข้าไปนั้น ก็เพราะพระสงฆ์ที่ชื่ออะมะระกับข้าพเจ้าได้พูดจาจัดแจง จึงได้นำส่งพระทันตธาตุเข้าไปทูลเกล้า ฯ ถวาย ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าพระอะมะระนั้นควรที่จะสรรเสริญโปรดปรานมาก ประการหนึ่ง ข้าพเจ้าได้ฝากเสลี่ยงทำด้วยไม้ถักด้วยหวายงดงามเข้าไปทูลเกล้า ฯ เสลี่ยงหนึ่ง และเสลี่ยงอันนี้เป็นของพระเจ้าวิกรมราชสิงหะ ได้ทรงอยู่เมื่อกาลจวนจะเสียเมืองแก่อังกฤษนั้นและเครื่องปูเสลี่ยงนั้นข้าพเจ้ายังจัดแจงทำอยู่ยังหาแล้วไม่ ถ้าทำเสร็จแล้วเมื่อใดข้าพเจ้าจึงจะขวนขวายฝากเข้าไปทูลเกล้า ฯ ถวายต่อครั้งหลัง ประการหนึ่ง ข้าพเจ้ามีความเสียใจอยู่ ด้วยว่าไม่มีของสิ่งหนึ่งสิ่งใดซึ่งมีราคามากควรจะฝากเข้าไปทูลเกล้า ฯ ถวาย พระมหากษัตริย์ในกรุงเทพมหานครนั้นแต่ว่าข้าพเจ้าขอถวายบังคมฝากเข้าไปกับพระสงฆ์ผู้เป็นใหญ่ออกมานั้น ให้กราบทูลพระมหากษัตริย์ให้ทรงทราบด้วย อนึ่ง ข้าพเจ้าได้ถวายนาฬิกาพกตลับหนึ่งแก่พระสุภูติซึ่งเป็นผู้ใหญ่ออกมานั้น แลพระสุภูติองค์นี้เป็นคนดีมีสติปัญญามาก ข้าพเจ้ามีใจอยากให้ท่านออกมาพบกับข้าพเจ้าในเมืองลังกาเนือง ๆ อนึ่ง ข้าพเจ้าได้ถวายของแก่พระอะมะระซึ่งเป็นผู้ชอบ

กันกับข้าพเจ้าคือตะไกรผ่าหมากเล่มหนึ่งซึ่งเป็นของบูราณนานถึง ๒๕๐ ปี กับเก้าอี้ที่ทำด้วยไม้มะเกลือนั้นอันหนึ่ง กับของอื่น ๆ อีกเล็กน้อย ข้าพเจ้ามีความเสียใจอยู่ ด้วยไม่มีข้าวของที่จะถวายพระสงฆ์ ๒ รูปนี้นั้น จึงให้อาตมภาพปิดทองพระพุทธปฏิมากรที่เชิญไปจากสยามราฐนี้แล้วเชิญเข้าไว้ในโรงภายในบริเวณพระทันตธาตุมณเฑียร เมื่อให้มาก แต่ข้าพเจ้ามีความรักพระสงฆ์ ๒ รูปนั้นมิได้สิ้นเลย ประการหนึ่งข้าพเจ้าได้ฝากหนังสือขอแผนที่ไปถึงเจ้าเมืองลังกา[๑] ที่ชื่อว่าแซระโกลิมกำแบละฉบับ ๑ ข้าพเจ้าเห็นว่าเจ้าเมืองลังกาคงให้แผนที่เมืองลังกาฝากเข้าไปทูลเกล้า ฯ ถวาย เมื่อท่านได้ทราบหนังสือนี้แล้วขอท่านได้เขียนหนังสือตอบมาถึงข้าพเจ้าฉบับ ๑ ถ้าท่านต้องพระประสงค์สิ่งหนึ่งสิ่งใดที่มีในเมืองลังกา ข้าพเจ้าจะขวนขวายหาทูลเกล้า ฯ ตามกำลัง ซึ่งประการให้ข้าพเจ้าเขียนหนังสือฉบับนี้ถวายเข้ามานั้นไม่สมควร ขอรับพระราชทานโทษ หนังสือมา ณ วัน ๒ ฯ ๔ ค่ำ ศักราชฝรั่ง ๑๘๔๕

ฉบับที่ ๓
สมณสันเทศ สังฆนายกฝ่ายมะรัมมะวงศ์

หนังสือสันเทศพระศิริสุมนะเถระสังฆนายกฝ่ายมะรัมมะ-วงศ์สถิต ณ วัดวาลุการาม ตำบลบ้านพัทธละคามแขวงเมืองคาฬุ

---

๑. เซอร์ คอลิน แคมบ์เบล

ถวายมาในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงพระนาม พระวชิรญาณเถระซึ่งเป็นอธิบดี ณ คณะบวรนิเวศ แลพระเถ-รานุเถระทั้ง ๙ ซึ่งเป็นศิษยานุศิษย์ให้ทราบ ด้วยเมื่อพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๘๗ ณ วัน ๓ ๕ ๒ ค่ำ พระสงฆ์ ๖ รูป สามเณร ๑ คฤหัสถ์ไวยาวัจกร ๗ มาถึงท่ากุลุมพู พักอยู่ ๑๒ วันแล้วได้เอาหนังสือสันเทศซึ่งพระเถรานุเถระมอบให้มายังข้าพเจ้านั้น ส่งมาถึงข้าพเจ้าก่อน แล้วจึงขึ้นไปยังเมืองสิงขัณฑ์ ฝ่ายข้าพเจ้าทั้งหลายได้รับหนังสือสันเทศนั้นแล้วมีความยินดียิ่งนัก แลข้าพเจ้าคิดถึงธรรมขันธ์อุบาสกซึ่งเป็นอาจารย์ถึงแก่กรรมเสียแต่ ณ วัน ๕ ๑๒ ๑๑ ค่ำ พุทธศักราช ๒๓๘๖ ปีมะโรง ฉศกนั้น ข้าพเจ้ามีความเสียใจไม่สบาย ด้วยอาจารย์นั้นหาทันได้อยู่ฟังหนังสือสันเทศไม่ ฝ่ายข้าพเจ้าทั้งหลายจึงได้แสดงความซึ่งมีมาในหนังสือสันเทศนั้น ให้คฤหัสถ์บรรพชิตซึ่งเป็นฝักฝ่ายมะรัมมะวงศ์รู้ทั่วกันแล้วพระสงฆ์แลคฤหัสถ์ทั้งปวงก็ยินดียิ่งนักต่อพระเดชพระคุณ ในสมเด็จพระบรมธรรมิกราชาธิราช พระเจ้ากรุงรัตนโกสินทรเทพมหานคร แลในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ ทรงพระนามว่าพระวชิรญาณเถระ ว่าทรงพระเมตตายิ่งนักแก่ข้าพเจ้าทั้งหลายซึ่งเป็นต่างประเทศ เหตุดังนั้นข้าพเจ้าพระสังฆนายกจึงได้บอกเล่าแก่ศิษยานุศิษย์ให้จัดแจงหนังสือต้นฉบับพระคัมภีร์ที่แปลกซึ่งไม่มีในกรุงเทพ ฯ นั้นจะได้ส่งเข้าไปกับพระสงฆ์สยาม อนึ่ง ข้าพเจ้าพระสงฆ์

คฤหัสถ์ฝ่ายมะรัมมะวงศ์เลื่อมใสยิ่งนัก อยากจะใคร่ให้ทรงทราบว่าข้าพเจ้าทั้งหลายชื่นชมต่อพระเดชพระคุณเป็นอันมาก จึงได้จัดแจงบรรณาการที่มีในต่างประเทศตามได้ ถวายในสมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราช แลในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอมามอบให้พระสงฆ์สยาม กับหนังสือสันเทศให้ถวายในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระวชิรญาณเถระ จะได้ทรงพระกรุณาโปรดให้ถึงตามจดหมายทุกประการ อนึ่ง ด้วยพระสงฆ์ในกรุงเทพฯ ได้เที่ยวจาริกมาถึงเกาะลังกาอยู่เนือง ๆ แล้วก็เป็นประโยชน์มากทั้งคฤหัสถ์บรรพชิต ที่ไม่ปฏิบัติแลปฏิบัติผิดอยู่ ก็จะได้ปฏิบัติตามโอวาทคำสั่งสอน ตามกิจในพระศาสนา แต่บัดนี้ในลังกาทวีปคฤหัสถ์บางพวกที่มีตำแหน่งอำมาตย์เป็นต้น ถึงเป็นคนนับถือพระศาสนากลัวอังกฤษจะติเตียนได้ ก็มิได้ขวนขวายนักในกิจธุระพระศาสนาฝ่ายบรรพชิตบางพวกเล่า ก็ไม่ใคร่มีหิริโอตตัปปะบริบูรณ์ด้วยข้อปฏิบัติพากันท้อถอย แลประพฤติมักมาก ทำให้พระศาสนาทรุดเสื่อมไป ถ้าพระเถรานุเถระในกรุงเทพ ฯ ได้ส่งหนังสือสันเทศเป็นทางธรรมสากัจฉามาอยู่เนือง ๆ แล้ว ก็จะได้เป็นประโยชน์แลสุขแก่ชาวสิงหฬทวีป ด้วยเหตุนั้นห้วงบุญอันใหญ่จะได้ไหลหลั่ง เจริญแก่สมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชซึ่งได้ทรงอุปถัมภก แลพระสงฆ์เถรานุเถระผู้ซึ่งได้ไปมานั้น ข้าพเจ้าทั้งหลายสำคัญเข้าใจว่าพระสงฆ์ใน ๒ ประเทศ ถ้าได้สมาคมกันอยู่เนือง ๆ แล้ว จะได้ชำระโทษใน

ลัทธิแลทางปฏิบัติพระศาสนาให้เหมือนกันเป็นอย่างเดียวได้ ครั้นพระสงฆ์สยามกลับมาจากเมืองสิงขัณฑ์ มาพักอยู่ ณ ที่กุลุมพู ๒-๓ วันแล้ว ให้พระยัญญทัตตะภิกษุ อะมะระภิกษุพักอยู่ที่ท่ากุลุมพูนั้น พระสงฆ์ ๔ รูป สามเณร ๑ ทั้งไวยาวัจกรจึงได้มาถึงวัดวาลุการามซึ่งเป็นที่อยู่ข้าพเจ้าพระสังฆนายกนี้ ณ วัน ๑ ๑ ๔ ค่ำ ส่วนข้าพเจ้าได้ปฏิสันถารอนุเคราะห์โดยสมควรแก่ท่านผู้เป็นญาติที่รักอันเป็นอาคันตุกะมาถึงประเทศอื่น ๆ นาน ๆ ได้พบกัน ให้ได้พักอยู่เป็นสุข ฝ่ายพระสงฆ์สยามจึงได้มอบกัปปิยภัณฑ์ราคามาก ไตรจีวรสมณบริขารซึ่งพระราชทานมานั้น ให้ถึงแก่ข้าพเจ้า ๆ ได้รับแล้วบริโภคครองไตรจีวรโดยเคารพเป็นอันดี ข้าพเจ้าถวายสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลพระชนมสุขทุกประการ ในสมเด็จพระบรมธรรมิกราชาธิราชขอให้สมเด็จบรมธรรมิกราชดำรงพระชนมายุสิ้นกาลนานยิ่งกว่าร้อยพระวรรษา จงปราศจากพระโรคอุปัทวะทุกขภัยทั้งปวงเถิด อนึ่ง สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอวชิรญาณมหาเถระ จงดำรงอยู่ในความสุขปราศจากเวรแลทุกข์คับแค้นต่าง ๆ ขอจงทรงรักษาศีลบริสุทธิ์ไม่มีมลทินทุกเมื่อ แลให้ได้ธรรมซึ่งเป็นปัจจัยแก่พระนิพพานเถิด แลหนังสือคัมภีร์ฉบับแปลกซึ่งพระสงฆ์สยามได้ยืมไปเป็นฉบับแต่ครั้งก่อนนั้น ก็ได้ส่งคืนถึงข้าพเจ้าแล้ว แลครั้งนี้พระสงฆ์สยามได้ค้นดูคัมภีร์ในวัดวาลุการาม พบฉบับแปลกบ้าง ที่มีแล้วในกรุงเทพ ฯ แต่วิปลาสอยู่อยากจะได้ไป

สอบบ้าง จัดได้หนังสือนามรูปปริเฉท ๑ มหานยสารทีปนี ๑ เอกักขรโกสฎีกา ๑ วัจจวาจฎีกา ๑ สัททัตถรชาลินีฎีกา ๑ วินยวินิจฉยฎีกา ๑ บุราณฎีกาบาลีมุต ๑ นวฎีกามูลสิกขา ๑ ปุราณฎีกาอังคุตร ๑ ฎีกามหาวงศ์ ๑ (รวม) ๑๐ คัมภีร์นี้ยืมไป ครั้นเมื่อ ณ วัน ๒ ๗ ฯ ๙ ค่ำ พระสงฆ์สยามออกจากวัดวาลุการามไปยังท่ากุลุมพู แลหนังสือคัมภีร์ทั้งปวงซึ่งยืมไปนั้น คงจักถึงพระเถรานุเถระซึ่งมีสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอพระวชิรญาณเถระเป็นประธาน ขอให้ลอกคัดสอบทานเสร็จแล้ว พึงขวนขวายส่งคืนมาถึงข้าพเจ้าด้วยเถิด อนึ่ง หนังสือคัมภีร์ทั้ง ๕ โลกทีปกะ ๑ จักกวาฬทีปนี ๑ พุทธานุปริวัติ ๑ พิปุณณบท ๑ สมุหวินัย ๑ ซึ่งข้าพเจ้าได้ยืมพระเถรานุเถระส่งมานั้น ข้าพเจ้าจักได้ให้จารลงเป็นอักษรสิงหฬ ชำระเสร็จแล้วจักเก็บไว้ อนึ่ง หนังสือคัมภีร์แปลกซึ่งมีอยู่ในกรุงเทพฯ ข้าพเจ้าได้ทราบในบาญชีสมันตปาสาทิกาโยชนา ๑ ธัมมปทวิวร ๑ ทีปวงศ์ ๑ มิลินทฎีกา ๑ สมันตภัททกาอนาคตวังสฎีกา ๑ วังสมาลินีฎีกา ๑ สัทธัมโมปายนฎีกา ๑ ปัญจคติ ๑ มหาวิบาก ๑ สัมภารวิบาก ๑ กัจจายนาถะ ๑ วังสมาลินีฎีกา[๑] ๑ (รวม) ๑๒ คัมภีร์นี้ไม่มีในประเทศนี้ ขอให้พระเถรานุเถระช่วยสงเคราะห์ให้ข้าพเจ้าได้ยืมเป็นฉบับด้วย ข้าพเจ้าลอกคัดแล้วจะส่งคืนไปให้คงที่ดังเก่า ข้าพเจ้าได้จัดสิ่งของ หนังสือคัมภีร์เภสัชมัญชุสา ๑ ตลับไม้ดำ

---

๑. วังสมาลินีฎีกา ซ้ำกันมาแต่ต้นฉบับ

๒ ถวายในสมเด็จพระบรมธรรมิกราชาธิราช ได้จัดสิ่งของแว่นตาแก้วผลึก ๑ บาตรเหล็ก ๑ ฝาเชิง ๑ ตะบันงา ๑ ผ้าไตรเนื้อดี ๑ ตรางา ๑ ประคดแผ่นผ้า ๑ ตะไกร ๑ ถุงบาตรถัก ๑ กล่องทองเหลือง ๑ มีดพับโกนผม ๑ ตาลิปัตร ๑ มีดพับด้ำเหล็กจาร ๑ หีบไม้ดำสำหรับใส่มีด ๑ หีบแก่นขนุน ๑ กล่องเขากระบือประดับงา ๑ กล่องเข็ม ๑ ๑๗ สิ่งนี้ถวายในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ วชิรญาณมหาเถระ ฯ หนังสือมา ณ วัน ๕ ๑๒ ๔ ค่ำ ปีมะโรง ฉศก

ฉบับที่ 4
สมณสันเทศของพระในโรหณะรัฐ

ขอความนอบน้อมจงมีแก่พระผู้มีพระภาค ผู้เป็นพระอรหันต์ผู้ตรัสรู้ชอบเอง หนังสือข่าวนี้ข้าพเจ้าอัตถทัสสีภิกษุ อยู่วัดวนะวาสีวิหารบ้านหิมะติตถในโรหณะรัฐในลังกาทวีป คำนับมาในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ อันทรงพระนามว่าพระวชิรญาณเถระ อันสถิตอยู่วัดบวรนิเวศ ด้วยข้าพเจ้าได้ทราบกิติศัพท์กิติคุณในพระเดชพระคุณ แต่สำนักพระสงฆ์คฤหัสถ์ซึ่งออกมาแต่กรุงเทพ ฯ แลพระสงฆ์คฤหัสถ์ชาวสิงหฬซึ่งกลับมาแต่กรุงเทพ ฯ นั้น ข้าพเจ้ามีความยินดียิ่งนัก แลข้าพเจ้าคิดจะฉลองพระเดชพระคุณให้มาก สำแดงความยินดี

นั้นก็มิได้ด้วยอานุภาพน้อยแลไม่มีใครจะช่วยอุปถัมภ์ ข้าพเจ้าจึงจัดได้สิ่งของเล็กน้อยตามสติกำลังถวายเป็นเครื่องบรรณาการขอในพระเดชพระคุณได้โปรดรับไว้ แลของที่ข้าพเจ้าส่งถวายไปเหลืออยู่อีก ขอได้โปรดช่วยทรงจัดแจงให้ถึงตามที่ข้าพเจ้ากำหนดนั้นเถิด พระบรมธาตุ ๒ องค์ ๑ พระเจดีย์ทอง ๑ แผ่นกระดาษจำลองรูปพระปฏิมา ๑ แผ่นกระดาษเขียนเรื่องทันตธาตุ ๑ หนังสือคัมภีร์ชินจริต ๑ หีบดำเครื่องเขียนหนังสือ ๑ เครื่องหามอย่างฝรั่ง ๑ สิ่งของทั้งปวงนี้ ถวายในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ อันทรงพระนามว่าพระวชิรญาณเถระ แต่เครื่องหามนั้น ขอพระราชทานอย่าทรงใช้เป็นของสงฆ์เลย พระบรมธาตุ ๙ องค์ แผ่นกระดาษจำลองเป็นรูปพระปฏิมา ๙ แผ่น ขอในพระเดชพระคุณ ได้โปรดช่วยทรงแจกให้กับพระเถระ ๙ องค์คณะวัดบวรนิเวศ พระบรมธาตุ ๒ องค์ แผ่นกระดาษจำลองรูปพระปฏิมา ๒ แผ่น ข้าพเจ้าส่งไปให้ท่านพุทธญาณกับท่านอะมะระ พระพุทธรูปก้าไหล่ทอง ๒ องค์ ข้าพเจ้าส่งไปให้ท่านพระพุทธวีระ ท่านคัมภีระที่ออกมาครั้งก่อนนั้น พระบรมธาตุ ๒ องค์ เจดีย์เงินองค์ ๑ แผ่นกระดาษจำลองรูปพระปฏิมาแผ่น ๑ ข้าพเจ้าถวายในสมเด็จพระสังฆราช พระบรมธาตุองค์ ๑ พระเจดีย์ทององค์ ๑ แผ่นกระดาษจำลองรูปพระปฏิมาแผ่น ๑ ข้าพเจ้าถวายในกรมหมื่นนุชิต-ชิโนรส แลพระบรมธาตุทั้งปวงนี้ข้าพเจ้าได้มาแต่สามเณรองค์

หนึ่งมาแต่เมืองอนุราธ แลหนังสือฉบับคัมภีร์ต่าง ๆ แลคัมภีร์สัททาวิเศษกระจัดกระจายสูญเสียแต่ครั้งพระเจ้าปฐมราชสีห์เจ้าลังกานั้นเป็นอันมาก ที่ยังเหลืออยู่บ้าง พระสรณังกรสังฆนายกได้รวบรวมรักษาไว้ในเมืองสิงขัณฑ์ อนึ่ง ฉบับพระคัมภีร์ ที่ในสมเด็จพระบรมธรรมิกราชาธิราชโปรดพระราชทานออกไปแต่กรุงครั้งพระอุบาลีเถระเจ้านั้น พระสังฆนายกก็รักษาไว้สิ้นมิให้ยืมใช้สอย อนึ่ง พระคัมภีร์ที่พระสงฆ์ฝ่ายมะรัมมะวงศ์รับมาแต่เมืองอัมมะระบุระเล่า ในพวกมะรัมมะวงศ์จำลองเป็นอักษรสิงหฬแล้วก็รักษาไว้จะหยิบยืมเป็นอันยาก บางแห่งก็ยืมได้บางแห่งก็ไม่ให้ยืม แลจะอุปการะให้สร้างพระคัมภีร์ก็ไม่มี อนึ่งข้าพเจ้าก็มักให้เจ็บป่วยเนือง ๆ เรี่ยวแรงน้อย แลด้วยมีข้อวิวาทถือไม่ต้องกันในลักษณะวินัยต่าง ๆ มีอธิกมาสเป็นต้น ในฝ่ายอุบาลีวงศ์ฝ่ายมะรัมมะวงศ์ทั้งสองพวก ก็มีความขัดเคืองกันต่าง ๆ แลเมื่อมีเหตุอย่างนี้ ข้าพเจ้าก็ไม่ได้คิดถึงความเรื่องนั้นแต่หน่อยหนึ่งมาทำเป็นอารมณ์ข้าพเจ้ารำพึงถึงพระพุทธฎีกาที่พระผู้ทรงพระภาคตรัสไว้ว่า สังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยงเป็นทุกข์ใช่ตน ถ้าแลพระเดชพระคุณในสมเด็จพระบรมธรรมิกราชาธิราช แลในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระวชิรญาณมหาเถระจะทรงพระเมตตาอนุเคราะห์แก่ข้าพเจ้าแล้ว อย่าได้ทรงอนุเคราะห์ด้วยอามิสคือไตรจีวรสมณบริขารเครื่องอุปการร่างกายนี้ขอได้ทรงพระเมตตาอนุเคราะห์ด้วยพระคัมภีร์ต่าง ๆ ที่มีราย

ชื่อข้าพเจ้าจดหมายส่งถวายไปนั้นเถิด เพื่อจะได้เป็นประโยชน์แก่ข้าพเจ้าแลอนุเคราะห์แก่พระศาสนาในลังกาทวีปนี้ด้วย ข้าพเจ้ากราบทูลมา ณ วันเดือน ๔ ขึ้น ๒ ค่ำ ปีที่ในพระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๐๑ พรรษา

ฉบับที่ 5
สมณสันเทศของพระสุมังคละ

หนังสือข้าพเจ้า สุมังคละ[๑] ภิกษุศิษย์พระสังฆนายก ณ เมืองกุลุมพูลำแดงความสามิภักดิ์เคารพกราบถวายบังคมมาให้ทรงทราบ ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามงกุฎ อันทรงพระนามว่าวชิรญาณเถระซึ่งเป็นอธิบดีในพระสงฆ์คณะวัดบวร-นิเวศ ณ กรุงรัตนโกสินทรเทพมหานครในสยามประเทศ อันประดับด้วยสมเด็จบรมกษัตริย์ทรงธรรม แลมีพระกิติศัพท์แผ่ทั่วไปในประเทศต่าง ๆ ว่าสมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราช ซึ่งเป็นมหานครสว่างรุ่งเรืองด้วยพระพุทธศาสนาอันสืบมาโดยลำดับวงศ์โบราณราชกษัตริย์แต่ก่อน แลเบิกบานด้วยแก้ว ๓ ประการ คือพระรัตนตรัยเป็นของบริสุทธิ์ประเสริฐยิ่งนัก ด้วยในสมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราช พระเจ้ากรุงรัตนโกสินทรเทพมหานคร

---

๑. พระสุมังคละองค์นี้ เข้าใจว่าองค์เดียวกันกับที่ต่อมาได้เป็นสังฆนายกฝ่ายอุบาลีวงศ์ อยู่วิทโยทัยปริเวณเมืองโคลัมโบ มีเกียรติคุณมาก

ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานเครื่องบูชาไตรจีวรสมณบริขาร สิ่งของมีราคามาก ให้พระสงฆ์กับคฤหัสถ์ไวยาวัจกรคุมออกมา สักการบูชาพระบรมสิริทันตธาตุ แลโปรดให้พระราชทานแก่ พระสังฆ์ชาวสิงหฬ ข้าพเจ้าชื่นชมยินดียิ่งนัก อนึ่ง พระสงฆ์ คฤหัสถ์ที่ออกมาแต่กรุง แลพระสงฆ์คฤหัสถ์ชาวสิงหฬที่เข้าไป ฉลองพระเดชพระคุณอยู่ในกรุง แลถวายบังคมลากลับออกมานั้น มาพูดจาบอกเล่าสรรเสริญพระกิติศัพท์พระกิติคุณในพระเดช พระคุณต่าง ๆ เป็นอันมากถูกต้องกันถึง ๒ ครั้ง ข้าพเจ้าได้ ทราบแล้ว คิดจะใคร่เข้าไปกราบถวายบังคมฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอพระบารมีเป็นที่พึ่ง แลจะได้รับพระราชทานศึกษา ข้ออรรถ ข้อธรรม ข้อความพระศาสนาต่าง ๆ ข้าพเจ้าคิดจะเข้าในกรุง อยู่แต่จะไปมิได้ ด้วยข้าพเจ้าลำบากเป็นโรคริดสีดวง บางคราว ค่อยสบายลางคราวก็ไม่สบาย แต่ไม่หายขาดแลข้าพเจ้าคิดถึง พระกิติศัพท์พระกิติคุณ อย่างที่ข้าพเจ้าได้ทราบแล้วนั้นขึ้น เมื่อใดก็มีความร้อนรนยิ่งนักจะใคร่เข้าไปกราบถวายบังคมให้จงได้ ด้วยว่าปรกติผู้มีปัญญาเป็นบัณฑิตฉลาดในทางอรรถทางธรรม แสวงหาประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่นเหมือนอย่างในพระเดชพระ คุณแล้ว ผู้ใดที่มีปัญญาเป็นนักปราชญ์ก็ย่อมปรารถนาจะใคร่ กราบถวายบังคมสิ้นทุกคน ข้าพเจ้าเล่าก็เป็นปรกติอย่างนั้น มี ความสามิภักดิ์นับถือในพระเดชพระคุณเป็นเที่ยงในการทั้งปวง ข้าพเจ้าขอฉลองพระเดชพระคุณตามสติกำลัง เป็นสิ่งของเครื่อง

บรรณาการที่สมควรจะทูลเกล้า ฯ ถวายด้วยความปีติปราโมทย์ พระเจดีย์ทองเหลือง ๑ พระเจดีย์เงิน ๑ พระบรมธาตุ ๓ องค์ ๑ หม้อน้ำทองเหลือง ๑ ร่มฝรั่ง ๑ มีดโกน ๑ พระพุทธรูปก้าไหล่ทอง ๑ คนโทดิน ๑ จานแก้ว ๑ หีบไม้ ๑ รองเท้าคู่หนึ่ง ๑ ของ ๑๑ สิ่งนี้ข้าพเจ้าสุมังคลภิกษุทูลเกล้า ฯ ถวายในพระเดชพระคุณ ขอในพระเดชพระคุณได้โปรดรับไว้ เพื่อประโยชน์สุขแก่ข้าพเจ้าสิ้นกาลนาน อนึ่ง ข้าพเจ้าขอกราบทูลให้ทรงทราบในความปรารถนาของข้าพเจ้า ถ้าแลในพระเดชพระคุณได้ทรงจัดให้พระสงฆ์ศิษยานุศิษย์ คณะวัดบวรนิเวศออกมาครั้งหลังอีก ข้าพเจ้าขอรับพระราชทานยืมพระคัมภีร์ที่บริสุทธิ์บริบูรณ์สมควรเป็นฉบับได้ สมันตปาสาทิกาอรรถกถาวินัย ๑ สารัตถทีปนีฎีกาวินัย ๑ มหาสัททะนิติ ๑ วิสุทธิมรรค ๑ โยชนาฎีกาสังคหะ ๑ ได้ทรงโปรดมอบให้มากับพระสงฆ์ซึ่งออกมานั้นด้วย ข้าพเจ้ารักใคร่พระคัมภีร์ที่เขียนอักษรขอมนั้นมาก จะใคร่รับพระราชทานฉบับบ้าง ขอพระบารมีเป็นที่พึ่งด้วย แลข้าพเจ้าได้รับพระราชทานบำเพ็ญกุศลต่าง ๆ ประการใดตามสติกำลัง ขอพระราชทานถวายส่วนกุศลทั้งปวงนั้นทุกประการ อนึ่ง ในหนังสือนี้มีที่ผิดพลั้งประการใดบ้างด้วยเป็นโวหารต่างประเทศขอพระราชทานโทษ ข้าพเจ้ากราบถวายบังคมมา ณ วัน ๕ ๖ ๔ ค่ำ ปีที่ ๘๗ ในพระพุทธศักราชล่วงแล้ว ๒๓๐๐ พรรษา

ฉบับที่ ๖
สมณสันเทศของพระสุมนติสสะ

หนังสือสันเทศ ข้าพเจ้าสุมนติสสะ[๑]ภิกษุฝ่ายมะรัมมะวงศ์สถิต ณ วัดเสละวิหารตำบลบ้านโทฑัณฑุฏะ เขตเมืองคาฬุ ถวายมาในสมเด็จพระเถระให้ทรงทราบ ด้วยหนังสือสันเทศ ซึ่งสมเด็จเจ้าฟ้ามงกุฎ พระวชิรญาณเถระ แลเถรานุเถระศิษยานุศิษย์ส่งมา ถึงพระสุมนสังฆนายกฝ่ายมะรัมมะวงศ์นั้น ข้าพเจ้าได้เห็นแล้วเลื่อมใสนัก แลอยากจะใคร่เห็นผู้มีบุญอยู่ แต่เมื่อไม่ได้เห็นแล้ว ก็ปรารถนาจะใคร่ทราบว่า ข้าพเจ้ามีความโสมนัสแลอัธยาศัยเมตตาจงรักต่อมิตรผู้ประเสริฐ แลปรารถนาจะให้ไมตรียั่งยืนมั่นคงอยู่ แลจะแสดงความยินดีเหมือนได้เห็นข้าพเจ้าจึงได้แต่งคาถาชัยมงคล ๒ ฉบับ ๆ ละ ๘ คาถามอบให้พระสุภูติมา เพื่อว่าฉบับหนึ่งถวายในสมเด็จพระบรมธรรมิกราช ฉบับหนึ่งถวายในสมเด็จพระเถระ เมื่อพระสุภูตินำไปถวายแล้วเมื่อใด ขอสมเด็จพระเถระทรงพระกรุณาโปรดทั้ง ๒ ฉบับ จงทำอทิฏฐไมตรีแก่ข้าพเจ้า ให้ยกชื่อขึ้นกราบทูลถวายคาถาชัยมงคล ๘ คาถานั้น ในสมเด็จบรมธรรมิกราชาธิราชด้วยคาถาชัยมงคล ๘ คาถานั้น

คาถาที่ ๑ เนื้อความว่า สมเด็จพระเจ้าสยามรัฏฐินทราช

---

๑. พระสุมนติสสะองค์นี้ เข้ามากรุงเทพฯ เมื่อในรัชกาลที่ ๕ ได้มาบวชแปลงเป็นธรรมยุติกา

เป็นเจ้าแห่งนรชน เป็นอธิบดีในวงศ์ประเสริฐไพบูลย์ด้วยดี มีพระเกียรติยศรุ่งเรืองชัชวาลดังดวงรัศมีพระอาทิตย์ แลเป็นที่พึ่งใจดังอาหารทิพย์แลขาวบริสุทธิ์ดังอากาศคงคา ขอพระองค์จงชำนะสิ้นกาลนานเถิด

คาถาที่ ๒ ว่า สมเด็จพระเจ้าสยามินทราชผู้เป็นเจ้าแห่งชนเป็นวงศ์ทินบดีคือพระอาทิตย์ ทรงรักษาโลกมีเดชอันประเสริฐดังพระอาทิตย์ให้ราษฎรยินดีแต่โดยธรรม ขอถวายพระพรเถิด

คาถาที่ ๓ ว่า สมเด็จบรมธรรมิกราชมีพระทัยเป็นสาครแห่งรัตนคือคุณมิใช่อย่างเดียว มีสติปัญญาแลความเพียรแลศรัทธาแลบริจาคแลขันตีเป็นต้น อันประเทศใหญ่ประเทศน้อยหากประพฤติตามคือยินดีอยู่ในพระราชอาณา แลทรงธรรมเป็นที่สูงขึ้นแห่งใจ คือรักแห่งชนดังดวงจักษุ แลปรารถนาธรรมคือคุณที่ปราศจากโทษ ขอถวายพระพรเถิด

คาถาที่ ๔ ว่า พระองค์ทรงทศพิธราชธรรม มีสมบัติกอปรด้วยสิริอันประเสริฐ เป็นที่ตั้งความยินดีแห่งใจของชนในสยามราฐทรงพระอนุศาสน์ด้วยอรรถแลธรรม เป็นที่ยินดียิ่งนักของชนทั้งสิ้นอยู่เป็นนิจ เหมือนต้นกัลปพฤกษ์ ขอสมเด็จบรมธรรมิกราชพระองค์นั้น ชำนะสิ้นกาลนานเถิด

คาถาที่ ๕ ว่า สมเด็จพระเจ้าสยามรัฏฐินทราชมีสัมมาทิฐิอันประเสริฐ อันเข้าไปถึงแล้ว คือประกอบอยู่ด้วยพระทัยบริสุทธิ์ประหารบาปทั้งปวงเสียแล้ว เป็นเจ้าแห่งคุณที่ยินดีแล

นับถือแลศรัทธาเป็นต้น ในพระพุทธเจ้าแลพระธรรมแลพระสงฆ์แลเป็นเจ้าแห่งสิริ ขอสมเด็จบรมธรรมิกราชพระองค์นั้นจงชำนะสิ้นกาลนานเถิด

คาถาที่ ๖ ว่า สมเด็จพระเจ้าสยามรัฏฐินทราช อันยังภิกษุสงฆ์ให้ยินดีดุจหนึ่งมารดายังบุตรให้ยินดีฉะนั้น แลมีพระหฤทัยปราศจากเวรแลมีเมตตาแก่ชนทั้งสิ้น มีพระกรุณาด้วยกำลังพระพุทธเจ้าอันประเสริฐ ขอสมเด็จบรมธรรมิกราชพระองค์นั้น จงชำนะสิ้นกาลนานเถิด

คาถาที่ ๗ ว่า สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นวิสุทธิเทวราชประเสริฐกว่าเทพยดา พระองค์แสวงหาประโยชน์แก่ชนทั้งปวงแลแสวงหาคุณอันประเสริฐแล้ว พระองค์ได้ให้ธรรมเป็นไปแล้วในอารามอันดีชื่ออิสิปะตะนะมฤคทายวัน ได้สำเร็จแล้วซึ่งอันดื่มคือตรัสรู้ซึ่งธรรมแก่หมู่สมณะผู้กล้า ขอสมเด็จพระเจ้าสยามรัฏฐินทราช จงชำนะสิ้นกาลนานเถิด

คาถาที่ ๘ ว่า สมเด็จพระพุทธเจ้า มีพระหฤทัยเป็นอันเดียวในประโยชน์ใหญ่น้อยเป็นต้นทั้งปวงในสัตว์ แม้พระราหุลโอรสของพระองค์ก็ดี แม้เทวทัตซึ่งกระทำต่าง ๆ เพื่อจะปลงพระชนม์พระองค์นั้นก็ดี พระองค์มีพระหฤทัยเสมอกัน ขอสมเด็จพระเจ้าสยามรัฏฐินทราชนั้น จงชำนะสิ้นกาลนานเถิด

คาถาชัยมงคลทั้ง ๘ นี้ ข้าพเจ้าพระสุมนติสสะถวายมา ณ วัน ๒ ฯ ๔ ปีมะโรง ฉศก
๘

๖

สมเด็จพระอริยวงษญาณ สมเด็จพระสังฆราช (นาค)

ISBN 974-580-856-3

9 789745 808560